

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ:
ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 2 (24)

Київ – 2023

УДК 374.7
О 72

Збірник наукових праць включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі «Педагогічні науки» (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, на підставі рішення Атестаційної колегії МОН України (наказ МОН України від 02 липня 2020 року № 886).

Реферативні та наукометричні бази даних, до яких включено наукове видання: **CrossRef, Google Академія, WorldCat, Наукова періодика України.**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» КВ № 24133-13973 ПР від 08.08.2019 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 16 від 23 листопада 2023 року).

Засновник: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України

Адреса редакції: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9

Наукова рада:

- Кремень В. Г.** доктор філософських наук, професор, дійсний член НАН України і НАПН України, *голова наукової ради (НАПН України)*
- Луговий В. І.** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (*НАПН України*)
- Ничкало Н. Г.** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (*НАПН України*)
- Філіпчук Г. Г.** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (*НАПН України*)
- Щербак О. І.** доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України (Київський професійно-педагогічний коледж імені Антона Макаренка, Україна)
- Дубасенюк О. А.** доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна)

Редакційна колегія:

- Лук'янова Л. Б.** доктор педагогічних наук, професор (*голова редакційної колегії (ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України)*)
- Аніщенко О. В.** доктор педагогічних наук, професор (*заступник голови ред. колегії (ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України)*)
- Бабушко С. Р.** доктор педагогічних наук, професор (Національний університет фізичного виховання і спорту України, Україна)
- Баніт О. В.** доктор педагогічних наук, старший дослідник (*ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*)
- Вєтошка Я.** доктор хабілітований, професор (*Карлов університет, Чеська Республіка*)
- Демешкант Н. А.** доктор хабілітований, професор (*Педагогічний університет Національної комісії з освіти у Кракові, Республіка Польща*)
- Коваленко О. Г.** доктор психологічних наук, професор (*ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*)
- Лавриш Ю. Е.** доктор педагогічних наук, професор (*КПІ ім. Ігоря Сікорського, Україна*)
- Прийма С. М.** доктор педагогічних наук, професор (*Таврійський державний аеротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Україна*)
- Василенко О. В.** кандидат педагогічних наук, доцент (*Національна академія внутрішніх справ, Україна*)
- Павлов І.** PhD, доцент (*Університет Матейя Бела, Словцька Республіка*)
- Тринус О. В.** кандидат педагогічних наук, старший дослідник (*ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*)

О 72 Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова), Аніщенко О.В. (заступник голови) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ, 2023. Вип. 2 (24). 190 с.

У збірнику наукових праць викладено результати наукових досліджень з теоретичних, методологічних і методичних проблем освіти дорослих, зокрема змісту, напрямів, історії її розвитку, порівняльного аналізу національного та зарубіжного досвіду.

Для науковців, педагогічних працівників закладів формальної і неформальної освіти, слухачів інститутів післядипломної освіти, докторантів, аспірантів, студентів.

ISSN 2308-6386 (Print)
ISSN 2786-7366 (Online)

© ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.
© Київ, 2023

**NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
IVAN ZIAZIUN INSTITUTE OF PEDAGOGICAL
AND ADULT EDUCATION**

**ADULT EDUCATION:
THEORY, EXPERIENCE, PROSPECTS**

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

VOLUME 2 (24)

Kyiv – 2023

UDC 374.7
O 72

The collection of scientific works is included to the List of scientific professional publications of Ukraine in the field of «Pedagogical Sciences» (category «B»), where the results of dissertations for the degree of Doctor and Candidate of Sciences/PhD may be published, based on the decision of the Attestation Commission of the MES of Ukraine (the order of the MES of Ukraine on July 2, 2020 №886).

Abstract and scientometric databases, which include a scientific publication:: **CrossRef, Google Академія, WorldCat, Наукова періодика України.**

Certificate of the State registration of a published mass medium «Adult Education: Theory, Experience, Prospects» KB № 24133-13973 PR dated 08.08.2019.

Recommended for print by the decision of the Scientific Board of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine (Protocol № 16, 23 November, 2023).

Founder: Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Address of the editorial office: 04060, Kyiv, St. M.Berlinskoho, 9.

Scientific Board:

Kremen V. Doctor of Philosophy, Professor, Full Member of NASc and NAES of Ukraine,
Lugovyi V. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the NAES of Ukraine
Nychkalo N. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the NAES of Ukraine
Filipchuk G. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the NAES of Ukraine
Shcherbak O. Doctor of Pedagogical Sciences, Corresponding Member of the NAES of Ukraine
Dubaseniuk O.A. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Zhytomyr Ivan Franko State University)

Editorial Board:

Lukyanova L. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief, Ivan Ziaziun IPAE of the NAES of Ukraine*)
Anishchenko O. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*Deputy Editor-in-Chief, Ivan Ziaziun IPAE of the NAES of Ukraine*)
Babushko S. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Ukraine*)
Banit O. Doctor of Pedagogical Sciences (*Ivan Ziaziun IPAE of the NAES of Ukraine*)
Vetoshka J. Doctor Habilitated, Professor (*Karlov University, Czech Republic*)
Demeshkant N. Doctor Habilitated, Professor (*Pedagogical University of the Education National Commission in Krakow, Republic of Poland*)
Kovalenko O. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*Ivan Ziaziun IPAE of the NAES of Ukraine*)
Lavrysh Yu. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Ukraine*)
Pryima S. Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (*Dmitry Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Ukraine*)
Vasylenko O. Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (*National Academy of Internal Affairs, Ukraine*)
Pavlov I. PhD, Associate Professor (*Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovak Republic*)
Trynus O. Candidate of Pedagogical Sciences (*Ivan Ziaziun IPAE of the NAES of Ukraine*)

O 72 Adult Education: Theory, Experience, Prospects: collection of scientific papers / [Ed. Board: Lukyanova L. (Chief ed.), Anishchenko O. (deputy Chief ed.) and others]; Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine. Kyiv, 2023. Volume 2 (24). 190 p.

The collection of scientific works presents the results of the scientific research on theoretical and methodological problems of adult education, in particular content, directions, history of its development, comparative analysis of inner and foreign experience.

For scientists, pedagogical staff of formal and non-formal education institutions, students of postgraduate education institutes, postdoctoral researchers, Ph.D. students, students.

ISSN 2308-6386 (Print)
ISSN 2786-7366 (Online)

© Ivan Zyazun IPEAE of NAES of Ukraine
© Kyiv, 2023

*До 30-річчя
від дня заснування
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України*

ЗМІСТ

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**Лук'янова Лариса Борисівна,
Добровскі Томаш,
Валасік Мажена**

*Навчально-діяльнісна мотивація дорослої людини: психологічна
сутність і структура* 10

Аніщенко Олена Валеріївна

Освіта дорослих і розвиток громадянського суспільства в Україні... 25

Баніт Ольга Василівна

*Корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників
закладів вищої освіти: теоретико-методологічні аспекти*..... 36

Vasylenko Olena

The third age universities in the context of active ageing concept..... 47

Розділ II

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛИХ

**Голіченко Лариса Миколаївна,
Вернигора Олена Леонідівна**

*Розвиток культуромовної особистості майбутнього офіцера
в процесі вивчення мовних дисциплін: аксіологічний аспект*..... 56

Гомеля Ніна Семенівна,

Ханова Олена Володимирівна

*Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання
в контексті особистісного підходу* 66

Коваль Ігор Святославович

*Термінологічний аналіз сутності неперервного професійного
саморозвитку майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини*..... 78

Козубцов Ігор Миколайович

*Напрями формування культури цифрового етикету здобувачів
педагогічних закладів вищої освіти* 89

Олійник Леонід Віталійович

*Концептуальна основа виховання патріотизму молоді в умовах
повномасштабного російського вторгнення* 100

Пантелеймонова Тетяна Генадіївна

*Проблема формування професійних компетентностей магістрів
хімії у вищих закладах освіти* 111

Піддячий Володимир Миколайович

*Психолого-педагогічні засади професійного розвитку науково-
педагогічних працівників закладів вищої освіти: мислення, почуття
та воля*..... 120

Самко Алла Миколаївна

Можливості застосування цифрових технологій у процесі самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти 131

Собченко Тетяна Миколаївна,

Федоренко Вікторія Володимирівна

Використання сучасних інтерактивних технологій у професійній підготовці філологів 142

Розділ III

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КОНТЕКСТІ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бабушко Світлана Ростиславівна

Європейська гуманітарна підтримка українок проти гендерного і сексуального насильства..... 152

Білан Марія Вікторівна

Історична ретроспектива української міграції у Канаді: освітній аспект 161

Котун Кирил Васильович

Особливості змісту професійної підготовки вчителів у скандинавських країнах..... 173

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВІ, ОСВІТНІ
ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ ІНІЦІАТИВИ**

Науково-практичні заходи у сфері освіти дорослих – 2023 (ініціативи та співініціативи науковців відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України) 184

ПАМ'ЯТКА АВТОРУ 190

CONTENTS

Chapter I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS OF ADULT EDUCATION DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESS

**Lukianova Larysa,
Dąbrowski Tomasz,
Walasik Marzena**

LEARNING AND ACTIVITY-BASED MOTIVATION OF AN ADULT:
PSYCHOLOGICAL ESSENCE AND STRUCTURE..... 10

Anishchenko Olena

ADULT EDUCATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL
SOCIETY IN UKRAINE 25

Banić Olga

CORPORATE EDUCATION AND TRAINING OF SCIENTIFIC
AND PEDAGOGICAL WORKERS OF HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS 36

Vasylenko Olena

THE THIRD AGE UNIVERSITIES IN THE CONTEXT OF ACTIVE AGEING
CONCEPT..... 47

Chapter II. TRADITIONS AND INNOVATIONS IN EDUCATION OF DIFFERENT ADULT CATEGORIES

**Golichenko Larisa,
Vernyhora Olena**

DEVELOPMENT OF CULTURAL-LINGUISTIC PERSONALITY OF FUTURE
OFFICER IN THE PROCESS OF STUDYING LANGUAGE DISCIPLINES:
AXIOLOGICAL ASPECT 56

**Homelia Nina,
Hanova Olena**

TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS OF PROFESSIONAL
TRAINING IN THE CONTEXT OF THE PERSONAL APPROACH..... 66

Koval Ihor

TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE ESSENCE OF CONTINUOUS
PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE RESCUERS
IN THE FIELD OF HUMAN SAFETY..... 78

Kozubtsov Igor

DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF A CULTURE OF DIGITAL
ETIQUETTE AMONG STUDENTS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION 89

Oleinyk Leonid

CONCEPTUAL BASIS OF YOUTH PATRIOTISM EDUCATION UNDER
THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION..... 100

Panteleimonova Tetyana

THE PROBLEM OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCES
OF CHEMISTRY MASTERS IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS..... 111

Piddiachyi Volodymyr

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS
OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC
AND PEDAGOGICAL WORKERS IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS: THINKING, FEELINGS AND WILL..... 120

Samko Alla

POSSIBILITIES OF DIGITAL TECHNOLOGIES APPLICATION
IN THE PROCESS OF SELF-EDUCATION ACTIVITIES OF SCIENTIFIC
AND PEDAGOGICAL WORKERS IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS..... 131

Sobchenko Tetiana,

Fedorenko Viktoriia

USE OF MODERN INTERACTIVE TECHNOLOGIES
IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF PHILOLOGISTS..... 142

Chapter III.

**ADULT EDUCATION WITHIN COMPARATIVE-PEDAGOGICAL
AND HISTORICAL-PEDAGOGICAL RESEARCH**

Babushko Svitlana

EUROPEAN HUMANITARIAN SUPPORT OF UKRAINIAN WOMEN:
GENDER ASPECT..... 152

Bilan Mariia

HISTORICAL RETROSPECTIVE OF UKRAINIAN MIGRATION
IN CANADA: EDUCATIONAL ASPECT..... 161

Kotun Kyryl

CHARACTERISTICS OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL TEACHER
TRAINING IN SCANDINAVIAN COUNTRIES 173

**INFORMATION ABOUT SCIENTIFIC, EDUCATIONAL
AND ENLIGHTENMENT INITIATIVES**

SCIENTIFIC AND PRACTICAL EVENTS IN THE FIELD OF ADULT EDUCATION
– 2023 (INITIATIVES AND CO-INITIATIVES OF THE SCIENTISTS
OF ANDRAGOGY DEPARTMENT OF THE IVAN ZIAZIUN INSTITUTE
OF PEDAGOGICAL AND ADULT EDUCATION OF THE NATIONAL ACADEMY
OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE)..... 184

FOR AUTHORS..... 190

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 372.461:811

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.10-25](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.10-25)

Лук'янова Лариса Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Lukianova Larisa – Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of the Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0982-6162>

E-mail: larysa.lukianova@gmail.com

Добровскі Томаш – доктор філософії, директор державної установи «Дослідницька мережа Лукасевича – Інститут Технології Експлуатації», Республіка Польща

Dąbrowski Tomasz – PhD, Director of the State Institution «Lukasiewicz Research Network – Institute of Operation Technology», Republic of Poland

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6184-140X>

Валасік Мажена – доктор філософії, заступник директора державної установи «Дослідницька мережа Лукасевича – Інститут Технології Експлуатації», Республіка Польща

Walasik Marzena – PhD, Deputy Director of the State Institution «Lukasiewicz Research Network – Institute of Operation Technology», Republic of Poland

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0153-4464>

НАВЧАЛЬНО-ДІЯЛЬНІСНА МОТИВАЦІЯ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ: ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА

Анотація. Автори оглядової статті розглядають навчальну мотивацію як структурний компонент навчальної діяльності дорослої людини у різних вимірах і контекстах. Зазначено, що можливість управління мотивацією дорослих учнів, яка за змістом суттєво наближена до мотивації особистісного зростання, є провідною

особливістю в організації навчальної діяльності дорослої людини. Обґрунтовано, що у мотивуванні до навчання дорослої людини значну роль відіграє сукупність факторів (особистісних, ситуативних), що дає підстави розглядати мотивацію як схильність людини до певної поведінки, що віддзеркалює власні бажання, урахував вимоги оточення з метою адаптації до змінюваних умов й отримання задоволення. Представлено результати аналізу окремих андрагогічних концепцій, в яких умови навчальної активності дорослих детерміновано мотивацією (зокрема, моделі навчальної мотивації дорослих М. Кроудер і К. Пупунін; моделі ланцюга взаємодії П. Кросс; концепції «сил поля» Х. Міллера, моделі «Парадигма очікуваної цінності» К. Рубенсон). Висвітлено точки зору щодо стимулювання мотивації навчання дорослої людини двома типами факторів – зовнішніми чинниками (факторами) й внутрішніми мотивами, серед яких внутрішня мотивація є найбільш потужною (М. Ноулз, Р. Влодовскі). Акцентовано увагу на концепції очікувань Врума, згідно з якою мотивація дорослих до навчання є сукупністю чинників. Проаналізовано теорію Е. Деці і Р. Реана та наведено точку зору українських психологів В. Роменця й І. Манохи щодо потенційних мотивів дорослої людини, якими виступають цінності, інтереси й ідеали, властиві суспільству. Як окрему складову сутності людських мотивів до навчання дорослої людини проаналізовано концепцію подвійної мотивації Г. Оллпорта, що виявляється в одночасній вмотивованій адаптації до навколишнього середовища і прагненні до зростання або самореалізації. Зроблено певні узагальнення щодо необхідності урахування особливостей організації навчального процесу дорослої людини, які великою мірою визначаються сукупністю мотиваційних чинників.

Ключові слова: мотиви; мотивація; навчальна діяльність; доросла людина.

**Lukianova Larysa,
Dąbrowski Tomasz,
Walasik Marzena**

LEARNING AND ACTIVITY-BASED MOTIVATION OF AN ADULT: PSYCHOLOGICAL ESSENCE AND STRUCTURE

Abstract. The authors of the review article consider learning motivation as a structural component of an adult's learning activity in different dimensions and contexts. It is noted that the possibility of the adult learners' motivation management, which is significantly close to the motivation of personal growth in content, is a leading feature in the organization of an adult's learning activity. It is substantiated that a combination of factors (personal, situational) plays a remarkable role in motivating an adult to learn, and that gives grounds to consider motivation as a person's tendency to the certain behavior reflecting his or her own desires, takes into account the requirements of the environment in order to adapt to changing conditions and obtain

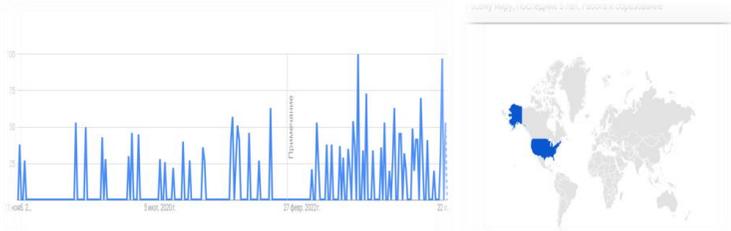
satisfaction. There are presented the results of the analysis of separate andragogical concepts in which the conditions of adult learning activity are determined by motivation (in particular, the models of adult learning motivation by M. Crowder and K. Pupinin; the models of interaction chain by P. Cross; the concepts of «field forces» by H. Miller, the models of «Paradigm of Expected Value» by K. Rubenson). The authors highlight the points of view on stimulating the motivation of adult learning by two types of factors – external factors and intrinsic motives, among them the intrinsic motivation is the most powerful (M. Knowles, R. Wlodowski). The theory of E. Deci and R. Rean is analyzed, and the point of view of Ukrainian psychologists V. Romanets and I. Manokha on the potential adult motives, which are values, interests, ideals of the society, is presented. As a separate component of the essence of human motives for adult learning, the author analyzes the G. Allport's concept of dual motivation, which is manifested in the simultaneous motivated adaptation to the environment and the desire for growth or self-realization. It was made certain generalizations about the need to take into account the peculiarities of the organization of the adult learning process, which are largely determined by a set of motivational factors.

Key words: motives; motivation; learning activity; an adult.

Постановка проблеми, її актуальність. Як свідчать результати наукових досліджень, можливість управління мотивацією дорослих учнів є однією з суттєвих відмінностей освіти дорослих (Lukianova, 2016, с. 223). За М. Алексеевою (1974), значення мотиваційної сфери процесу учіння є рівнозначною знанню про рушійну силу цього процесу: «Жодний навіть висококваліфікований викладач не досягне бажаного результату, якщо зусилля його не будуть узгоджені з мотиваційною основою конкретного процесу учіння» (Алексеева, 1974, с. 40). Продовження цієї думки знаходимо у працях А. Козіної (2015). Дослідниця відзначає, що мотивація навчання наближена до мотивації особистісного зростання. Оскільки особистісне зростання потенційно передбачає навчання як засіб самовдосконалення та розвитку власного потенціалу. Особливу увагу навчальна діяльність привертає як самодетермінований процес, мотивація якого пов'язана насамперед із прагненням саморозвитку та самореалізації особистості (Козіна, 2015, с. 393).

Отже, приймаючи рішення щодо продовження навчання, людина задовольняє власні освітні потреби, подиктовані різними чинниками, корегує очікування, прагнення й, таким чином, змінює самосвідомість, здійснює кроки на шляху до особистісної зрілості. Тобто через навчання відбувається опосередкована регуляція життєтворення. У цьому контексті привертає увагу аналіз результатів вибірки дійсних і невідфільтрованих пошукових запитів, виконаних користувачами пошукових систем із застосуванням сервісу Google Trends станом на листопад 2023 р. Так, за

даними статистики сервісу Google Trends за останні п'ять років (2018-2023) інтерес учених до проблеми навчання дорослих людей, зокрема до людських ресурсів в усьому світі є достатньо високим (рис. 1). Динаміка пошукових запитів суттєво підвищилася з лютого 2022 р.

Рис. 1. Освіта дорослих і людські ресурси. Категорія «Робота і освіта», веб пошук

(<https://trends.google.com.ua/trends/explore?cat=958&date=today%205-y&q=%2Fg%2F11b7rcb9ml&hl>)

При цьому регіонам, де кількість запитів була зафіксована найбільшою, були Сполучені Штати Америки.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Навчальна мотивація як компонент навчальної діяльності досліджувалася у різних напрямках, зокрема онтогенетичному (І. Зязюн, С. Максименко, О. Скрипченко та ін.); діяльнісному (М. Алексєєва, Н. Зубалій, М. Матюхіна, Т. Матіс, А. Козіна та ін.); дидактичному (М. Данилов, В. Войтко, О. Савченко та ін.). Проте проблемі мотивації навчальної діяльності дорослих достатньо тривалий період не приділялося належної уваги у педагогічній психології та педагогіці. Лише останнім роками у зарубіжних країнах, зокрема Великій Британії, США, Польщі, (К. Левін, П. Фресс, З. Фрейд, Дж. Аткинсон, Ж. Н'юттен, А. Маслоу, К. Халл, Е. Торндайк, І. Сорокош та ін.) почали з'являтися ґрунтовні праці з цієї проблеми.

В Україні роль мотивації у навчанні дорослих розглядалися окремими ученими (О. Коваленко, І. Маноха І. Меліхова, Е. Помиткін, В. Рибалка, В. Роменець та ін.).

Мета статті – проаналізувати сучасні підходи до мотивування навчальної діяльності задля їх урахування в організації навчального процесу дорослої людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «мотив» походить від французького слова «motif», що у буквальному розумінні означає «спонукання». Ця складова психіки, складова особистості повинна розглядатись як компонент внутрішнього світу. За С. Максименком (2007),

початковим компонентом мотиваційно-потребнісної, інтенціональної сфери особистості є постійний, стабільний, динамічний, енергетичний стан, який називається потребою. Йдеться про певний енергетично ємний носій, певну силу, що забезпечує рух й існування живої істоти, робить його впорядкованим, передбачуваним і таким, що є безкінечним, розвивальним.

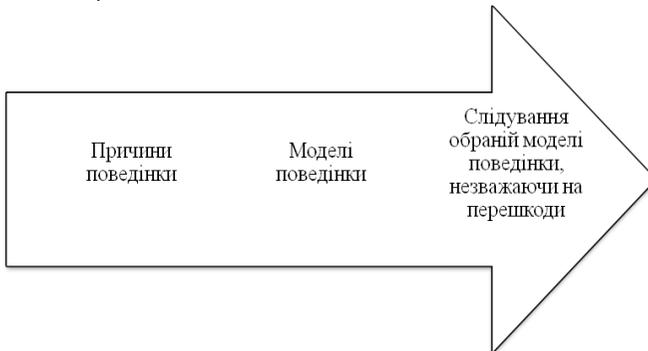
Отже, мотиви – це те, що спонукає людину до дії. Тоді як мотивація – це система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини, вона необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань (Войтко, 1982, с. 97). Водночас для навчання дорослої людини мотивація – це не тільки сукупність мотивів, оскільки значну роль тут відіграють й ситуативні фактори (вплив різних людей, специфіка діяльності й ситуації тощо). Таким чином, мотивація уособлює сукупність усіх факторів (як особистісних, так і ситуативних), що спонукають людину до активності (діяльності) (Алексєєва, 1974). У загальному розумінні мотивація – це схильність людини до певної поведінки, що віддзеркалює власні бажання, ураховує вимоги оточення з метою адаптації до змінюваних умов й отримання задоволення. У повсякденному вжитку мотивація – це передусім емоційний або розумовий стан, мета. Часто мотивацію розглядають як силу, що спонукає людину до певних дій, утримує її у відповідній (наприклад, навчальній) ситуації, спонукає до виконання певних дій (наприклад, до навчання).

За твердженням Р. Бека, «мотив» використовується для пояснення виконання певних дій, у певний час (Бек, 2004, с. 3); тоді як «мотивація» вживається психологами задля опису процесів збудження поведінки, визначення її мети, а також вибору відповідної поведінки (Wlodkowski, 2008, с. 2). Підтвердження цієї думки знаходимо й у інших зарубіжних дослідників, які трактують мотивацію як процес збудження і підтримки цілеспрямованої діяльності.

У дорослої людини мотивація проявляється у визначенні цілей, підтриманні уваги під час діяльності, докладанні зусиль й наполегливості у її досягненні. Мотивація управляє діяльністю, спонукальною причиною якої стає потреба дорослої людини, суб'єктивна ймовірність успіху, а також індивідуальна оцінка досягнень.

Більшість сучасних теорій мотивації припускають, що люди ініціюють та виявляють поведінку таким чином, щоб, на їхню думку, вона привела до бажаного результату чи цілі. Починаючи з праць К. Левіна (1936), Е. Толмена (1932), ця передумова спонукала дослідників мотивації вивчати психологічну цінність цілей, очікування людей щодо досягнення цілі, механізми, які забезпечують рух людини до обраних цілей. Так, за В. Семиченко (2004), «усвідомлення потреби є актом мотивотворення, а

наповнення мотиву певним змістом, ідентифікація його з об'єктами та явищами об'єктивного й суб'єктивного світу зумовлює прийняття тієї чи іншої цілі, тобто визначення напряму, в якому слід діяти, щоб задовольнити потребу» (Семиченко, 2004, с. 307). Підтвердження такої логіки знаходимо у працях М. Вільямса і Р. Бардена (Williams, & Burden, 1997, с. 121–122), за якими формування мотивації відбувається так, як візуалізовано на рис. 2.

Рис. 2. Формування мотивації дорослої людини

Необхідно зазначити, що з віком змінюються зміст і характер мотивів діяльності, почуттів людини, посилюється їхня зумовленість соціальними чинниками. Багато мотивів стають більш стійкими, окремі з них набувають характеру провідних упродовж всього життя або на певному її етапі. Саме такі мотиви здійснюють прямий або опосередкований вплив на весь характер навчання людини, на його вибіркове ставлення до окремих галузей знань, навчальних предметів. Істотну роль при цьому відіграють їхні інтереси, що завжди впливають на будь-яку, зокрема навчальну, діяльність, формуючи установку до навчання, та загалом ґрунтуються на потребі у самореалізації.

У науковій літературі можна зустріти понад п'ятдесят різних теорій мотивації, в яких зроблено спробу щодо пояснення сутності мотивації. Проте слід визнати, що єдиного філософського підходу до мотивації наразі не існує.

Аналізуючи проблему мотивації навчання дорослої людини, не можемо оминати точку зору М. Ноулза, викладену у його андрагогічній моделі навчання. Учений виокремлює три групи потреб і цілей навчання дорослих: потреби і цілі особистості; потреби і цілі закладів, установ, організацій; потреби і цілі суспільства (Knowles, 1980, с. 27), які не втратили свого значення і у сучасних умовах. Найважливішого значення в

успішному навчанні вчений надавав реалізації потреб і цілей особистості. На його думку, людина вмотивована навчатися до того часу, поки відчуває у цьому потребу, усвідомлює особисту мету, досягнути якої допоможе навчання. Задля досягнення мети вона має докласти зусиль, використовуючи наявні ресурси (включно із допомогою вчителів, лекцій), допоки вони відповідають її потребам та цілям (Knowles, 1970, с. 50–51). Виходячи з цих припущень, М. Ноулз у своїх ранніх працях писав, що «прагнення до розвитку є найбільш сильною мотивацією до навчання, оскільки освіта, за своєю сутністю, і є розвитком – знань, вмінь, психологічних установок, суджень та оцінок». Результатом постійного розвитку є саморозвиток людини як її універсальна потреба.

Умови навчальної активності дорослих, детерміновані мотивацією, візуалізовано в окремих андрагогічних концепціях. Передусім йдеться про моделі навчальної мотивації дорослих М. Кроудер (Crowder) і К. Пупинін (Pupinin); моделі ланцюга взаємодії П. Кросс (Cross); концепції «сил поля» Х. Міллера, моделі «Парадигма очікуваної цінності» К. Рубенсон (Rubenson) та ін. Проаналізуємо їх більш детально.

Зазначимо, що у моделі навчальної мотивації дорослих М. Кроудер і К. Пупинін (Crowder, & Pupinin, 1993) авторами зроблено амбітну спробу щодо всебічного перегляду освітньої мотивації дорослих з точки зору динаміки життя та відповіді на такі питання:

- 1) Що саме впливає на виконання навчальних завдань?
- 2) Під впливом яких чинників особа обирає дану освітню програму та ігнорує інші?
- 3) Що спонукає людину до пізнавальних зусиль?
- 4) Що змушує людей інвестувати у розвиток упродовж усього життя?

Якщо людина дійде висновку, що, незважаючи на свої зусилля, вона не зможе здобути освіти (наприклад, через життєву ситуацію), її мотивація знижується; те ж саме відбудеться у разі, якщо вона вважатиме, що результати освіти не будуть успішними (зокрема через відсутність здібностей). У своїй моделі дослідниці показали, що прогнози людини щодо подальшої власної освіти мають різні джерела. Найважливішими з них є: попередній освітній досвід; відчуття контролю; отримання нагород; уявлення щодо власних здібностей.

Модель навчальної мотивації дорослих є динамічною й означає, що мотивація дорослих до навчання не є сталою, а кожна наступна участь може її змінювати (як посилювати, так і зменшувати), надаючи нову інформацію про людські здібності, ефективність дій або контроль за ходом події. Як результат, дорослий може змінити цілі, які він зазвичай пов'язує з навчальною діяльністю, модернізувати стратегії їх досягнення та

переглянути оцінку винагороди.

У моделі ланцюга інтеракції П. Кросс (Cross, 1981) висловлює думку, що для високої освітньої мотивації дорослої людини принципове значення має зорієнтованість на життєво важливі цілі (вартості) та переконання, і саме освіта може бути механізмом реалізації цих цілей. Важливим чинником також є самооцінка. П. Кросс підкреслює, що психічний мотиваційний механізм не працює незалежно від життєвої ситуації людини, оскільки на неї можуть впливати численні зовнішні проблеми, зокрема недостатність часу або висока вартість навчання, певні організаційні проблеми (приїзд на навчання, догляд за дітьми та ін.).

Подолання цих проблем залежить такою самою мірою від індивідуальної мотивації, як і від наявної інформації щодо можливості підтримки. Звідси можна зробити висновок щодо роль освітнього дорадництва для дорослих. П. Кросс зазначає, що на мотивацію великий вплив здійснюють фази розвитку дорослої людини. На її думку, дорослість – це період взаємопов'язаних стабільних та перехідних, кризових фаз, коли якість нашого життя принципово змінюється (наприклад, втрата роботи, вихід на пенсію, дорослішання і незалежність дітей, розлучення). Ці події зазвичай руйнують усталений спосіб життя, ставлять людину в нову ситуацію, змінюють цінності, що сповідувалися дотепер, водночас з точки зору навчання – це надзвичайно вигідні моменти, оскільки освіта дозволяє заповнити душевну порожнечу, пропонує різні альтернативи, дає можливість людині перевизначити цілі, допомагає змінити життя, зміцнює соціальні зв'язки (Cross, 1981).

Не менш відомою, зокрема в андрагогічних колах, є постать К. Рубенсон (Rubenson, 2006), автора моделі «Парадигми очікуваної цінності». В означеній моделі основним припущенням є те, що кожна людина, яка відчуває потребу, буде шукати найкращі, на її думку, способи її задоволення. Навчальна діяльність також може бути таким способом задоволення потреби. За К. Рубенсон, прагнення до освіти залежить від двох основних факторів:

- ставлення людини до освіти;
- особливостей дорослих учнів (Rubenson, 2006).

У цьому сенсі особливого значення набуває мотиваційна цінність освітньої діяльності. Із можливих варіантів лише у разі, коли людина має високу самооцінку і високо оцінює освіту та її потенційні можливості, у неї може бути висока мотиваційна оцінка освітньої діяльності та її потенційної вартості (табл. 1).

Таблиця 1

Мотиваційна оцінка освітньої діяльності

Критерії	Мотиваційна оцінка освітньої діяльності та її потенційної вартості	
Оцінка власних можливостей та успішності навчання	Висока оцінка освіти та її потенційної цінності	Низька оцінка освіти та її потенційної вартості
Висока оцінка власних здібностей	Мотивація дуже висока, людина упевнена, що освіта має цінність, і вважає, що відповідає її вимогам	Мотивація є низькою, людина має високе почуття власних компетенцій і вважає, що зможе виконати усі вимоги, але не хоче цим займатися
Низька оцінка власних здібностей	Мотивація низька, людина вірить у цінність освіти, але вважає, що має низькі здібності для досягнення навчальних цілей, боїться ризику, невдач	Мотивація відсутня, людина має низьке почуття власного успіху і здібностей, також не розглядає освіту як потенційно цінну та гідну когнітивних зусиль

Привернемо увагу до питань, пов'язаних із тим, що ж спонукає дорослих навчатися. Учені вважають, що на мотивацію навчання впливають зовнішні й внутрішні чинники, хоча їх інтерпретація може суттєво відрізнятись.

Отже, навчальна діяльність включає процес організації навчання, предмет засвоєння, а також досвід викладачів та використовувані методи. Натомість учень входить у процес навчання з власною сукупністю запитів, інтересів, потреб і цілей.

Інший підхід до питання мотивації навчання дорослої людини свідчить, що цей процес стимулюють два типи факторів – зовнішні чинники (фактори) й внутрішні мотиви. Зазвичай, важливим зовнішнім фактором вважають трансформацію ринку праці. Оскільки входження у світову економіку, лібералізація й інтернаціоналізація торгівлі призвели до конкуренції не тільки на національному, але й світовому ринку, необхідно пам'ятати, що мотивація до науки, – стверджує польська дослідниця І. Сорокош (Sorokosz, nd), – залежить від багатьох ситуацій, у тому числі й від ситуації на ринку праці. Інший зовнішній чинник, характерний для багатьох пострадянських країн, – перехід від централізованої до ринкової економіки. Загалом ці чинники вплинули на зміну професійної структури, відмирання одних та створення інших професій, що загалом вимагає значної професійної мобільності, а відтак – постійного навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації. Ще один важливий фактор – впровадження нових

технологій в усі сфери суспільного життя, що суттєво змінюють умови праці і висувають нові вимоги до людського капіталу, тобто до навичок і здібностей людини, які знову ж таки пов'язані із навчанням.

Група американських учених також вважають, що внутрішня мотивація більш потужна. Наприклад, такі чинники, як задоволення від роботи, бажання кар'єрного росту, підвищення самооцінки, повинні заохочуватися педагогами, оскільки саме вони сприяють безперервному навчанню (Knowles, Holton, & Swanson, 2005). Хоча дорослі, – підкреслюють науковці, – реагують і на зовнішні мотиватори, до яких відносять збільшення заробітної плати, підвищення статусу, пільги, заохочувальні виплати, академічний кредит тощо.

Внутрішня мотивація дорослого учня обумовлена постійним прагненням вчитися і може бути схарактеризована як позиція «я дійсно хочу це зробити», а не «я роблю це, оскільки зобов'язаний це зробити», або «тому, що це від мене вимагають» (Benson, & Voller, 1997). На думку М. Ноулза, основною мотивацією дорослих є внутрішня мотивація. Натомість зовнішні чинники, зокрема покарання або винагороди, є менш ефективними. Андрагогічна модель навчання М. Ноулза передбачає принципову диференціацію спонукальних чинників, що, як правило, стосуються вищої мотивації. Пояснення цьому можна знайти в концепції Влодовського (1985), який доводить, що мотивація навчання дорослих залежить від чотирьох факторів (Wlodowski, 2008):

- успіху – дорослі хочуть бути успішними у навчанні,
- волі – дорослі хочуть мати відчуття впливу на навчання,
- цінностей – дорослі хочуть бути впевненими, що вони вивчають щось цінне
- насолоди – дорослі хочуть отримувати задоволення, насолоду від навчання.

Це означає, що дорослі учні будуть найбільш вмотивовані до навчання у випадку, коли вони вірять, що зможуть опанувати новий зміст, і це навчання допоможе їм вирішити реальні, персоналізовані проблеми, які є для них значною перешкодою, наприклад, у професійному житті. Окрім мотивації у досягненні цілей велику роль відіграє сила волі. Так, психологи наполягають, що власне сила волі надає мотивації нову якість. Коли дорослий учень бере відповідальність за процес навчання і прагне уникати спокус, які заважають йому у досягненні цілі, вирішальне значення має його сила волі. Суголосні висновки містить концепція очікувань Врума (Vroom, 1995), згідно з якою мотивація дорослих до навчання є сумою трьох чинників:

1. Цінності, які у людини пов'язані із результатами навчання;
2. Допомоги – ймовірності, що цінні результати будуть досягнуті у разі виконання певних умов;

3. Очікувань – переконання, що дані зусилля приводять до результатів, за які особа дістане нагороду.

Отже з урахуванням зазначених засад можна стверджувати, що доросла людина, буде вмотивована найбільшою мірою до навчання, якщо переконається, що здатна здобути нових знань (очікування), а також, що навчання допоможе у вирішенні її проблем (допомога), які є для неї цінністю.

За С. Сисоевою (2011), «навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінується часом, просторовими, а також побутовими, професійними, соціальними та ін. чинниками», які створюють сприятливі або несприятливі умови для такої активності. Саме тому навчання дорослої людини можна вважати внутрішньо вмотивованим, адже «внутрішньо вмотивована активність, за Е. Деці і Р. Реаном (Deci, & Ryan, 2000), впливає на діяльність, яку людина вважає цікавою і виконуватиме незалежно від зовнішніх обставин». Е. Деці (Deci, 1980) доводить, що внутрішня мотивація впливає на участь у діяльності за відсутності зовнішніх вимог або підкріплень і є необхідною для ефективного навчання дорослих. Виокремлення внутрішньої і зовнішньої мотивації відбувається за критерієм нагороди за здійснювану активність. За умови впливу зовнішньої мотивації нагорода також буде зовнішньою стосовно людини. Коли мотивація стає внутрішньою, то винагородою за неї вважається активність сама по собі. Тому внутрішньо вмотивована поведінка базується на потребі людини бути компетентною і самодетермінованою у взаємодії з середовищем (Deci, 1980).

Згідно з Г. Оллпортом, доросла людина має подвійну систему мотивації, що виявляється в одночасній вмотивованій адаптації до навколишнього середовища і прагненні до зростання або самореалізації. Обидві складові можуть бути одночасно притаманними одній людини. Адже людина – це відкрита система, яка постійно розвивається, набуваючи нових елементів, завдяки чому стає мінливою і втрачає сталість (Allport, 1961, с. 174–175). Задля поясненню сутності формування людських мотивів Г. Оллпорт розробив концепцію функціональної автономії, яку можна описати як набуту систему мотивації (Allport, 1961, с. 230). Тобто початковий мотив може видозмінитися в інший, який за змістом може продовжувати його, але набуває функціональної незалежності.

Отже, у людини мотивація до навчання може виникнути у разі, коли її енергія дорівнює або перевищує навантаження (бар'єри, перешкоди). Мотивація дає енергію дорослому до участі у навчанні, а бар'єри виснажують енергію. Тому необхідно мати резерв для забезпечення безперервної участі дорослих у навчанні.

Дані досліджень педагогічної психології дають підстави для висновку про те, що у процесі навчання дорослої людини висока позитивна

мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника, зокрема у разі, коли людина має невисокі здібності або недостатній запас знань. Проте у зворотному напрямі компенсаторний механізм не спрацьовує. Тобто жодний високий рівень знань та здібностей не може компенсувати низьку навчальну мотивацію або її відсутність і, таким чином, не може привести до високої успішності навчальної діяльності.

Не можемо оминати точку зору українських психологів щодо потенційних мотивів дорослої людини, якими виступають цінності, інтереси й ідеали, властиві суспільству (Роменець, & Маноха, 2003, с. 257), а у разі їхньої інтеріоризації особистість може набувати спонукальної сили.

Для ефективного управління навчальною мотивацією дорослої людини, окрім компонентів мотивації, необхідно враховувати її основні характеристики, які можуть змінюватися у процесі навчання.

Значну кількість досліджень проблеми внутрішньої мотивації навчання дорослих було здійснено у США. Зокрема у 1961 р. С. Хоул (Houle) запропонував 3 типи орієнтацій учіння дорослих:

- орієнтація мети,
- орієнтація діяльності,
- орієнтація процесу навчання.

Доволі часто дорослі, які навчаються, можуть уособлювати у собі декілька типів, так само як і переходити з одного типу в інший залежно від ситуації.

Оскільки навчальна діяльність – це така сама діяльність, як і будь-яка інша, її можна характеризувати як діяльність взагалі. Отже, за умови, коли для людини найбільш актуальним є мотив досягнення, то й у навчальній діяльності цей мотив буде посідати важливе місце. Натомість якщо людині притаманний мотив уникнення невдачі, то й у процесі навчання її супроводжуватимуть ті ж самі проблеми, що й у житті (суттєві побоювання при складанні іспитів, труднощі при розв'язанні негативних наслідків власних помилок тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, для організації навчальної діяльності дорослих, які належать до різних цільових груп, при вивченні мотиваційної спрямованості до навчання слід мотивацію розглядати сукупно. Тільки у контексті сукупної мотиваційної сфери особистості можна побачити реальну структуру мотивів дорослого учня, що дасть можливість зіставити їх, виявити подібне й відмінне, виокремити очікування і потреби людини.

Необхідність дослідження мотивації навчання дорослих обумовлена не тільки суттєвими матеріальними внесками в цю сферу, але й важливістю включення в арсенал методів і способів управління мотивацією.

Існують можливості примусити дорослу людину вчитися, але змусити її вчитися із задоволенням можна тільки через формування у неї відповідної мотивації. Водночас і до вивчення мотивації навчання доцільно підходити саме з точки зору її формування. Результати вивчення мотивації можуть стати вихідною позицією для створення засобів її формування, розвитку або корекції сформованої мотиваційної сфери. Означений аспект є надважливим не тільки для дорослих, які вже навчаються, але й для потенційних учнів, мотивація яких ще не сформована або через сукупність причин знаходиться на низькому рівні. Мотивація учіння – це складна система спонукань, що зумовлюють спрямування активності індивіда на отримання, перетворення й збереження нового досвіду (знань, умінь, способів, дій, вражень, уподобань).

Зробимо певні узагальнення, що, з одного боку, визначають необхідність урахування мотиваційних чинників в організації освітнього процесу дорослої людини, тоді як, з іншого, ще раз підкреслюють особливості його організації.

По-перше, доросла людина в силу певної внутрішньої потреби або зовнішньої ситуації приймає самостійне рішення щодо поновлення / продовження навчання, перенавчання та ін., яке у цьому разі є складовою самоосвітньої та саморозвивальної діяльності. Крім цього, варто додати і сформований світогляд дорослого учня, основу якого становить досвід (життєвий, соціальний, професійний), з позиції якого людина оцінює всю інформацію, що надходить.

По-друге, успішність навчальної діяльності дорослої людини значною мірою визначається елективністю, практикоорієнтованістю навчального змісту. Тобто людина вчить лише той матеріал, який її цікавить або який вважає важливим для подальшої діяльності.

По-третє, така вибірковість зумовлена потребою автономії і формує прагнення невідкладно застосувати набуті знання у житті, що є своєрідним зворотним зв'язком навчальної активності й найбільше сприяє подоланню бар'єрів у навчанні.

Узагальнення напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників дає підстави для висновку про комплексність проблеми мотивації дорослих до навчання, оскільки сама мотивація залежить від сукупності багатьох чинників, які ніколи не бувають сталими, а змінюються залежно від життєвих ситуацій, які також завжди є багатомірними і мінливими. Для досягнення ефективності суб'єкт-суб'єктної навчальної взаємодії з аудиторією дорослих учнів, окрім спонукальних мотивів, необхідно з'ясувати інтереси, установки, схильності та методи навчання, що загалом здійснюють значний вплив на результат навчання.

Щодо подальшого вивчення означеної проблеми. Серед найбільш

перспективних напрямів дослідження є, на нашу думку, конкретизація спонукальних мотивів різних категорій дорослих у системі неформальної та інформальної освіти.

Список використаних джерел

- Алексеева, М.І. (1974). *Мотиви навчання учнів: посібник для вчителів*. Київ: Рад. школа.
- Войтко, В.І. (ред.). (1982). Психологічний словник. Київ: Вища школа.
- Козіна, А.В. (2015). Мотивація навчання дорослих у контексті теорії самодетермінації. *Молодий вчений*, 2 (6), 396–398.
- Максименко, С.Д. (2007). Структура особистості. Практична психологія і соціальна робота, 1, 4–13.
- Роменець, В.А., & Маноха, І.П. (2003). *Історія психології ХХ століття*. Київ: Либідь.
- Семиченко, В.А. (2004). *Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник*. Київ: Вища школа.
- Сисоєва, С.О. (2011). *Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник*. Київ: ВД «ЕКМО».
- Allport, G.W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Beck, R.C. (2004). *Motivation: Theories and principles* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Benson, P., & Voller, P. (Eds.). (1997). *Autonomy and independence in language learning*. London; New York: Longman.
- Cross, K.P. (1981). *Adults as Learners*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Crowder, M., & Pupynin, K. (1993). *The motivation to train: a review of the literature and the development of a comprehensive model of training motivation*. Sheffield: Employment Department Group.
- Deci, E.L. (1980). *The psychology of self-determination*. Lexington, MA: D. C. Heath (Lexington Books).
- Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54–67.
- Knowles M.S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. New York: Associated Press.
- Knowles, M.S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*. Chicago: Associated Press Follett Publishing Company.
- Knowles, M.S., Holton III, E.E., & Swanson, R.A. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development* (6th ed.). London; New York: ELSEVIER Butterworth Heinemann.
- Lukianova, L. (2016). Motivation Factors of Adult Learning. *The New Educational Review*, 44, 223–229. DOI: <https://doi.org/10.15804/tner.2016.44.2.18>
- Rubenson, K. (2006). The Nordic model of Lifelong Learnin. *Compare*, 36 (3), 327–341.

- Sorokosz, I. (nd). *Edukacja dorosłych w perspektywie motywacji*. URL: http://www.ata.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=70
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. New York: Wiley.
- Williams, M. & Burden, R. (1997). *Psychology for Language Teachers: A Social Constructivist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wlodkowski, R.J. (2008). *Enhancing adult motivation to learn: A comprehensive guide for teaching all adults* (3rd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.

References (translated and transliterated)

- Aleksyeyeva, M.I. (1974). *Motyvy navchannya uchniv [Pupils' learning motives]: posibnyk dlya vchyteliv*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
- Allport, G.W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart, & Winston [in English].
- Beck, R.C. (2004). *Motivation: Theories and principles* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall [in English].
- Benson, P., & Voller, P. (Eds.). (1997). *Autonomy and independence in language learning*. London; New York: Longman [in English].
- Cross, K.P. (1981). *Adults as Learners*. San Francisco: Jossey-Bass [in English].
- Crowder, M., & Pupynin, K. (1993). *The motivation to train: a review of the literature and the development of a comprehensive model of training motivation*. Sheffield: Employment Department Group [in English].
- Deci, E.L. (1980). *The psychology of self-determination*. Lexington, MA: D. C. Heath (Lexington Books) [in English].
- Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54–67 [in English].
- Knowles M.S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. New York: Associated Press [in English].
- Knowles, M.S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*. Chicago: Associated Press Follett Publishing Company [in English].
- Knowles, M.S., Holton III, E.E., & Swanson, R.A. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development* (6th ed.). London; New York: ELSEVIER Butterworth Heinemann [in English].
- Kozina, A.V. (2015). Motyvatsiya navchannya doroslykh u konteksti teorii samodeterminatsiyi [Adult learning motivation in the context of self-determination theory]. *Molodyy vchenyy – Young Scientist*, 2 (6), 396–398 [in Ukrainian].
- Lukianova, L. (2016). Motivation Factors of Adult Learning. *The New Educational Review*, 44, 223–229. <https://doi.org/10.15804/tner.2016.44.2.18> [in English].
- Maksymenko, S.D. (2007). Struktura osobystosti [Personality structure]. *Praktychna psykholohiya i sotsial'na robota – Practical psychology and social work*, 1, 4–13 [in Ukrainian].
- Romenets', V.A., & Manokha, I.P. (2003). *Istoriya psykholohiyi XX stolittya* [History of psychology of the 20th century]. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
- Rubenson, K. (2006). The Nordic model of Lifelong Learnin. *Compare*, 36 (3), 327–

- 341 [in English].
- Semychenko, V.A. (2004). *Psykhohohiya pedahohichnoyi diyal'nosti [Psychology of pedagogical activity]: navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Sorokosz, I. (nd). *Edukacja dorosłych w perspektywie motywacji* [in Polish].
- Sysoyeva, S.O. (2011). *Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya doroslykh [Interactive technologies for teaching adults]: navchal'no-metodychnyy posibnyk*. Kyiv: VD «ЕКМО» [in Ukrainian].
- Voytko, V.I. (red.). (1982). *Psykhohohichnyy slovnyk [Psychological dictionary]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Vroom, V.H. (1964). *Work and motivation*. New York: Wiley [in English].
- Williams, M. & Burden, R. (1997). *Psychology for Language Teachers: A Social Constructivist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Wlodkowski, R.J. (2008). *Enhancing adult motivation to learn: A comprehensive guide for teaching all adults* (3rd ed.). San Francisco: Jossey-Bass [in English].

УДК 374.7

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.25-35](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.25-35)

Аніщенко Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Anishchenko Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Andragogy Department of the Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6145-2321>
E-mail: anishchenko_olena@ukr.net

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ І РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. В оглядовій статті обґрунтовано актуальність освіти дорослих як важливого ресурсу розвитку громадянського суспільства в Україні. Зазначено, що громадянське суспільство є посередником між приватною сферою життя людей і державою та об'єднує розмаїття формальних і неформальних організацій. Охарактеризовано громадянське суспільство як комплексний соціокультурний і суспільно-політичний феномен. Акцентовано увагу на важливості ролі освіти дорослих у подоланні соціальних, духовних, політичних, економічних та інших криз. Наголошено, що освіта дорослих як складник ціложиттєвого навчання є фундаментальним правом людини і суспільним благом, що відіграє ключову роль щодо сприяння освітній, соціальній, економічній та екологічній справедливості, демократичній участі, утвердженню громадянських цінностей, подоланню нерівності тощо. Доведено важливість ролі громадянської

освіти дорослих у сприянні усвідомленню цільовою групою механізмів функціонування суспільного життя, формуванню стійких демократичних цінностей тощо. Обґрунтовано доцільність тлумачення освіти дорослих як соціальної підсистеми, що має свою структуру. Виокремлено основні складники означеної підсистеми: заклади освіти як соціально зорієнтовані організації, суб'єкти соціальної взаємодії (здобувачі освіти, педагогічний персонал), освітній процес як вид соціокультурної діяльності, ефективність якого забезпечується оптимальним освітнім середовищем. Наголошено, що освіта дорослих пов'язана з усіма сферами суспільного життя, і цей зв'язок реалізується безпосередньо через особистість, залучену до економічних, політичних, духовних та інших соціальних зв'язків. Обґрунтовано висновок про те, що освіта дорослих, ціложиттєве навчання є невід'ємними складниками суспільної життєдіяльності й важливими показниками ефективності функціонування суспільства.

Ключові слова: освіта дорослих; неформальна освіта дорослих; громадянська освіта дорослих; громадянське суспільство; освіта впродовж життя.

Anishchenko Olena

ADULT EDUCATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Abstract. The review article substantiates the urgency of adult education as an important resource for the civil society development in Ukraine. It is noted that civil society is an intermediary between the private sphere of people's lives and the state and unites a variety of formal and informal organizations. The author characterizes civil society as a complex socio-cultural and socio-political phenomenon. The importance of the role of adult education in overcoming social, spiritual, political, economic and other crises is emphasized. It is emphasized that adult education as a component of lifelong learning is a fundamental human right and a public weal that plays a key role in promoting educational, social, economic and environmental justice, democratic participation, civic values, overcoming inequality, etc. The importance of the role of adult civic education in promoting the target group's awareness of the mechanisms of public life, the formation of sustainable democratic values, etc. is proved. The expediency of interpreting adult education as a social subsystem with its own structure is substantiated. The main components of this subsystem are highlighted: educational institutions as socially oriented organizations, subjects of social interaction (students, teaching staff), the educational process as a type of socio-cultural activity, the effectiveness of which is ensured by an optimal educational environment. It is emphasized that adult education is connected with all spheres of public life, and this connection is realized directly through the individual involved in economic, political, spiritual and other social relations. The conclusion is made that adult education and lifelong learning are

integral components of social life and important indicators of the effectiveness of society.

Key words: *adult education; non-formal adult education; adult civic education; civil society; lifelong learning.*

Постановка проблеми, її актуальність. Освіта дорослих є однією з важливих соціальних гарантій і складників розвитку людського капіталу. На сучасному етапі розвитку суспільства освіта дорослих усвідомлюється як важливий чинник суспільного поступу, що сприяє забезпеченню конкурентоспроможності держави та її громадян, а розвиток і поширення неформальної освіти дорослих як складової освіти впродовж життя набуває ознак освітньої тенденції в Україні та зарубіжжі. В Україні на рівні держави визнано, що «саме якісний розвиток людського капіталу є основою зростання національної економіки та зміцнення конкурентних позицій України у світі» (Розвиток людського капіталу). За О. Гізело (2015), вузьке розуміння людського капіталу пов'язано з людиною – носієм знань, ключовим чинником розвитку суспільства та економічного зростання. У широкому розумінні йдеться про включеність до людського капіталу не лише фахівців, знань, науки, виховання, а й «інструментів інтелектуальної праці та середовища функціонування людського капіталу в частині виконання ним своїх виробничих функцій» (Гізело, 2015).

Важливо також наголосити, що у Законі України «Про національну безпеку України» (2018) з-поміж фундаментальних національних інтересів України зокрема виокремлено сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення. Зазначене вище актуалізує необхідність плекання «критичних, свідомих та інноваційних громадян» (Manifesto for Adult Learning in the 21st century, 2019). На нашу думку, без сумнівів, саме освіта і навчання дорослих як складники ціложиттєвого навчання мають сприяти сталому розвитку суспільства шляхом формування компетентнісного потенціалу людини впродовж життя, а також громад і регіонів, що навчаються.

В Україні освіта дорослих поступово перетворюється на вагому підсистему національної системи освіти, про що свідчить масштабність і специфіка андрагогічної проблематики у науковій та освітній сферах. Особливої актуальності набувають принципи, закономірності, умови і механізми, а також форми, методи формування й розвитку у громадян якостей суб'єктів громадянської, соціально-економічної, правової, політичної, соціально-культурної та інших сфер діяльності. У зв'язку з цим актуалізувалася нагальність розширення сфери освітніх послуг, які надаються дорослому населенню, проведення спеціальних досліджень, здійснення комплексного аналізу ринку освітніх послуг тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Українська національна і громадянська ідентичності стали предметом наукових пошуків Т. Бевз, М. Боришевського, П. Горностаєва, І. Петровської, О. Пометун, О. Швачко та ін. Різні аспекти розвитку громадянської освіти, громадянської компетентності молоді та дорослих відображено у публікаціях О. Дуліної, М. Єщенко, О. Желіби, К. Журби, Т. Кравчинської, А. Крупника, Ю. Петрушенка, О. Стасіва, В. Шахрай та ін. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні досліджують, Г. Васильєв, В. Воднік, О. Волянська, Л. Герасіна, В. Гришко, В. Зимогляд, Ю. Золотарьова, І. Міщук, Г. Клімова, Н. Осипова, І. Підкуркова, В. Погрібна, І. Поліщук, О. Сахань, О. Скрипнюк, В. Степаненко, М. Требін, В. Цимбалюк Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті – проаналізувати сутнісні аспекти освіти дорослих як важливого ресурсу розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У третьому тисячолітті «світовими лідерами стають країни, які навчилися краще за інших використовувати знання, вміння, компетенції людей, їх здатності до подальшого навчання – усе те, що охоплюється категорією «людський капітал» (Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ, 2018). Важливо усвідомлювати, що соціально-економічний поступ країни залежить саме від людського капіталу, на рівень розвитку якого впливає навчання впродовж життя (Прийма, Юань, Аніщенко, 2017).

На наше переконання, освіта дорослих є важливим ресурсом розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство тлумачиться як сфера соціального життя, в якій люди взаємодіють самостійно й автономно щодо держави. Важливо наголосити, що громадянське суспільство відрізняється від суспільства загалом тим, що залучає громадян до колективних дій у суспільній сфері для вираження своїх інтересів, ідей, обміну інформацією, досягнення спільної мети, висування вимог до держави і закликів до відповідальності офіційних осіб. Таке суспільство є посередником між приватною сферою життя людей та державою та об'єднує розмаїття формальних і неформальних організацій (Аніщенко, 2015).

Як свідчить аналіз наукових джерел, громадянське суспільство являє собою комплексний соціокультурний і суспільно-політичний феномен, який включає наявність і розвиненість:

- соціальних інститутів (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян; структурована та інституалізована політична опозиція; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, парламентські та громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації тощо) (функціонування інститутів громадянського суспільства є важливою ознакою

сталості громадянського суспільства, оскільки через них громадяни і суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів) (Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки, 2021);

- соціальних практик (громадська активність громадян; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних громадських, у т.ч. і неформалізованих, об'єднань; поінформованість; правова культура та вміння застосовувати правозахисну та судову систему; любювання суспільно-значимих ініціатив тощо);

- суспільних цінностей і чеснот (плюралізм, толерантність, довіра до громадян і соціальних інститутів, здатність до компромісів без втрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність і взаємодопомога та ін.) (Степаненко, 2001).

Акцентуємо увагу на тому, що освіту дорослих можна розглядати як соціальну підсистему, що має свою структуру. Серед її основних складників можна виокремити заклади освіти як соціально зорієнтовані організації, суб'єкти соціальної взаємодії (учні / слухачі й андрагоги), освітній процес як вид соціокультурної діяльності, ефективність якого забезпечується оптимальним освітнім середовищем тощо. Водночас освіта дорослих пов'язана з усіма сферами суспільного життя. Такий зв'язок реалізується безпосередньо через особистість, залучену до економічних, політичних, духовних та інших соціальних зв'язків. Слід зауважити, що якщо різні сфери і галузі господарства виробляють певну матеріальну й духовну продукцію, а також послуги для людини, то система освіти дорослих «творить» власне людину через вплив на її інтелектуальний, етичний, естетичний і фізичний розвиток (Аніщенко, 2015).

І навчання впродовж життя, й освіта дорослих є невід'ємними складниками суспільної життєдіяльності й важливими показниками ефективності функціонування суспільства. У цьому контексті серед критеріїв оцінки її ефективності має бути якість і корисність навчання. Освіта дорослих покликана сприяти особистісно-професійному розвитку різних категорій дорослого населення, підвищенню ефективності їх життєдіяльності, що зумовлює необхідність врахування широкого спектру наукових та інших підходів, якими передбачено вивчення особистості у контексті її життєвих можливостей, вищих цілей і смислів життя, а також інноваційного потенціалу, який сприяє розвитку професійної мобільності, стресо- й життєстійкості дорослих.

Зазначимо, що збалансоване суспільство уособлює суспільство знань. Аналіз проекту «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року» (2018) (Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект), 2018) уможливорює висновок про те, що для розв'язання численних проблем

розвитку будуть потрібні нові знання, уміння та компетентності, необхідні для глибокого розуміння складних проблем і вирішення взаємопов'язаних питань суспільного життя. Це зумовлює необхідність залучення закладів формальної і неформальної освіти, інститутів НАН України і галузевих академій наук, інших науково-дослідних, інформаційно-аналітичних центрів, організацій до вивчення та обґрунтування шляхів розв'язання нагальних проблем, зокрема у соціальній, освітній та науковій сферах.

Слід додати, що в умовах розвитку глобалізаційних процесів постає питання щодо забезпечення самореалізації дорослих у контексті формування конкурентоздатної особистості фахівця з інноваційним потенціалом. У зв'язку з цим в Україні особливо важливого значення набуває безперервний процес інтеграції усіх зацікавлених сторін і громадських інститутів на основі взаємовигідної співпраці з метою розвитку освіти для різних категорій дорослих, а у подальшому – створення доступної, ефективної, результативної освітньої інфраструктури регіонів, реалізації концепцій розвитку різних областей як регіонів, що навчаються (Прийма, 2015). У контексті зазначеного важливим є вивчення досвіду зарубіжних, і зокрема європейських країн, в яких успішно впроваджуються концепції регіонів, що навчаються як вагомий складник політики розбудови активного громадянського суспільства й соціальної інтеграції.

Відповідно до проекту Постанови Верховної ради України «Рекомендації парламентських слухань на тему: «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки» (2019), у сфері освіти дорослих ключовими проблемами є відсутність цілісної системи освіти дорослих, яка дозволила б реалізувати концепцію освіти упродовж життя, та нормативно-правового забезпечення розвитку національної освіти дорослих. З метою її розв'язання авторами зазначеного документу (Постанова Верховної ради України, 2019) було запропоновано розробити проект Закону України «Про освіту дорослих», у якому визначити, зокрема механізми визнання кваліфікацій, здобутих шляхом неформальної та інформальної освіти (прийнято у 2023 р.) (Верховна Рада України прийняла законопроект про освіту дорослих, 2023); розвивати освіту дорослих як цілісну систему, що відтворює гарантії і права кожного громадянина країни на неперервну освіту впродовж життя; створити умови для організації освіти дорослих і зорієнтувати її на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму; гармонізувати інтереси особистості й суспільства, а також зробити її доступною для усіх верств населення; створити об'єктивні умови для максимального розвитку особистості, реалізації усіх особистісних потенційних можливостей, що сприятиме як її адаптації до мінливих соціально-економічних умов, так і соціальній захищеності дорослої людини; визначити статус викладацького персоналу для освіти дорослих; створити інформаційно-комунікаційний

простір освіти дорослих тощо.

На нашу думку, у цитованому документі доцільно було б відобразити такі ключові проблеми у сфері освіти дорослих в Україні: відсутність усвідомлення на рівні держави, регіонів, громад важливості ролі освіти дорослих як складової освіти впродовж життя у розвитку сучасного суспільства в Україні; недостатність нормативно-правового забезпечення освіти дорослих; стихійність розвитку неформальної освіти дорослих; ситуативність (або й відсутність) міжвідомчої взаємодії у сфері освіти дорослих; відсутність систем професійної підготовки педагогічного персоналу для сфери освіти дорослих (андрагогів) і підвищення їх кваліфікації в умовах формальної і неформальної освіти.

З метою їх вирішення вартувало б сприяти збільшенню обсягів інвестицій у розвиток людського капіталу; розробити Концепцію та Національну програму освіти впродовж життя в Україні, в яких передбачити розроблення й запровадження дієвих механізмів реалізації державної політики у галузі формальної, неформальної (загальної і професійної), інформальної освіти дорослих; запровадити регіональний і загальнодержавний моніторинг культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих; сприяти забезпеченню державної підтримки програм і проєктів у галузі освіти дорослих, особливо закладів освіти та культури, які опікуються неформальною освітою; залучити громадськість до процесу розроблення державної освітньої політики, до визначення переліків соціальних та інших суспільно значущих послуг; розробити правові та економічні засади розширення практики соціального партнерства; сприяти включенню питань, пов'язаних із правами людини, до національних нормативно-правових документів, а також їх урахуванню у демократичних процедурах прийняття рішень; розробити механізми запровадження професійної підготовки андрагогів як окремого напрямку підготовки фахівців у галузі освіти дорослих на рівні спеціалізації, а також державний освітній стандарт вищої освіти за спеціальністю «Андрагог», галузеві стандарти для напрямку «освіта дорослих» із урахуванням специфіки педагогічних і непедагогічних спеціальностей; розробити програми підвищення кваліфікації андрагогів в умовах формальної і неформальної освіти тощо.

Важливо також стимулювати наукові дослідження щодо розвитку громадянського суспільства, особистісного й професійного розвитку фахівців, особливостей розвитку освіти дорослих, громад і регіонів, що навчаються; доцільно сприяти розробленню та впровадженню регіональних стратегій і програм розвитку освіти впродовж життя, а також місцевих стратегій і програм розвитку формальної і неформальної освіти дорослих у територіальних громадах; створювати умови для розвитку місцевих ініціатив, залучення громадськості до процесу управління для забезпечення

ефективної взаємодії між закладами формальної і неформальної освіти дорослих і ринком праці. Необхідно сприяти розвитку неформальної освіти дорослих на базі закладів вищої освіти, зокрема, шляхом створення центрів освіти для різних категорій дорослих, академій та університетів третього віку тощо; підтримувати і поширювати успішний досвід закладів вищої освіти, громадських організацій щодо розробки і впровадження інноваційних освітніх програм для підготовки андрагогів у закладах формальної і неформальної освіти; сприяти запровадженню у закладах вищої освіти навчальних курсів, окремих змістових модулів щодо розвитку громадянського суспільства, а також розширенню змісту й форматів освітніх програм для дорослих шляхом включення до них змістових модулів, спрямованих на розвиток громадянських компетенцій молоді та дорослих, залучення до діяльності недержавних громадських організацій.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що в умовах повномасштабної війни росії проти України пріоритетного значення набуває організація навчання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни (доцільно було б відобразити освітній аспект у проєкті «Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період 2032 року» (Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України, 2023), внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій дорослих. Погоджуємося з пропозиціями А. Крупника, О. Дуліної (2021) щодо нагальності сприяння упровадженню практико орієнтованої безперервної громадянської освіти дорослих шляхом створення умов для навчання через дію з подальшим використанням набутих знань і навичок безпосередньо у громаді, доцільності створення тематичних дискусійних платформ, форумів, експертних семінарів-обговорень задля забезпечення діалогу між громадянами і політиками, запобігання аполітичності громадян тощо.

Насамкінець зазначимо, що освіта дорослих як складник ціложиттєвого навчання є фундаментальним правом людини і суспільним благом, що відіграє ключову роль щодо сприяння освітній, соціальній, економічній та екологічній справедливості, демократичній участі, утвердженню громадянських цінностей (наприклад, солідарності) та зменшенню широко поширеної нерівності (The crucial role of civil society in adult learning and education, 2018). Без сумніву, зміцненню громадянського суспільства в Україні, зростанню стійкості та згуртованості громадян може сприяти їх впевненість у тому, що держава виправдає їхні сподівання. За результатами соціологічних досліджень, проведених у 2023 р. в Україні (Литвиненко, 2023), наші громадяни хотіли б бачити її «вільною та демократичною, з високим рівнем громадянських свобод, ефективною системою управління, розвинутою економікою, потужним військово-промисловим комплексом, сучасною армією ...», країною «гарантування

основних конституційних прав, пов'язаних із соціальним характером держави, подолання корупції і забезпечення соціальної справедливості».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, утвердження громадянського суспільства є гарантією демократичного розвитку України. Вкрай важливо докладати максимум зусиль для поширення громадянської освіти дорослих. Передусім йдеться про впровадження цілісних навчальних програм, а також їх окремих компонентів, які мають розроблятися та впроваджуватися з урахуванням особливостей і потреб різних категорій дорослого населення, закономірностей і механізмів розвитку людини на етапі її зрілості. Саме на громадянську освіту покладено сприяння формуванню демократичних цінностей, усвідомленню здобувачами освіти механізмів функціонування суспільного життя у різних вимірах тощо.

У контексті розвитку громадянського суспільства з-поміж пріоритетів професіоналізації освіти дорослих виокремлюємо такі: розвиток медіаграмотності, навичок критичного мислення цільової групи як запоруки розвитку незалежного суспільства; посилення уваги до вирішення проблем, пов'язаних із навчанням громадян у сфері прийняття державних стратегічних рішень, формування державної політики; підтримка інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянської компетентності та критичного мислення тощо. На часі – розроблення дієвого (а не формального, для звітності) Національного плану дій, спрямованого на підтримку громадянської освіти дітей, молоді та дорослих в умовах російсько-української війни та з фокусом на прогностичне обґрунтування її ролі у повоєнному відновленні країни. У документі має бути передбачено врахування можливостей формальної, неформальної та інформальної освіти, а також потенціалу міжсекторального й міжвідомчого співробітництва.

Вивчення європейського досвіду громадянської (політичної) освіти дорослих та її впливу на розвиток громадянського суспільства виокремлюємо як перспективний напрям *подальших наукових досліджень*.

Список використаних джерел

- Аніщенко, О. (2015). Освіта дорослих як ресурс розвитку громадянського суспільства в Україні. Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму до Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 42-44. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/106515/>
- Верховна Рада України прийняла законопроект про освіту дорослих. (2023, 12 січня). Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/232071.html>
- Гізело, О.І. (2015). Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. Ринок праці та зайнятість населення, 1, 11-14.
- Закон України «Про національну безпеку України». (2018, 21 червня,

- № 2469-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Литвиненко, О.М. (2023). Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiystosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiologichnykh>
- Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
- Постанова Верховної ради України. (2019). Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки». Проект. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DH7YU00A?an=3>
- Прийма, С.М. (2015). Концепція регіону, що навчається (Запорізька область). Мелітополь: МДПУ ім. Б.Хмельницького, 24. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1423/1/29.pdf>
- Прийма, С., Юань, Д., Аніщенко, О., Петрушенко, Ю. (2017). Моніторинг освіти впродовж життя в реалізації регіональної освітньої політики в Україні. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: педагогіка, 2 (19), 172. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/710536/>
- Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період 2032 року». (2023, 27 червня). URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-shvalennya-strategiyi-formuvannya-sistemi-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhbi-do-civilnogo-zhittya-na-period-2032-roku>
- Розвиток людського капіталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu>
- Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. (2018). Центр Разумкова. Київ: Заповіт. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf
- Степаненко, В. (2001). Українське суспільство: 10 років незалежності; за ред. В. Ворони. Київ: ІС НАН України, 169-183.
- Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). (2018). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64508&pf35401=462260>
- Manifesto for Adult Learning in the 21st century: The Power and Joy of Learning. (2019). URL: http://www.uaod.org.ua/data/EAEA/eaee_manifesto_final_web_version_290319.pdf
- The crucial role of civil society in adult learning and education. (2018). URL: <https://epale.ec.europa.eu/en/blog/crucial-role-civil-society-adult-learning-and-education>

References (translated and transliterated)

- Anishchenko, O. (2015). *Osvita doroslykh yak resurs rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Adult education as a resource for the development of civil society in Ukraine]*. Yevropeyskyi Soiuz – Ukraina: osvita doroslykh:

- zbirnyk materialiv Forumu do Mizhnarodnykh dnev osvity doroslykh v Ukraini (m. Kyiv, 4-6 lystopada 2014 r.) [kolektyv avtoriv]. K.; Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M, 42-44 [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala zakonoproekt pro osvitu doroslykh [The Supreme Council of Ukraine adopted a bill on adult education]. (2023). Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
- Hizelo, O.I. (2015). Investytsii v liudskyi kapital yak umova sotsialnoho rozvytku Ukrainy [Investments in human capital as a condition for social development of Ukraine]. Rynok pratsi ta zainiatist naselennia, 1, 11-14 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Law of Ukraine «On National Security of Ukraine»]. (2018) [in Ukrainian].
- Lytvynenko, O.M. (2023). Riven stiikosti ta zghurtovanosti hromadian Ukrainy (za rezultatamy sotsiologichnykh doslidzhen) [The level of resilience and cohesion of Ukrainian citizens (based on the results of sociological research)] [in Ukrainian].
- Natsionalna stratehiia rozvytku hromadianskoho suspilstva na 2021-2026 roky [National Strategy for the Development of Civil Society for 2021-2026]. (2021) [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi rady Ukrainy. (2019). Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Zbalansovanyi rozvytok liudskoho kapitalu v Ukraini: zavdannia osvity i nauky». Proekt [On Recommendations of the parliamentary committees] [in Ukrainian].
- Pryima, S.M. (2015). Kontseptsiiia rehionu, shcho navchaietsia (Zaporizka oblast) [The concept of a learning region (Zaporizhzhia region)]. Melitopol: MDPU im. B.Khmelnyskoho, 24 [in Ukrainian].
- Pryima, S., Yuan, D., Anishchenko, O., Petrushenko, Yu. (2017). Monitorynh osvity vprodovzh zhyttia v realizatsii rehionalnoi osvitnoi polityky v Ukraini [Monitoring of lifelong learning in the realization of regional educational policy in Ukraine]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriia: pedahohika, 2 (19), 172 [in Ukrainian].
- Proiekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii formuvannia systemy perekhodu vid viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia na period 2032 roku» [«On Approval of the Strategy for the Formation of the System of Transition from Military Service to Civilian Life for the Period of 2032»]. (2023, 27 chervnia) [in Ukrainian].
- Rozvytok liudskoho kapitalu [Human capital development]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu> [in Ukrainian].
- Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform. (2018). Tsentr Razumkova [Human Capital Development: Toward Quality Reforms]. K.: Zapovit [in Ukrainian].
- Stepanenko, V. (2001). Ukrainske suspilstvo: 10 rokiv nezalezhnosti [Ukrainian society: 10 years of independence]; za red. V. Vorony. Kyiv: IS NAN Ukrainy, 169-183 [in Ukrainian].
- Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku (proekt). (2018) [] [in Ukrainian].
- Manifesto for Adult Learning in the 21st century: The Power and Joy of Learning. (2019) [in English].
- The crucial role of civil society in adult learning and education. (2018) [in English].

УДК 37.07:005.2

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.36-46](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.36-46)

Баніт Ольга Василівна – доктор педагогічних наук, старший дослідник, головний науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Banit Olga – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Chief Scientific Worker of the Andragogy Department of Ivan Zazyun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-9002-6439>

E-mail: olgabanit@ukr.net

КОРПОРАТИВНА ОСВІТА І НАВЧАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано теоретико-методологічні аспекти корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. На основі аналізу джерельної бази виявлено, що корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників як наукова проблема досліджується українськими й закордонними вченими за такими напрямками: філософське осмислення освіти, навчання, розвитку дорослих; концептуально-методологічне підґрунтя освіти і навчання дорослих загалом та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зокрема; організація корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти; організаційно-методичне та психолого-педагогічне забезпечення корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Виокремлено базові поняття дослідження: корпоративна освіта, внутрішньоуніверситетське навчання; професійний розвиток, особистісний розвиток; підвищення кваліфікації; науково-педагогічні працівники, викладачі, педагогічний персонал, заклади вищої освіти, вища школа; освіта дорослих, андрагогіка, андрагогічні засади, формальна, неформальна, інформальна освіта. Сформульовано варіант авторського визначення: корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти – це процес та результат системно-структурованого професійного та особистісного розвитку науково-педагогічних працівників в умовах внутрішньоуніверситетського навчання на андрагогічних засадах. Схарактеризовано підходи до дослідження проблеми корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти: загальнометодологічні (системний, компетентнісний, андрагогічний, особистісно зорієнтований, синергетичний) та специфічні (соціо-культурний, технологічний, економічний). Окреслено принципи й

обґрунтовано базові теорії, що є методологічним підґрунтям корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО: теорія когнітивного розвитку; поведінкова теорія розвитку особистості; теорія соціального конструктивізму; теорія рівних можливостей.

Ключові слова: корпоративна освіта і навчання; науково-педагогічні працівники; заклади вищої освіти; методологічні підходи; принципи, теорії; концепції.

Banit Olga

CORPORATE EDUCATION AND TRAINING OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Abstract. *The article deals with the theoretical and methodological aspects of corporate education and the training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions. Based on the analysis of the source base, it has been found that corporate education and training of scientific and pedagogical workers as a scientific problem is being studied by Ukrainian and foreign scientists in the following directions: philosophical understanding of education, training, and development of adults; conceptual and methodological basis of education and training of adults in general and scientific and pedagogical workers of higher education institutions in particular; organization of corporate education and training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions; organizational, methodical and psychological-pedagogical support of corporate education and training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions.*

The basic research concepts are highlighted: corporate education, intra-university training; personal development; scientific and pedagogical workers, institutions of higher education, higher schooling; adult education, andragogy, andragogical principles, non-formal, and informal education. A version of the author's definition is formulated: corporate education and training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions is the process and result of system-structured professional and personal development of scientific and pedagogical workers is connected with the conditions of intra-university training on andragogical principles.

Approaches to the study of the problem of corporate education and training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions are characterized by general methodological (systemic, competence-based, andragogical, personally-oriented, synergistic) and specific (socio-cultural, technological, economic). The principles are outlined and the basic theories are substantiated, which are the methodological basis of corporate education and training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions: the theory of cognitive development; behavioral theory of personality development, theory of social constructivism; the theory of equal opportunities.

Key words: *corporate education and training; scientific and pedagogical workers; institutions of higher education; methodological approaches; principles, theories; concepts.*

Постановка проблеми, її актуальність. Проблема корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (далі ЗВО) є актуальною нині, в умовах міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України в Європейській простір вищої освіти, за умови збереження й розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи (Закон, 2014, ст. 3, п. 4). Корпоративна освіта передбачає неперервний розвиток і вдосконалення майстерності науково-педагогічних працівників. У рамках концепції освіти і навчання упродовж життя науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати свою кваліфікацію. Метою підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників є їхній професійний розвиток відповідно до державної політики у галузі освіти та забезпечення якості освіти (Порядок підвищення кваліфікації, 2019).

У Законі України «Про освіту», зазначається, що професійний розвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання (Закон, 2017, ст. 59, п. 1). Підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників закладів освіти і установ забезпечується їх засновниками (або уповноваженими ними органами) та органами управління відповідних закладів освіти в межах повноважень та відповідно до законодавства. Професійний розвиток науково-педагогічних працівників ЗВО відбувається в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.

Заклади освіти, в яких працюють педагогічні та науково-педагогічні працівники, сприяють їхньому професійному розвитку та підвищенню кваліфікації (Закон, 2017, ст. 59). У більшості закладів вищої освіти є окремі структурні підрозділи, що організують навчання, розвиток та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Водночас згідно зі ст. 54 Закону України «Про освіту» науково-педагогічні працівники мають право на вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників (Закон, 2017, ст. 54). З огляду на цю статтю Закону науково-педагогічні працівники можуть навчатися також і в умовах неформальної та інформальної освіти. Результати такого навчання визнаються згідно з Положеннями про підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Загалом

комплекс цих документів та заходів, що організовують ЗВО для навчання науково-педагогічних працівників, відноситься до корпоративної освіти. Однак, як показує аналіз наукової літератури, термін корпоративна освіта закладу вищої освіти ще не є усталеним і системних досліджень у цьому напрямі вкрай мало.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази показав, що корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників як наукова проблема досліджується українськими й закордонними вченими переважно в контексті професійного розвитку та підвищення кваліфікації. Зокрема, філософське осмислення освіти, навчання й розвитку дорослих представлено в працях В. Кременя, В. Андрущенка, О. Базалука, А. Бичко, С. Клепка, М. Михальченка, М. Опачко, І Хамітова, Н. Юхименко та ін.; концептуально-методологічне підґрунтя освіти і навчання дорослих загалом та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зокрема висвітлюють Н. Ничкало, Л. Лук'янова, Л. Хомич, О. Аніщенко, Н. Авшенюк, С. Архипова, С. Бабушко, М. Дернова, М. Гуляєва, А. Боярська-Хоменко, І. Литовченко, Н. Литвинова, О. Огієнко, Л. Султанова, Л. Тимчук та ін.; організаційно-методичне та психолого-педагогічне забезпечення професійного розвитку та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників досліджують О. Жабенко, М. Кириченко, В. Олійник, О. Спірін, Т. Сорочан, та ін.

У цьому контексті вартими уваги є праці таких закордонних дослідників, як Т. Александер (Т. Aleksander), Г. Беднарчик (Н. Bednarczyk), С. Брукфілд (S. Brookfield), Б. Войтасік (B. Wojtasik), Р. Jarvis (П. Джарвіс), П. Карр (P. Carr), С. Качор (S. Kaczor), Д. Колб (D. Kolb), Л. Копцевіч (Ł. Korciewicz), М. Марчук (M. Marczuk), М. Ноулз (M. Knowls), К. Хоул (C. Houle), О. Чернявська (O. Czerniawska) та ін. У працях означених дослідників висвітлюються загальнофілософські положення про єдність загального й часткового, теорії та практики, теорії людського, соціального й інтелектуального капіталу, теорії управління людськими ресурсами, розуміння сутності вищої освіти; концептуальні положення неперервної професійної освіти, професійної педагогіки, психології, андрагогіки; положення щодо формування й розвитку особистості, становлення професіонала; професійної підготовки перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у закладах вищої освіти. Водночас питання корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО потребує ґрунтовного дослідження.

Метою статті є аналіз методологічних засад корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО. Мета зумовлює основні завдання: окреслення термінології, пов'язаної з корпоративною освітою в

ЗВО; характеристика методологічних підходів і принципів до дослідження означеної проблеми: виявлення теорій та концепцій, що складають методологічне підґрунтя корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою обґрунтування поняттєво-термінологічної бази дослідження нами застосовано такі теоретичні підходи: комплексний, структурований, уніфікований. *Комплексний* підхід до дослідження базових понять передбачає вивчення поняттєво-термінологічного апарату в різних сферах і галузях освітньої діяльності, встановлення корелятивного зв'язку між фундаментальними поняттями загальної теорії освіти і навчання дорослих та прикладними теоріями, в межах яких мають досліджуватись конкретні теоретичні та практичні проблеми корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. *Структурований* підхід до дослідження базових понять передбачає систематизацію та класифікацію визначень на основі логічного окреслення основних і периферійних понять та встановлення взаємозв'язків між ними. *Уніфікований* підхід до дослідження базових понять передбачає процес виокремлення базових елементів з метою стандартизації, тобто приведення їх до однотипності.

З огляду на це базові поняття дослідження цієї теми виокремлено й класифіковано за такими напрямками: 1) корпоративна освіта, внутрішньоуніверситетське навчання; 2) професійний розвиток, особистісний розвиток; підвищення кваліфікації; 3) науково-педагогічні працівники, викладачі, педагогічний персонал; 4) заклади вищої освіти, вища школа; 5) освіта дорослих, андрагогіка, андрагогічні засади, формальна, неформальна, інформальна освіта.

У результаті аналізу джерельної бази й обґрунтування поняттєво-категоріального апарату сформульовано авторський варіант визначення: корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти – це процес та результат системно-структурованого професійного та особистісного розвитку науково-педагогічних працівників в умовах внутрішньоуніверситетського навчання на андрагогічних засадах.

Дослідження проблеми корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти передбачає різні теоретичні підходи й принципи для розуміння, аналізу й вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Насамперед це загальнометодологічний комплекс підходів, що охоплює системний, компетентнісний, андрагогічний, особистісно зорієнтований і синергетичний. Специфічними для корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти є соціо-культурний, технологічний, економічний підходи.

Системний і синергетичний підходи дозволяють розглянути процес корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників у загальній системі освітнього простору закладу вищої освіти. Компонентами цієї системи є підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, самоосвіта й саморозвиток у внутрішньоуніверситетському середовищі (Баніт, 2022).

Компетентнісний підхід передбачає підтримку та розвиток набору тих ключових компетентностей науково-педагогічного працівника, що визначають його фаховість. Поняття «компетентність» як відомо ширше, ніж поняття «кваліфікація». Воно охоплює не лише професійні знання, уміння, навички, досвід науково-педагогічного працівника у певній спеціальності, але й особистісні інтереси, прагнення, схильності, ставлення до професійної діяльності, а також здатність ефективно використовувати весь цей комплекс для забезпечення якісного результату. Актуальність компетентнісного підходу зростає у зв'язку з академічною і трудовою мобільністю науково-педагогічних працівників. Андрагогічний підхід базується на провідній ролі того, хто навчається (Дубасенюк, 2018; Аніщенко, 2020). У рамках корпоративної освіти науково-педагогічні працівники є викладачами й андрагогами одночасно. Їхня діяльність з позиції андрагога полягає у створенні умов для опанування необхідними знаннями й надання допомоги у систематизації, корекції, поглибленні знань. Згідно з М. Ноулзом андрагогічний підхід передбачає застосування таких андрагогічних принципів: задоволення потреби дорослих учнів у знаннях, врахування їхнього попереднього досвіду, підтримка їхньої самооцінки, готовність до навчання, орієнтація на навчання, мотивація до навчання (M. Knowls, 2005).

З огляду на ці принципи для андрагогів, які викладають у сфері корпоративної освіти, потрібно за досить обмежений проміжок часу сформувані в науково-педагогічних працівників актуальні компетентності. Для цього важливо відбирати актуальний зміст навчального матеріалу, узгоджувати його з наявним досвідом тих, хто навчається, вибудовувати навчальні програми на основі їхніх практичних запитів, поєднувати традиційні методи навчання з інноваційними, створювати сприятливі умови для навчання й професійного зростання, підтримувати впевненість у своїх силах і можливостях, уміти працювати з різновіковою групою науково-педагогічних працівників, з різним рівнем їхньої підготовки. Таким чином, в основі андрагогічного підходу є індивідуалізація навчального процесу, що максимально відповідає конкретним цілям науково-педагогічних працівників.

Особистісно зорієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних потреб науково-педагогічних працівників. Відповідно навчання має бути спрямоване на розвиток особистості, враховуючи її унікальні здібності, інтереси, запити. Навчальні програми мають бути гнучкими, базуватися на результатах аналізу особистих та професійних потреб науково-педагогічних працівників, відповідати їхнім інтересам та кар'єрним цілям. Особистісно зорієнтований підхід також передбачає заохочення науково-педагогічних працівників до самостійного навчання, саморозвитку, надання можливостей у виборі тематики, змісту, темпу, форм і методів навчання.

Соціокультурний підхід відображає розуміння того, що ефективне корпоративне навчання не може бути відокремлене від соціального та культурного контексту. Цей підхід дозволяє створювати навчальні програми, які враховують особливості корпоративної культури закладу вищої освіти.

Технологічний підхід визнає ключову роль інноваційних технологій у вирішенні освітніх завдань професійного розвитку науково-педагогічних працівників ЗВО у процесі корпоративної освіти. Цей підхід базується на використанні сучасних ІКТ для поліпшення доступу до навчання, зокрема: мультимедійні матеріали, віртуальна реальність (VR), розширена реальність (AR), штучний інтелект (AI), машинне навчання, симуляції та тренажери, що дають можливість навчатися в імітованому середовищі, гейміфікація (використання ігрових практик та механізмів у навчальному контексті), розширені навчальні додатки, інтерактивні освітні платформи, соціальні мережі, групові форуми та чати, де науково-педагогічні працівники можуть обговорювати професійні теми та ділитися знаннями (Спірін, 2018; Рябова, Єльнікова, 2020).

Забезпечення якості вищої освіти значною мірою залежить від людського капіталу, який залучений до сфери вищої освіти (Петренко та ін., 2021, с. 10-11). Виходячи з цієї позиції актуальним постає економічний підхід, що проявляється на: загальнодержавному рівні як розуміння того, що інвестиції в розвиток людського й інтелектуального капіталу є ключовим фактором сталого економічного та соціального розвитку держави; на рівні ЗВО ці інвестиції сприяють покращенню продуктивності, лояльності, фінансових показників, іміджу як закладу вищої освіти так і науково-педагогічних працівників, які там працюють; на індивідуальному рівні корпоративне навчання впливає на ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників та їхню здатність адаптуватися до змін, на їхню конкурентоздатність на ринку праці.

Загалом окреслений комплекс підходів є тим інтегрованим теоретичним підґрунтям, що формує основні принципи корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО: діалектичний принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості закономірностей і явищ соціальної дійсності, гуманізації освіти, її соціальної обумовленості, індивідуалізації та диференціації навчання; особистісного підходу, проєктування індивідуального розвитку, актуальності, інноваційності, системності, цілісності, логічності, наступності, неперервності, випереджувального розвитку, принцип об'єктивності, що передбачає комплексне врахування зовнішніх та внутрішніх чинників (історичних, політичних, соціальних, економічних, культурних, освітніх та ін.), що впливають на процес і результат корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (Борова, 2010; Михнюк, 2013; Чуприна, 2019).

Методологічним підґрунтям корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО є такі теорії: теорія когнітивного розвитку, поведінкова теорія розвитку особистості, теорія соціального конструктивізму, теорія рівних можливостей. Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже (J. Piaget) розглядає розум як систему, що сприймає, обробляє, зберігає, відтворює інформацію. Згідно з цією теорією люди поділяються на різні типи в залежності від моделі осмислення й організації інформації, на основі якої вони створюють власні знання та розуміння світу. Поведінкова теорія розвитку особистості засвідчує, що основним чинником розвитку особистості є середовище. Тобто люди можуть навчатися, спостерігаючи за іншими та застосовуючи навички у своєму оточенні. Представниками цієї теорії є Б. Скіннер (B. Skinner) – класичний біхевіоризм, та А. Бандура (A. Bandura) і Дж. Роттер (J. Rotter) – соціально-когнітивний напрям. Теорія соціального конструктивізму, згідно з якою навчання відбувається через активну взаємодію з іншими та побудову нових знань на основі спільних досвідів, була розроблена П. Бергером (Peter L. Berger) і Т. Лукманом (Thomas Luckmann).

Крім того все більшої популярності набуває нині теорія рівних можливостей. Вона ґрунтується на ідеї забезпечення справедливого та рівноправного доступу до освіти для всіх людей, незалежно від їхнього віку, статі, походження, місця проживання, раси, кольору шкіри, національності, громадянства, політичних, релігійних чи інших переконань, мови спілкування, соціального і майнового стану, наявності судимості, стану здоров'я та інших обставин та ознак. Це зазначено і в Конституції України (ст. 53). Теорія рівних можливостей є популярною й активно обговорюється на міжнародному рівні (OECD, 2007; EAEA, 2007; UNESCO,

2013; European Parliament, 2023).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, здійснений аналіз методологічних засад уможливив формулювання авторського визначення корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО, виокремлення й характеристику методологічних підходів і принципів до дослідження, виявлення теорій та концепцій, що складають методологічне підґрунтя означеної проблеми. *Перспективою подальших досліджень* є організаційно-методичне забезпечення корпоративної освіти і навчання науково-педагогічних працівників ЗВО.

Список використаних джерел

- Аніщенко, О.В., Баніт, О.В., & Калюжна, Т.Г. (2020). Андрагогічна компетентність педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих: сутнісний аспект. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2 (20), 63–72. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729336/>
- Баніт, О. В. (2022). Система професіоналізації педагогічного персоналу у сфері корпоративної освіти. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2 (22), 48–58. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736019/>
- Борова, Т.А. (2010). Модель професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*, 27(31), Ч. 2, 170–176.
- Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>
- Дубасенюк, О.А. (2018). *Професійна освіта: андрагогічний підхід: монографія*. Житомир: Вид. О.О. Євенок.
- Закон України «Про вищу освіту». (2014, 1 липня, № 1556-VII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Закон України «Про освіту». (2017, 5 вересня, № 2145-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Конституція України. (1996, 28 червня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Михнюк, М.І. (2013). Принципи розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*, 4, 21–27.
- Петренко, Л.М., Султанова, Л.Ю., & Олешко, П.С. та ін. (2021). *Професійний розвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників в умовах відкритої освіти: освітні практики: методичні рекомендації*. Луцьк: Волиньполіграф.
- Рябова, З. В., Єльнікова, Г. В. (2020). Професійне зростання педагогів в умовах цифрової освіти. *Information Technologies and Learning*

Tools.

- URL: https://www.researchgate.net/publication/348050997_PROFESIJ_NE_ZROSTANNA_PEDAGOGIV_V_UMOVAN_CIFROVOI_OSIVITI
- Спірін, О. (2018). Хмароорієнтовані інтелектуальні карти як засіб інформаційно-аналітичної підтримки професійної діяльності викладача. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету: Педагогічні науки*, 1, 227–234.
- Чуприна, Ю.А. (2019). Принципи професійного розвитку науково-педагогічних працівників. *Право та інноваційне суспільство*, 1(12), 99–103.
- EAEA Statement. (2007). Learning to live with Equal Opportunities in Europe. URL: https://eaea.org/wp-content/uploads/2018/01/2007_eaea_statement_equal_opportunities.pdf
- European Parliament. (2023). Promoting Equal Opportunities. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu/promoting-equal-opportunities>
- Knowles, M., et al. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Amsterdam: Elsevier.
- OECD. (2007). No More Failures: Ten Steps to Equity in Education, Paris. URL: <https://www.oecd.org/education/school/38692453.pdf>
- UNESCO. (2013). World Inequality Database on Education. URL: <http://www.education-inequalities.org/>

References (translated and transliterated)

- Anishchenko, O.V., Banit, O.V., & Kaliuzhna, T.H. (2020). Andrahohichna kompetentnist' pedahohichnoho personalu u sferi osvity doroslykh: sutnisnyy aspekt [Andragogical competence of teaching staff in the field of adult education: essential aspect]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, perspectives*, 2 (20), 63–72 [in Ukrainian].
- Banit, O.V. (2022). Systema profesionalizatsiyi pedahohichnoho personalu u sferi korporatyvnoyi osvity [System of professionalization of teaching staff in the field of corporate education]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, perspectives*, 2(22), 48–58 [in Ukrainian].
- Borova, T.A. (2010). Model' profesiynoho rozvytku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoho navchal'noho zakladu [Model of professional development of scientific and pedagogical workers of a higher educational institution]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*, 27(31), Ch. 2, 170–176 [in Ukrainian].
- Chupryna, Yu.A. (2019). Pryntsypy profesiynoho rozvytku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Principles of professional development of scientific and pedagogical workers]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1(12), 99–103 [in Ukrainian].

- Deyaki pytannya pidvyshchennya kvalifikatsiyi pedahohichnykh i naukovopedahohichnykh pratsivnykiv [Some issues of professional development of pedagogical and research-pedagogical workers]. (2019) [in Ukrainian].
- Dubaseniuk, O.A. (2018). *Profesiyna osvita: andrahohichnyy pidkhid [Professional education: andragogic approach]: monograph*. Zhytomyr: Vyd. O.O. Yevenok [in Ukrainian].
- EAEA Statement. (2007). Learningtolive with Equal Opportunities in Europe [in English].
- European Parliament. (2023). Promoting Equal Opportunities. European Parliament [in English].
- Knowles, M., et al. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Amsterdam: Elsevier [in English].
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996, 28 chervnya) [Constitution of Ukraine] [in Ukrainian].
- Mykhniuk, M.I. (2013). Pryntsypy rozvytku profesiynoyi kul'tury vykladachiv spetsial'nykh dystsyplin profesiyno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv [Principles of development of professional culture of teachers of special disciplines of vocational and technical educational institutions]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy – Professional education: problems and prospects*, 4, 21–27 [in Ukrainian].
- OECD. (2007). No More Failures: Ten Steps to Equity in Education, Paris [in English].
- Petrenko, L.M., Sultanova, L.Iu., & Oleshko, P.S. ta in. (2021). *Profesiynny rozvytok pedahohichnykh i naukovopedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh vidkrytoyi osvity: osvitni praktyky [Professional development of pedagogical and research-pedagogical workers in conditions of open education: educational practices]: metodychni rekomendatsiyi*. Lutsk: Volynpolihraf [in Ukrainian].
- Riabova, Z.V., Yelnykova, H.V. (2020). Profesiyne zrostannya pedahohiv v umovakh tsyfrovoyi osvity [Professional growth of teachers in the conditions of digital education]. *Information Technologies and Learning Tools* [in Ukrainian].
- Spirin, O. (2018). Khmarooriyentovani intelektual'ni karty yak zasib informatsiyno-analitychnoyi pidtrymky profesiynoyi diyal'nosti vykladacha [Cloud-based intellectual maps as a means of information and analytical support for the teacher's professional activity]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: Pedahohichni nauky*, 1, 227–234 [in Ukrainian].
- UNESCO. (2013). World Inequality Database on Education [in English].
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (2017, 5 veresnya, № 2145-VIII) [Law of Ukraine «On Education». (2017, September 5, № 2145-VIII)] [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». (2014, 1 lypnya, № 1556-VII) [Law of Ukraine «On Higher Education»] [in Ukrainian].

УДК 374.7:378.1

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.47-55](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.47-55)

Vasylenko Olena – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Legal linguistics Department of the National Academy of Internal Affairs

Василенко Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6364-7317>

E-mail: olena-vasylenko@ukr.net

THE THIRD AGE UNIVERSITIES IN THE CONTEXT OF ACTIVE AGEING CONCEPT

Abstract. *The article deals with the problem of the development of the Third Age Universities (U3As) system as realization of the lifelong learning strategy in the rapid aging world. The U3As are spreading widely around the world, and has a huge perspective and demand in Ukraine, considering that, according to a WHO study, Ukraine ranks first in the world in the prevalence of depression among people including seniors. It is noted that creating of the Third Age Universities is based on the concept of active ageing that is helping people stay in charge of their own lives for as long as possible as they age and, where possible, to contribute to the economy and society; it is the process of optimizing opportunities for health, participation and security for the elderly. «Active» means continuing participation in social, economic, cultural, spiritual and civic affairs, not just physically activeness or participation in the labour force. The article outlines that the U3As are important to eliminate loneliness prevent isolation and falling into a depression for the elderly, to improve their quality of life. The latest includes socio-economic side that is primarily the material conditions of life, standards of health and social services, participating in cultural and social life of the community (museums, universities, libraries, and sports) and educational opportunities; the second side is psychological conceptualization of quality of life that is some individual view to satisfaction or dissatisfaction with life. The author analyses the dominant U3A models adopted, the French and British approaches. The original French model required U3As to be associated with traditional university systems; in contrast the British model is largely of a self-help kind with little or no support from external sources. Analysis of the world practice has shown that the development of U3As depends largely on governments and public institutions at the national, regional and local levels ensuring the sustainability of the U3As. This work has three dimensions that have proved their effective results: the law and regulations for elderly education, financial injection for elderly education from the government, implementation of the efficient management and coordination means.*

Key words: *lifelong learning; the Third Age University; seniors; the elderly; active ageing; adult education.*

Василенко Олена

УНІВЕРСИТЕТИ ТРЕТЬОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ АКТИВНОГО СТАРІННЯ

Анотація. *Стаття присвячена проблемі розвитку університетів третього віку (УЗВ) як реалізації стратегії навчання впродовж життя з урахуванням швидкого старіння населення. УЗВ поширилися по всьому світу, мають значну роль і попит в Україні, оскільки, згідно з дослідженням ВООЗ, Україна посідає перше місце в світі за поширеністю депресії, зокрема серед людей похилого віку. Зазначається, що створення університетів третього віку базується на концепції активного старіння, яка забезпечує процес оптимізації можливостей для здоров'я та безпеки літніх людей, допомагає людям старшого віку залишатися відповідальними за своє життя як найдовше і робити посильний внесок в економіку та суспільство. «Активний» означає постійну участь у соціальних, економічних, культурних, духовних і громадських справах, а не лише фізичну активність чи професійну задіяність. У статті наголошується, що УЗВ важливі для усунення самотності, запобігання ізоляції та депресії літніх людей, для покращення якості їх життя. Останнє включає соціально-економічний фактор, що полягає у матеріальних умовах життя, стандартах медичних і соціальних послуг, участі в культурному та соціальному житті громади (музеї, університети, бібліотеки та спорт) та освітніх можливостях; з іншого боку, це психологічна концептуалізація якості життя, індивідуальний погляд на задоволеність чи незадоволеність життям. Автор аналізує домінуючі у світі моделі університетів третього віку – французьку та британську. Відповідно до французького підходу, УЗВ пов'язані з традиційними системами університетів і коледжів; водночас британська модель передбачає самодопомогу та взаємонавчання з незначною підтримкою або без неї з боку зовнішніх джерел. Аналіз світової практики засвідчив, що розвиток УЗВ залежить від залучення урядових і громадських інституцій на національному, регіональному та місцевому рівнях до розвитку університетів третього віку. Така робота у трьох напрямках довела ефективність результатів системи УЗВ, а саме: законодавчі та нормативні акти щодо освіти літніх людей; фінансова допомога з боку урядових та інших організацій; упровадження дієвого управління та координації.*

Ключові слова: *навчання впродовж життя; університет третього віку; люди похилого віку; активне старіння; освіта дорослих.*

Problem statement and its rationale. Learning is something that needs to be done through-out life because it is an investment. The Lifelong

Learning (LLL) strategy lays the foundation for learning throughout life and the directions for remaining active include being optimistic, proactive and continue to learn. At all life stages, active and healthy individuals feel connected to others and relevant in the family and community; with energy and good health people of all ages can make positive contributions and learn, can continue to grow as individuals. In the modern fast ageing world older people will increasingly play a critical role through transmitting experience and knowledge, helping their families with caring responsibilities and increasing their participation in the paid labour force or volunteer work. So, there is a strong need for intergenerational co-operation that will bring together both the elderly and the youth for productive engagements. Unfortunately, there is a lack of political will, and the situation is so poor because of corruption, discrimination, non-inclusion and others in many countries.

That is why, in recent years, the numerous international communities gave increasing recognition that older people would themselves play the main role in securing their own wellbeing, in proclaiming their worth, in developing their independence while integrated in the society. From the latest surveys, older persons like to be active and healthy and be independent to do what they like and not depending on others, to exist and be part of the communities they find themselves, that appreciate their wisdom and contributions. The importance of the promotion of sustainable peace through education, culture and languages as a part of the efforts to contribute to the Sustainable Development Goals (SDGs) to eradicate poverty by 2030 was highlighted in «The 2030 Agenda for Sustainable Development», adopted by the United Nations General Assembly in 2015 (The 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015). This task is realized through the system of Universities of the Third Age (U3As) that is spreading widely around the world, and has a huge perspective and demand in Ukraine, especially considering that, according to a study by the World Health Organization, Ukraine ranks first in the world in the prevalence of depression among people of retirement age (Active ageing). The experts note that education is one of the most effective means for preventing depression in the elderly. Participation in the educational process helps a person keep up with the times, train memory, and develop intelligence.

Analysis of the recent publications. The problem of development of the elderly people learning and education as well as creating and functioning of the Third Age Universities is currently a popular issue in the context of lifelong and adult education; it is the subject of study by many domestic and foreign scientists and practitioners. The grounds for the research of the Third Age Universities phenomenon were laid by scientific works on lifelong learning of R. Manheimer, J. Field, C. Hayes and others, on adult education by

L. Lukyanova, N. Nychkalo, O. Anishchenko, S. Brookfield, R. Caffarella, K. Cross, P. Jarvis, M. Knowles, S. Merriam. A significant influence on the formation of scientific approaches in given sphere had: the works on education of the elderly by D. Battersby, C. James, P. Laslett, D. Peterson, W. Sadler, R. Swindell, A. Zych and others. There were determined the psychological basis of education of the older age people by A. Leaders, A. Rean, E. Erikson, D. Katz, J. Kohen, E. Schneider, etc. Scholars N. Lomakina, C. Handy, M. Formosa and others identified the features of education of the elderly; such researches as A. Carle, J. Cowdell, D. Martin, J. Thompson, R. Fischer, etc. raised the problems on organization of education institutes for the pensioners and the functioning of Universities of the Third Age. So, the presence of a significant amount of research literature investigating the various aspects of the aged education development proves that the issue of the U3As is currently in demand and requires immediate solution.

Therefore, **the purpose of the study** is to characterize the development of the Third Age Universities system on the basis of the world experience, to consider the historical aspect according the French and British models of the U3As, and to analyze the theoretical concept of active ageing as a ground for the U3As system. The article tries to explain the idea behind Universities of the Third Age as an unquestioned need to support seniors in education and adaptation to old age, and to reveal peculiarities of the of state government and other institutions to maintenance this system.

Presentation of the basic material. The Universities of the Third Age is an international initiative promoting lifelong learning. They are educational institutions for adults whose program offers are targeted at seniors. Universities of the Third Age were established in response to rapid socio-demographic changes in society. They are part of the lifelong learning concept, where education is regarded as a process enabling seniors to develop comprehensively, manage their own lives, be active in late adulthood, and develop and broaden their interests (Rynkowska, 2020).

According to R. Swindell & J. Thompson (1995), the University of the Third Age is a highly successful adult education movement providing opportunities for older adults to enjoy a range of activities associated with well-being in later life. The nationwide network of learning groups is aimed at encouraging older people to share their knowledge, skills and interests in a friendly environment. This LLL programs provide non-professional education and intended for senior citizens.

Development of the Third Age Universities is based on *the concept of active ageing*. Active ageing is defined by the European Commission as «helping people stay in charge of their own lives for as long as possible as they

age and, where possible, to contribute to the economy and society» (Active ageing). It is the process of optimizing opportunities for health, participation and security in order to enhance quality of life as people age. It applies to both individuals and population groups. Active ageing allows people to realize their potential for physical, social, and mental well-being throughout the life course and to participate in society, while providing them with adequate protection, security and care when they need. It is necessary in today's civilized society to search for, and offer to the older the adequate programs for active aging.

Someone, who was accustomed during his life to satisfy his individual requirements, usually continues in the same activities, thus the U3As are important to eliminate loneliness, prevent isolation for the elderly, to improve their quality of life, and prevents them from falling into a depression. The results of scientific surveys clearly confirm improving the quality of life by participation in learning. Although aging makes differences between desire and reality, it is in the power of the person to accept reality and try to satisfy and fulfill own life, to become qualitative for him. *Socio-economic concepts of quality of life* focus primarily on the material conditions of life, the indicators of which are income and expenditure, quality and standard of housing, household amenities, and education. These include such issues as standards of health and social services, the proportion of individuals in the cultural and social life of the community (museums, universities, libraries, and sports) and educational opportunities. *Psychological conceptualization of quality of life* sees the quality of life by some individual view of people to their own satisfaction or dissatisfaction with life. So, U3As and lifelong learning are the possibilities how increase the quality of life. Leisure activities fulfilled by learning can be considered as a factor retarding the beginning of involutory changes and increasing in most cases the quality of life (Hrapkova, 2019).

Lifelong learning through the U3As system is a means of socialization and coping with aging. It is understood as preventing social isolation of seniors, the possibility of carrying out own life goals. The word «active» refers to continuing participation in social, economic, cultural, spiritual and civic affairs, not just the ability to be physically active or to participate in the labour force. Education and participation in programs designed for seniors gives participants: the chance of integration into society, the opportunity to pass on their own experience, the ability to use them for the society and in their own environment within the family, friends, clubs or between pensioners, opportunities for self-realization and participation in the life of society (Hrapkova, 2019). Apart from that, LLL helps to: cope better with everyday life; be able to live independently as long as possible; understand technical progress (new media, PC, mobile phone); develop oneself; continue in active involvement in social life; have a

say, especially with young generation (children, grandchildren); understand globalization, to gain information (especially about politics and society); maintain one's mental health and curiosity; maintain exchanges with others, meet interesting people.

It should be said, that there is no universally accepted model for the U3As. Two substantially different approaches, the French approach, and British approach which evolved for the last decades, have become the dominant U3A models adopted by a number of countries. The original French model required U3As to be associated with traditional university systems. In contrast the British model, which developed some years later, is largely of a self-help kind with little or no support from external sources (Swindell & Thompson, 1995).

The French Model. In France in 1968 legislation requiring universities to provide more community education was passed, and in 1973 the first Third Age University was established by Prof. Pierre Vellas on the base of highly rated gerontology course, run by Toulouse University of Social Sciences exclusively for local retired people. The U3A was open to anyone over retirement age; no qualifications or examinations were required or offered, and fees were kept to a minimum. By 1975 the idea had spread to other French and European universities and across the Atlantic. By the late 1970s, the original focus on older people by universities has broadened to include other educationally disadvantaged groups: early retirees, housewives, the unemployed and the disabled. Courses vary widely in content (mainly in humanities and arts), style of presentation and format including open lectures, negotiated access to university or contracted courses, study groups, workshops, excursions and physical health programs. Funding also varies considerably. Some U3As are largely university funded; some are funded by a combination of fees, donations, and financial subsidy from the local township; and some are mainly member-funded (Radcliffe, 1982).

The British Model. U3A underwent a substantial change when it reached Cambridge in 1981. According to the founders of the British model, there was to be no distinction between the teachers and the taught (Laslett, 1989). Members would be the teachers as well as the learners and, where possible, members should engage in research activities. The «self-help» ideal was based on the knowledge that experts of every kind retire, thus, there should be no need for paid or unpaid second age teachers. The self-help approach has been highly successful in Britain as well as in Australia and New Zealand. Some of the strengths of the approach include: minimal membership fees; accessible classes run in community halls, libraries, private homes, schools etc.; flexible timetables and negotiable curriculum and teaching styles; wide course variety ranging from the highly academic to arts, crafts and physical activity; no

academic constraints such as entrance requirements or examinations. Each U3A is independent and is run by a democratically elected management committee of members (Swindell & Thompson, 1995). Other approaches, which incorporate some of the features of each of these «parent» models, have evolved to suit local conditions.

A fundamental aspect for the development of the Third Age Universities is institutions, as it is confirmed in many studies. The U3As is a focal point for the public and private sectors concerning lifelong learning. The commitment of public institutions at the national, regional and local levels is the basis for ensuring the sustainability of U3As around the world. The Third Age Universities, or Elderly universities, can become a remarkable phenomenon in every society if the government leads the operation and management and play the leading role in their promoting. As the world practice shows, development of U3As depends largely on governments at various levels, which provide the elderly education as a public service, because official agencies for organization, education, culture and civil affairs are directly involved in the operation work. This work has three dimensions that have proved their effective results in massive Elderly universities system in China (Shi, 2018).

1. First, the government has to provide the law and regulations for elderly education. The state advances elderly education, bringing it into the lifelong learning system as well as encouraging the society to run U3As of various kinds. Governments of all levels should strengthen their leading role, make concerted planning and enhance their input, thus making elderly education a true element of national will and systems.

2. Second, financial injection for elderly education from the government are appropriated by local authorities for administrative spending, construction of facilities, purchase of equipment and hiring of teachers; funding at regional level are included in the budget of educational authority.

3. Third, the management and coordination means that a state managing system takes the lead, governments coordinate, agencies for education, civil affairs, culture collaborate, while other agencies take part. All departments are expected to fulfill their respective duties and, through planning, deliberation and oversight, work together to solve the problems arising in the course of work.

Therefore, because of that many people are living to old age, policy decisions are needed if quality of life in old age is to be improved, as well as the issues affecting the senior citizens must be raised by the governments and other concerned bodies making policy decisions. Unfortunately, institutions like the governments, religious bodies, non-governmental organizations, universities and colleges etc. are not making the mark because of socio-economic

problems; and many senior citizens are experiencing poverty, isolation, inadequate health and malnutrition.

Conclusions and prospects for further research. Rapid ageing leads to huge transformations in many areas of life – politics, economy, culture, care services, and among others – education. Active lifestyle, education and better quality of care will undoubtedly improve the health and well-being of seniors. The growing population of elderly people necessitates the development of a new vision on the functioning of seniors and their social roles in the transforming social reality. As aging significantly affects the lives of everyone, on one side, there is the standard of attention and interest of the state, but on the other side it is on the individuals themselves, how they can influence the process of aging and old age. One effective platform for the activity and cooperation of older people involves Universities of the Third Age. Two dominant but substantially different U3As models, the French and British approaches, have been adopted globally and proved their effective results.

Due to that a large amount of people are living to old age, the quality of life and social engagement of the seniors are to be improved, therefore the policy decisions and practical measures are needed to be made by the governments and other concerned bodies like NGOs, religious institutions, etc. in three directions: the law and regulations for elderly education, financial injections from the government, the management and coordination means by a state managing system to fulfill their respective duties. There must be initiative and development of appropriate curricular and training programs on ageing through co-operation with universities and research institutions. Gerontologists, stakeholders, care givers, politicians, students must be encouraged to attend workshops, conferences, seminars and the like around the world as far as ageing issues are counted worthy and concerned in the world at large, as well as in Ukraine. Besides, the U3As around the world must co-operate for exchange of ideas and information about lifelong learning and other projects. These and other theoretical and applied research on the problem can be regarded as *the prospects for further scientific research*.

Bibliography

- Active ageing. *European Industrial Relations Dictionary*.
URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/active-ageing> [in English].
- Hrapkova, N. (2019). Students of the Third Age around the World. *International Association of Universities of the Third Age*. Bratislava. 17-33 [in English].
- Laslett, P. (1989). *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*, Weidenfeld and Nicolson, London, 213 [in English].

- Radcliffe, D. (1982). U3A: A French model for the later years. *Annual Conference of the Comparative and International Education Society*. New York City. 18-21 March [in English].
- Rynkowska, D. (2020). Universities of the Third Age and Their Role in Education and Preventive Gerontology. *European Journal of Sustainable Development*, 9(3), 58. URL: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p58> [in English].
- Shi, Z. (2018). The Role of Institutions in the Development of China's Elderly Universities. *The role of institutions in the development of the universities of third age. Working paper*. Bogota, Colombia. № 9. 32-36 [in English].
- Swindell, R. & Thompson, J. (1995). An International Perspective of the University of the Third Age. *Educational Gerontology*, 21(5). 429–447. URL: <https://worldu3a.org/resources/u3a-worldwide.htm> [in English].
- The 2030 Agenda for Sustainable Development. (2015). URL: <https://sdgs.un.org/goals> [in English].
- The University of the Third Age. URL: <https://jobs.ua/university/78> [in English].

РОЗДІЛ II

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛИХ

УДК 378.013

[https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.56-66](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.56-66)

Голіченко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українського ділового мовлення Національної академії Служби безпеки України

Holichenko Larysa – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Ukrainian Business Language Department at the National Academy of Security Service of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-3966-8599>

E-mail: golichenko_15@ukr.net

Вернигора Олена Леонідівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри українського ділового мовлення Національної академії Служби безпеки України

Vernyhora Olena – Candidate of Pedagogical Sciences, Lecture of the Ukrainian Business Language Department of the National Academy of Security Service of Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1725-6075>

E-mail: vn.elena@ukr.net

РОЗВИТОК КУЛЬТУРОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ДИСЦИПЛІН: АКсіОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В оглядовій статті проаналізовано проблему підготовки майбутнього офіцера як культуромовної особистості. Обґрунтовано доцільність використання аксіологічного підходу в педагогіці. Наведено класифікацію цінностей, що об'єднують суспільний світогляд і освітню діяльність. Авторами потлумачено поняття «мова» і «культура» у духовно ціннісному контексті, поняття «культура мови», «культура мовлення» і «культуромовна особистість». Доведено, що підготовка грамотних і кваліфікованих фахівців, які б досконало володіли державною мовою у повсякденному та професійному житті, є одним із пріоритетних завдань військового закладу вищої освіти. Наголошено на необхідності опанування мовних дисциплін на аксіологічних засадах, що сприятиме розвитку комунікативних навичок у здобувачів вищої військової освіти. Здійснено аналіз проблеми підготовки майбутніх офіцерів у культуромовному контексті з урахуванням необхідності

забезпечення правильності, змістовності, логічності, послідовності, багатства мовлення, точності, виразності, доречності й доцільності мовлення під час комунікації. Проаналізовано різні види завдань і вправ на розвиток і активізацію розумової діяльності, розвиток умінь точно, логічно й послідовно висловлювати свої думки. Наголошено на необхідності розвитку в офіцерів умінь правильно добирати слова, які найбільше відповідають змісту відтворюваного тексту, правильно добирати аргументи, наочні й найрізноманітніші мовні засоби тощо. Акцентовано увагу на тому, що висока культура мовлення військовослужбовця сприятиме його професійній самореалізації в обраній галузі як високоосвіченої особистості, досягненню успіхів у роботі, а також професійному розвитку й саморозвитку, задоволенню комунікативних потреб, розширенню кола спілкування у професії.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх офіцерів; аксіологія; культура мови; культура мовлення; культуромовна особистість.

**Holichenko Larysa,
Vernyhora Olena**

DEVELOPMENT OF CULTURAL-LINGUISTIC PERSONALITY OF FUTURE OFFICER IN THE PROCESS OF STUDYING LANGUAGE DISCIPLINES: AXIOLOGICAL ASPECT

Abstract. *The review article analyzes the problem of training a future officer as a culturally competent person. The expediency of using the axiological approach in pedagogy is substantiated. The classification of values that unite social outlook and educational activities is presented. The authors interpret the concepts of «language» and «culture» in the spiritual and value context, the concepts of «culture of language», «culture of speech» and «culturally competent personality». It is proved that the training of competent and qualified specialists who would be fluent in the state language in everyday and professional life is one of the priority tasks of a military higher education institution. The necessity of mastering language disciplines on an axiological basis is emphasized, which will contribute to the development of communication skills of applicants for higher military education. The problem of training of future officers in the cultural and linguistic context is analyzed, taking into account the need to ensure the correctness, content, logic, consistency, richness of speech, accuracy, expressiveness, appropriateness and expediency of speech in communication. The authors analyze various types of tasks and exercises for the development and activation of mental activity, the development of the ability to express one's thoughts accurately, logically and consistently. The author emphasizes the need to develop officers' ability to choose the right words that best match the content of the text being reproduced, to choose the right arguments, visual and various language tools, etc. It is emphasized that high culture of speech of a militaryman will contribute to his professional self-*

realization in the chosen field as a highly educated person, achievement of success in work, as well as professional development and self-development, satisfaction of communication needs, and expansion of the circle of communication in the profession.

Key words: *professional training of future officers; axiology; culture of language; culture of speech; culturally competent personality.*

Постановка проблеми, її актуальність. В умовах трансформації військової освіти в Україні актуалізується проблема підготовки майбутнього офіцера як культуромовної особистості, якій притаманні високо розвинені фізичні, моральні, професійні якості, з-поміж яких – умотивованість, самодисципліна, цілеспрямованість, професійні, комунікативні навички, мовна культура, грамотність. Тому забезпечення якісної фахової підготовки офіцерів є одним із головних завдань військових закладів вищої освіти. Актуальність проблеми якісної фахової підготовки офіцерів особливо посилюється в умовах повномасштабної війни росії проти України.

Військовослужбовці, що стоять на захисті як державного суверенітету, цілісності країни, так і мови, національно-культурних цінностей, є взірцем мужності, що уособлюють патріотичний дух українського народу. Досконале володіння літературною мовою, комунікативні навички, ціннісні та національно-патріотичні орієнтири офіцерів мають відповідати міжнародним стандартам. Нині основним завданням військовослужбовців є захист державного суверенітету, національних інтересів, вони «повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей» (Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», 2023).

Важливо враховувати специфіку професійної діяльності офіцерів, яка «... дуже часто відбувається в особливо важких умовах (ситуації оперативного реагування, екстремальні ситуації, спілкування в умовах комунікативного середовища тощо)» (Котелевець, 2019). Така специфічна діяльність майбутнього військовослужбовця має базуватись на гуманістичних цінностях, які набувають у закладах вищої освіти під час фахової підготовки та вивчення мовних дисциплін, адже «державотворча роль української мови тісно пов'язана з вихованням української мовної особистості» (Мацько, 2018). Необхідно також брати до уваги те, що вивчення мовних дисциплін саме на аксіологічних засадах під час підготовки сприятимуть формуванню необхідних професійних і загальнолюдських цінностей, які в подальшому визначатимуть ставлення до своєї діяльності, самого себе як до культуромовної особистості. Адже «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь

нашої свідомості, національного визнання. І поки живе мова – житиме й народ як національність (Огієнко, 2003). Тому високоосвічений культуромовний офіцер має не лише захищати державну мову, вивчати, популяризувати, розвивати її, вільно володіти нею, а й дбати про культурно-освітнє життя, бути прикладом і взірцем незламності. Пошуки нових форм, методів і принципів навчання культури мовлення у військових закладах вищої освіти повинні базуватись на ціннісних засадах, що сприятимуть формуванню високому культуромовному рівню та допоможе здобувачу освіти в майбутньому під час виконання службових обов'язків, участі у навчально-виховних заходах, комунікації тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аксиологічна проблематика в сучасному науковому дискурсі є предметом досліджень багатьох українських вчених – представників різних наукових галузей: філософії, історії, політології, культурології, соціології, філології тощо. Проблеми аксиології та її категорії цінності досліджували М. Підлісний, О. Петінова, Г. Волошина та ін.; аксиологію права та юриспруденції розглядали І. Алексєєнко, А. Василенко, О. Бандура, А. Фальковський та ін.; аксиологію соціальних комунікацій у своїй роботі представила Т. Кузнецова та ін.; аксиологічний вимір культури досліджували І. Зязюн, Н. Романова, С. Возняк, Т. Костюк та ін.; аксиологічні засади сучасної системи освіти України запропонував А. Євдотюк; проблеми педагогічної аксиології вивчали Т. Калюжна, М. Марчук та ін.; аксиологію в лінгвістиці розкрили Т. Монахова, Г. Звонко, Л. Дейна та ін.; аксиологічні параметри мовної особистості аналізувала Т. Мішеніна. Проблеми мовної культури особистості досліджували такі науковці, як Л. Мацько, О. Семенов, М. Вовк, В. Мацюк, В. Герман, І. Левенок, В. Шляхова, Н. Капітан та ін. Обґрунтування особливостей формування культури мовлення майбутніх офіцерів запропонували К. Котелевець, Р. Лашта, Р. Береза, І. Тицький, О. Лашта та ін. Водночас недостатньо дослідженим виявився аксиологічний аспект розвитку культуромовної особистості майбутнього офіцера.

Мета дослідження – проаналізувати аксиологічні засади культуромовної особистості майбутнього офіцера в процесі вивчення мовних дисциплін. У процесі дослідження проаналізуємо сутність аксиології як науки і категорії цінності, охарактеризуємо культуромовну особистість військовослужбовця на основі ціннісних орієнтирів, здійснимо обґрунтування доцільності формування мовленнєвої культури майбутнього офіцера під час вивчення мовних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток суспільства у період суспільно-історичних змін, у часи криз і нестабільності супроводжується загостренням проблеми цінностей. Кожен бере на себе

відповідальність і обов'язок у захисті рідної мови та її вплив на світ цінностей у суспільстві. За останні кілька років в українському суспільстві відбулося переосмислення моральних чеснот, пріоритетів, а також особливого значення для кожної особистості набула проблема спілкування державною мовою. Як відомо з історії, постійне нав'язування національної меншовартості, другосортності, утиски, відлучення українців від рідної мови століттями позбавляло її самодостатності й вільного розвитку. Сьогодні кожен українець усвідомлює, що державна мова – це невід'ємна складова національності, приналежності, самовизначення та самоідентифікації. Як зазначено в Конституції України, «державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» (Конституція України, 1996). Сьогодні особливо гостро відчуваємо потребу в очищенні української мови від суржику, російськомовної кальки, у підвищенні рівня культури мовлення, яке полягає у вивченні мовних норм, вільному володінні українською мовою в усіх галузях освіти й науки, державних структурах, установах, підприємствах, медіапросторі, мистецтві тощо. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) зазначено, що «забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації». Кожен громадянин України повинен зберігати мову як етнічну цінність.

У наукових працях дослідників розкрито аксіологічні чесноти, що відображені у світобаченні особистості та зумовлюють її спрямованість і ставлення до тих чи інших речей. У словниках і довідниках термін «аксіологія» означає «учення про природу моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язку між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини» (Бусел, 2009); «(грец. *axios* – цінність та *logos* – вчення) вчення про цінності, яке сформував на початку ХХ ст. німецький філософ Е. Гартман. Цінності розглядають як нормативну категорію, яка розкриває суть речей та явищ, що здатні задовольнити будь-які потреби людини та суспільства» (Бліхар, Козловець, Горохова, Федоренко, & Федоренко, 2020). Основним поняттям аксіології є цінність, яку науковці визначають не як річ або предмет, що не має стосунку до людини, а як потребу особистості в чомусь важливому, її інтереси, чесноти, що слугують поштовхом для духовного розвитку особистості. М. Підлісний окреслює вищі цінності, які є найбільш значимі в житті і діяльності особистості та зазначає, що аксіологічна проблематика в освіті полягає в тому, що «освіта

нашого часу повинна змістити акцент зі «Знання», до того ж, переважно, наукового на «Особистість» у всіх її виявах: професійному, емоційному, моральному, інтелектуальному, громадському, екологічному та вийти на антропологічну парадигму як у теорії, так і на практиці». Науковець пропонує в освітній діяльності використовувати погляди, ідеї та поради педагогічної спадщини і продовжувати пошуки нових запроваджень у тісному взаємозв'язку філософії та педагогіки (Підлісний, 2020).

Аксіологічні засади підготовки майбутніх офіцерів дають змогу переосмислити важливі пріоритети вивчення державної мови. Урахування ідей аксіологічного підходу сприятиме формуванню культуромовних якостей майбутніх офіцерів. Адже військова професійна діяльність «передбачає досконале володіння культурою мовлення, наявність умінь, що забезпечують вирішення задач, які складають сутність професійної діяльності», «формування культури мовлення військовослужбовці полягає в дотриманні всіх норм і правил літературної мови, воно є невід'ємною частиною загальнолюдської культури» (Котелевець, 2019).

Мова і культура як духовно ціннісні вартості пов'язані між собою. Мова уособлює «здатність людини говорити, висловлювати свої думки, це сукупність довільно відтворюваних звукових знаків для об'єктивного існування явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування в процесі вираження думок» (Великий тлумачний словник, 2009). Мову вважають виявом культури, адже через неї відбувається пізнання нового.

Як відомо, культура – це «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством; рівень розвитку суспільства, освіченість, вихованість» (Великий тлумачний словник, 2009). У лінгвістиці виокремлюють поняття «культура мови» і «культура мовлення». З. Мацюк зазначає, що «культура мови – це галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях» (Мацюк, & Станкевич, 2005), а культура мовлення – «передбачає дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання і побудови висловів, точність, ясність, чистоту, логічну стрункність, багатство і доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету» (Мацюк, & Станкевич, 2005). Т. Гороховська розкриває поняття «культури професійного мовлення» як «складову професійної культури, інтегративну якість особистості, що виявляється в досконалому володінні нормами літературної мови та вміннях їх правильного, точного, виразного, комунікативно доцільного застосування в процесі передачі своєї думки у фаховому писемному та усному спілкуванні, позитивному особистісному ставленні фахівця до мовленнєвої діяльності як складової успішної

професійної самореалізації» (Гороховська, 2007).

Культуромовна особистість – це освічена особистість, що досконало володіє усіма нормами літературної мови, якими послуговується в багатьох сферах діяльності. Така особистість має високий професійний рівень, прагне й надалі вдосконалювати своє мовлення та здатна до саморозвитку.

Підготовка грамотних і кваліфікованих фахівців, які б досконало володіли державною мовою у повсякденному та професійному житті, є одним із пріоритетних завдань військового закладу вищої освіти. На наше переконання, формуванню культури мовлення курсантів у закладах вищої військової освіти сприятимуть такі основні, вибіркові дисципліни і спецкурси: «Українська мова професійного спрямування», «Риторика» «Українська наукова мова», «Культура професійного мовлення», «Стилістика та редагування ділових паперів», спецкурс «Героїко-патріотична тематика в українській літературі» тощо. Курсанти мають опанувати мовні дисципліни на аксіологічних засадах, що сприятиме розвитку вмінь ділового спілкування для досягнення успіху в професійній діяльності.

Культуромовна підготовка майбутніх офіцерів має ґрунтуватися на правильності, змістовності, логічності, послідовності, багатстві мовлення, точності, виразності, доречності й доцільності мовлення під час комунікації. Базовою вимогою культури мовлення є правильність. Для цього насамперед необхідно знати мовні норми, щоб уникнути граматичних, лексичних, стилістичних, пунктуаційних та інших помилок. На заняттях курсантам можна запропонувати письмові вправи на розвиток і активізацію розумової діяльності. Наприклад, укласти невеликий словник термінів, що стосуються їхнього майбутнього фаху, написати дефініції до термінів, підібрати українські відповідники, синоніми, антоніми, пароніми, скласти з ними речення. Також можна запропонувати вправи на редагування наукових текстів чи укладання текстів документів. Такі завдання сприятимуть дотриманню норм сучасної української літературної мови. Переклад фахових текстів активізує роботу з різними типами словників. Якщо майбутні військовослужбовці в процесі навчання зрозуміють цінність знань і поставлять собі за мету в подальшому безперервно навчатись, самовдосконалюватись та поліпшувати свої розумові здібності, щоб реалізувати себе як грамотного фахівця в обраній галузі, такий фахівець досягне значних успіхів у роботі.

Для того, щоб уміти точно, логічно й послідовно висловлювати свої думки, офіцер має навчитися правильно добирати слова, які найбільше відповідають змісту відтворюваного тексту. Наприклад, під час підготовки

презентації чи доповіді у курсантів доцільно розвивати здатність правильно структурувати великий матеріал та виокремлювати елементи, доступно й послідовно викладати власні думки, уникаючи тавтологій, плеоназмів, поєднань логічно несумісних слів, пасивних конструкцій, щоб здобувачі краще зрозуміли й запам'ятали подану інформацію. Викладач також має правильно підібрати тему доповіді (бажано – аксіологічного спрямування). Такий вид роботи є дуже важливим для розвитку та вдосконалення культури мовлення курсантів, щоб у кінцевому результаті майбутній військовослужбовець міг виконувати професійні завдання у соціальному середовищі як високоосвічена особистість.

Вважаємо за доцільне зазначити, що для формування більшої виразності мови курсантам необхідно працювати над читанням текстів уголос, прослуховувати монологічні усні перекази. За таких умов здобувачі освіти навчатися влучно висловлювати думки для успішного розв'язання проблем і завдань у майбутній професійній діяльності.

У процесі вивчення мовних дисциплін курсанти мають навчитися ораторському мистецтву. Підготовка і виголошення публічної промови є показником уміння переконувати й впливати на аудиторію. Для цього здобувачі освіти повинні навчитися правильно підбирати аргументи, необхідні слова, наочні засоби, послуговуватися найрізноманітнішими мовними засобами. Справжній оратор зможе активізувати увагу слухачів цікавою і новою інформацією. За допомогою голосу, тону, жестів, інтонації та інших виразових засобів він доведе істинність своєї думки. Завдяки такій комплексній підготовці майбутній офіцер навчиться переконливо висловлюватись, розкриваючи власне ставлення до предмету обговорення, використовувати виражальні засоби, підбирати правильну інтонацію виразності. Така особистість у подальшому зорієнтується на саморозвиток творчої індивідуальності.

Для того, щоб майбутній офіцер навчився правильно вибудовувати ділові та професійні стосунки, на заняттях необхідно проводити цікаві діалоги та залучати курсантів брати активну участь у спілкуванні. Можна запропонувати відтворити фрагмент ділової бесіди, телефонної розмови, розіграти невеличку нараду, співбесіду, дебати або іншу форму колективного обговорення проблеми. Наприкінці роботи необхідно проаналізувати, як у тій чи іншій ситуації здобувачі освіти змогли вирішити проблему, які засоби мовної культури вони використовували, чи змогли правильно вирішити ситуативну задачу, вчасно вступити в дискусію, уважно вислухати співрозмовника, чи врахували інтереси, стан опонента, чи змогли правильно оцінювати ситуацію та доречно підбирати переконливі аргументи, як здобувачі освіти використовували правила

спілкувального етикету, добирали правильні словесні формули, чи доречно їх застосовували тощо. На аксіологічному рівні це розширить коло спілкування військовослужбовця в майбутній професії, сприятиме удосконаленню комунікативної компетентності тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснений науковий пошук дає підстави для висновку про те, що формування культуромовної особистості майбутніх офіцерів у процесі вивчення мовних дисциплін на аксіологічних засадах сприяє розвитку професійної культури мовлення цільової групи, що є одним із показників загальної культури майбутніх офіцерів. Цілеспрямована практика вдосконалення комунікативних навичок дасть змогу майбутнім військовослужбовцям набути ціннісних орієнтирів у професійній комунікації, досконало оволодіти технікою спілкування, сприятиме підвищенню рівня володіння державною мовою тощо. На наше переконання, мовленнєва майстерність сприятиме професійній самореалізації майбутніх офіцерів в обраній галузі як високоосвічених фахівців у контексті кар'єрного зростання, досягненню успіхів у роботі, а також професійному розвитку й саморозвитку, задоволенню комунікативних потреб, розширенню кола спілкування у професії.

Проблема активізації науково-дослідницької підготовки майбутніх офіцерів на основі міждисциплінарних зв'язків у військовому закладі вищої освіти є *перспективним напрямом подальших наукових досліджень*.

Список використаних джерел

- Бліхар, В.С., Козловець, М.А., Горохова, Л.В., Федоренко, В.В. & Федоренко, В.О. (2020). *Філософія: словник термінів та персоналій*. Київ: КВІЦ, 274.
- Бусел, В.Т. (Ред.). (2009). Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Гороховська, Т.В. (2007). *Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ. 30.
- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». (2019, 25 квітня, № 2704-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
- Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України». (1999, 24 березня, № 548-XIV). Редакція від 30.07.2023, підстава – 3161-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
- Конституція України. (1996, 28 червня). *Відомості Верховної Ради України*. 30. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Котелевець, К. (2019). Культура мовлення як один із компонентів професійної компетенції майбутніх офіцерів. *Science, research,*

- development: monografia pokonferencyjna. Philology, sociology and culturology. 17. Belgrade (Serbia), (30.05.2019-31.05.2019). 78-80.*
- Мацько, Л. (2018). Державотворча роль української мови. *Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті*. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. 2. 14-17.
- Мацюк, З. & Станкевич, Н. (2005). *Українська мова професійного спілкування*. Львів. 245.
- Огієнко, І. (2003). Наука про рідномовні обов'язки. *Дивослово*. 10. 67-70.
- Підлісний, М.М. (2020). *Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення*: моногр. Дніпро: Видавець Біла К. О. 164.

References (translated and transliterated)

- Blikhar, V.S., Kozlovets, M.A., Horokhova, L.V., Fedorenko, V.V. & Fedorenko, V.O. (2020). *Filosofii: slovnyk terminiv ta personalii [Philosophy: a dictionary of terms and personalities]*. Kyiv: KVITs, 274 [in Ukrainian].
- Busel, V.T. (Red.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. ta CD) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Horokhovska, T.V. (2007). *Formuvannya kultury profesiinoho movlennia maibutnikh pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Formation of the professional speech culture of future employees of internal affairs bodies]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04*. Kyiv. 30 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996, 28 chervnya) [Constitution of Ukraine. (1996, June 28)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. 30. 141 [in Ukrainian].
- Kotelevets, K. (2019). *Kultura movlennia yak odyin iz komponentiv profesiinoi kompetensii maibutnikh ofitseriv [Speech culture as one of the components of professional competence of future officers]*. *Science, research, development: monografia pokonferencyjna. Philology, sociology and culturology. 17. Belgrade (Serbia), (30.05.2019-31.05.2019). 78-80* [in Ukrainian].
- Matsiuk, Z. & Stankevych, N. (2005). *Ukrainska moва profesiinoho spilkuvannya [Ukrainian is the language of professional communication]*. Lviv. 245 [in Ukrainian].
- Matsko, L. (2018). *Derzhavotvorcha rol ukrainskoi movy [The state-building role of the Ukrainian language]*. *Kulturomovna osobystist fakhivtsia u XXI stolitti - Cultural and linguistic personality of a specialist in the 21st century*. Zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 2. 14-17 [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (2003). *Nauka pro ridnomovni oboviazky [The science of mother tongue obligations]*. *Dyvoslovo*. 10. 67-70 [in Ukrainian].
- Pidlisnyi, M.M. (2020). *Problemy aksiolohii ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of axiology and ways to solve them]: monohr*. Dnipro: Vydavets Bila K.O. 164 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy». (1999, 24 bereznia, № 548-XIV) [Law of Ukraine «On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine». (1999, March 24, № 548-XIV)]. *Redaktsiia vid 30.07.2023, pidstava - 3161-IX* [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi». (2019, 25 kvitnya, № 2704-VIII) [The Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language». (2019, April 25, № 2704-VIII)] [in Ukrainian].

УДК 377.132:37

[https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.66-77](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.66-77)

Гомеля Ніна Семенівна – кандидат педагогічних наук, викладач Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка

Homelia Nina – Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of the Anton Makarenko Kyiv Professional and Pedagogical Applied College

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-0638-5138>

E-mail: enes63@ukr.net

Ханова Олена Володимирівна – викладач Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка

Khanova Olena – Teacher of the Anton Makarenko Kyiv Professional and Pedagogical Applied College

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-8437-1729>

E-mail: kppk_hanova@ukr.net

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОГО ПІДХОДУ

Анотація. Авторами оглядової статті здійснено аналіз проблеми підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Акцентовано увагу на особистісній зорієнтованості освітнього процесу, що уможливорює цілеспрямований, спеціально організований й особистісно спрямований процес оволодіння знань студентами професійно-педагогічних закладів освіти. Виявлено стан розробленості проблеми та умови реалізації особистісного підходу в підготовці майбутнього педагога професійного навчання як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, від реалізації яких залежить ефективність формування в майбутніх педагогах особистісної готовності до професійно-педагогічної діяльності. Зокрема, розглянуто ідеї поєднання теорії та практики підготовки здобувачів освіти в професійно-педагогічних закладах, розкриваючи зміст, форми і методи особистісно-орієнтованої підготовки майбутнього педагога професійного навчання. Проаналізовано особливості психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання, що ґрунтуються на принципах духовно-особистісного підходу (гуманізації, духовно-

особистісної інтеграції, ціннісно-смыслової детермінації). Наголошено, що впровадження означених принципів дозволяє збагачувати освітній процес гуманістичним змістом і максимально розкривати потенційні можливості та стимулювати до особистісної творчості в подальшій професійній діяльності. Обґрунтовано, що професійне становлення особистості упродовж усього життя людини здійснюється з урахуванням її вікових, соціальних і психологічних особливостей у міру її включення в систему продуктивної творчої діяльності, що постійно розвивається і збагачується, розширюючи можливості взаємозв'язку людини з навколишнім світом.

Ключові слова: особистісний підхід; педагог професійного навчання; психолого-педагогічна підготовка; педагогічні умови; інтерактивні методи навчання; творча діяльність.

**Homelia Nina,
Hanova Olena**

TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS OF PROFESSIONAL TRAINING IN THE CONTEXT OF THE PERSONAL APPROACH

Abstract. *In the review article, the authors carry out analysis of training for the future teachers of professional training, provide for personal orientation of the educational process, as a result of which it turns into a purposeful, specially organized and personally directed process of mastering knowledge by students of vocational and pedagogical educational institutions. It was revealed the state of the development of the problem and conditions for the implementation of the personal approach in the preparation of the future teacher of professional training as a set of external and internal factors, the implementation of which depends on the effectiveness of the formation in the future teachers personal readiness for professional and pedagogical activity. In particular, it was considered the idea of combining the theory and practice of the training of students in professional and pedagogical institutions, disclosing the content, forms and methods of personal-oriented training of the future teacher of professional training. In the article it was analyzed the problems of psychological-pedagogical training of future teachers of professional training based on the principles of a spiritual-personal approach (humanization, spiritual-personal integration, value-semantic determination), filling the educational process with humanistic content, which maximally reveals potential opportunities and stimulates to personal creativity in overcoming professional problems. The authors are convinced that the professional formation of a person throughout a person's life is carried out if he/she is included in a system of productive, creative activities that constantly develop and enrich, expanding the possibilities of a person's relationship with the environment, and it takes into account the age, social and psychological characteristics of the person.*

Key words: *personal approach; teacher of professional training; psychological and pedagogical training; pedagogical conditions; interactive*

methods; creative activity.

Постановка проблеми, її актуальність. Виклики сьогодення в Україні актуалізували необхідність трансформаційних зрушень у професійній освіті та зростання інтересу до цієї сфери на рівні особистості (здобувача освіти), роботодавця (замовника кадрів) і держави. Вони часто не співпадають, а інколи і вступають у суперечність, вимагаючи від професійної освіти як інституції швидкої адаптації до усіх змін, оновлення змісту освіти, підготовки соціально-інтерактивних і мобільних кваліфікованих робітників, забезпечення їх мобільності та гнучкості.

Нагальна потреба системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у новій генерації компетентних педагогів професійного навчання, глобалізація освіти та інші виклики XXI століття спонукають науковців, педагогічні колективи професійно-педагогічних закладів освіти до плідної співпраці, активізації пошуків і розробок особистісно-орієнтованих інноваційних освітніх моделей, застосування сучасних навчальних технологій на засадах особистісного підходу. Саме системоутворювальна ідея особистісного підходу, на наше переконання, зумовлює неповторність індивідуальних механізмів розвитку особистості та її прогресивний розвиток, спрямований на вибір значущих для себе цінностей, оволодіння певною системою знань, виявлення наукових, професійних і життєвих проблем, засвоєння способів їх вирішення, відкриття рефлексивного світу власного «Я» і вміння керувати ним, формує в здобувачів освіти систему теоретичних знань, практичних та інтелектуальних умінь, професійних навичок, які мають забезпечити рівень кваліфікації з визначеної професії відповідно до вимог соціального замовлення (роботодавців, держави, соціуму).

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Результати досліджень з різних аспектів професійної підготовки педагогів професійного навчання викладено у наукових працях українських учених – І. Васильєва, Г. Гребенюка, Р. Гуревича, А. Гуржія, В. Зайчука, І. Каньковського, О. Коваленко, Н. Ничкало, О. Отич, В. Радкевич, В. Шапкіна та ін. Науковий і практичний інтерес становлять напрацювання, присвячені дослідженню проблеми професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих, опубліковані науковцями відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України (Л. Лук'янова; О. Аніщенко, О. Баніт, Т. Калюжна, О. Коваленко, В. Піддячий, І. Радомський, А. Самко, 2022). Історичні засади розвитку професійно-педагогічної освіти висвітлено у дослідженнях А. Джантімірова, І. Каньковського, В. Мозгового О. Щербак. У наукових працях Н. Абашкіної,

А. Василюка, Т. Десятова, Ю. Кіщенко, Л. Пуховської, Г. Романцева, В. Федорова, М. Цирельчука та ін. висвітлено зарубіжний досвід професійно-педагогічної та інженерно-педагогічної підготовки педагогічних кадрів. Теоретичні засади застосування особистісного підходу в професійно-педагогічній освіті обґрунтовано І. Бехом, О. Дубасенюк, С. Максименком, О. Пехотою, В. Рибалкою та ін.

Мета статті. На основі аналізу теоретико-методологічних досліджень, присвячених висвітленню особистісного підходу та практики підготовки здобувачів освіти у професійно-педагогічних закладах, розкрити специфіку особистісно-орієнтованої підготовки майбутнього педагога професійного навчання, виявити педагогічні умови забезпечення її ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В «Українському педагогічному словнику» особистісний підхід визначено як послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом (Гончаренко, 1997).

В. Рибалка, узагальнюючи історичні тенденції становлення особистісного підходу у вітчизняній психології в працях таких відомих науковців-дослідників як І. Беґа, Б. Федоришина, пропонує розглядати запропонований науковий підхід як «...певну сукупність концептуальних і методичних засобів...» (Рибалка, 2003). В. Рибалком (2003) також обґрунтовано основні принципи особистісного підходу. З-поміж іншого, науковцем наголошено на тому, що особистісний підхід має спиратися на цілісне уявлення про життєвий шлях особистості, враховувати, що життя людини є цілісним процесом і характеризується певним сполученням ліній розвитку, накопичення, збагачення і трансформації притаманних особистості якостей та їх втілення у процесі й продуктах діяльності, поведінки.

Важливо наголосити, що особистісний підхід у психології та педагогіці передбачає виявлення та розкриття можливостей учня; розвиток його свідомості та самосвідомості, допомогу в усвідомленні себе як особистості, своїх можливостей; розвиток його особистості та психофізичних можливостей; сприяння його самовизначенню, самореалізації та самоствердженню, що є особистісно значущим. Аналіз наукових джерел і практичний досвід дають підстави стверджувати, що особистісний підхід синтезує гуманістичний, індивідуальний, акмеологічний, синергетичний, культурологічний, системний, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний підходи. І хоча особистісний підхід до освітнього процесу в останні десятиліття став достатньо частим об'єктом

для вивчення в психолого-педагогічній науці, проте значущість означеного підходу обмежується найчастіше аналізом його актуальності й змісту в умовах професійно-педагогічної освіти (Н. Абашкіна, О. Дубасенюк, О. Пехота та ін.).

Вирішення проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання закладене у принципах духовно-особистісного підходу (гуманізації, духовно-особистісної інтеграції, ціннісно-смыслові детермінації). Наповнений гуманістичним змістом освітній процес допоможе максимально розкрити їхні потенційні можливості, стимулюватиме до особистісної творчості в подоланні професійних проблем, ситуацій, адже провідним чинником гармонійного, піднесено-натхненного, оптимістичного стану людини є її духовність; тільки особистості з розвинутою духовністю та екзистенційною свободою й відповідальністю можуть утворити й утвердити гармонійні стосунки, розбудувати в усіх вимірах прогресивне суспільство (Савич, 2016).

Отже, сформовані гуманістичні орієнтації у майбутніх педагогів професійного навчання свідчатимуть «про рівень зрілості й розвиненості всієї системи професійно значущих особистісних якостей, що продуктивно реалізуються в індивідуальній діяльності фахівця», про високоінтелектуальну й висококультурну особистість» (Кремень, 2007).

Принципи діяльнісно-творчого підходу (суб'єктивності, трансформації, високої вмотивованості) в особистісно орієнтованій професійній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання забезпечують активізацію творчого вирішення кола професійних завдань. Реалізація професійної підготовки можлива через метод проектування, що вчить не тільки творчого підходу до вирішення певних завдань, а й сприяє формуванню певних організаційних здібностей.

Таким чином, відбувається формування культури навчальної діяльності, реалізовується принцип переконаності в дієвості та необхідності здобуття знань, активізується самостійність і творчий пошук. Якісним результатом особистісної готовності майбутніх педагогів професійного навчання є рівень теоретичних знань та практичних навичок, отриманих освітньому процесі. Урахування принципів особистісно орієнтованого підходу в процесі освітньої діяльності дасть можливість запобігти слабкій особистісній готовності майбутніх педагогів у процесі психолого-педагогічної підготовки. Однак слід ураховувати те, що розвиток будь-якої попередньо зазначеної особистісної якості майбутнього фахівця детермінований дією зовнішніх умов. Такими є педагогічні умови, до яких відносимо: методичну систему забезпечення розвитку особистісної готовності та значущих якостей майбутніх педагогів професійного навчання

у навчально-виховному процесі; інноваційні технології формування особистісної готовності майбутніх педагогів професійного навчання; засоби формування особистісної готовності майбутніх педагогів професійного навчання.

Одним із практичних механізмів реалізації змісту розвитку професійно значущих особистісних якостей майбутніх педагогів професійного навчання є програма «Intel. Навчання для майбутнього», основними блоками якої є інформаційний, розвивальний та психокорекційний зміст. Досягнення ефективних результатів процесу формування особистісної готовності забезпечується системою педагогічних засобів навчання. З-поміж педагогічних засобів навчання можна виокремити різноманітні матеріали, засоби освітнього процесу, завдяки яким більш успішно й за більш короткий час досягаються визначені цілі психолого-педагогічної підготовки (Коваленко, 2006). Традиційно прийнятими засобами у психолого-педагогічній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання є розвивальні навчально-методичні та дидактичні матеріали, інтегровані в медіа-технологічних засобах навчання. За І. Сахневич, власне медіа-технологія навчання уособлює складний багатоаспектний технологічний процес усіх можливих педагогічних дій, способів, методів побудови навчальної діяльності. Підготовка педагогів професійного навчання із застосуванням медіа-технологій дозволяє максимально засвоювати певні знання, уміння і навички професійної діяльності, формувати особистісну готовність до самостійної практичної діяльності (Сахневич, 2013).

Акцентуючи на цьому увагу, науковець виокремлює певні медіа-технології, які в процесі дослідження засвідчили про позитивний вплив на процес професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання: пресотехнології (навчальні газети, журнали фахового спрямування); кінотехнології (художні та документальні фільми, кінофрагменти); комп'ютерні технології (комп'ютерні навчальні програми); мультимедіа-технології (мультимедіа-продукти – електронні книги газети, журнали, мультимедіа-енциклопедії, мультимедіа-словники) (Андрущенко, Зязюн, Кремень, Максименко, Ничкало, Сисоєва, Цехмістер, Чалий, 2003). Такий широкий спектр медіа-технологій дає можливість урізноманітнювати завдання, використовувати комп'ютерні програми, які включають набір вправ: навчальних (для презентації матеріалу), тренувальних (для відпрацювання навичок і вмінь), текстуальних (для перевірки знань). Їх використання також сприяє моделюванню ситуацій, які максимально наближені до умов професійної діяльності, активізації навчальної діяльності майбутніх педагогів професійного навчання, посиленню їх самостійної роботи.

У контексті нашого дослідження практичний інтерес становлять кіно-технології (відеофільми з професійним спрямуванням), які є однією з технологій розвитку особистісної готовності майбутніх педагогів професійного навчання. Їх специфічна особливість виявляється у функціях, які активізують потенціальні можливості та внутрішній резерв фахівця (гносеологічна, прогностична, аксіологічна, інформаційна, інтерактивна). Доцільність їх застосування у процесі професійної підготовки визначається інтенсивністю впливу на сприйняття та сенсорну систему людського організму, повідомлення, що доносяться до аудиторії, повністю або частково впливають на свідомість, поведінку та почуття (Гомеля, 2013). Проте, незважаючи на такий вибіркового підхід до медіа-технології навчання, не виключається можливість застосування й інших. Усе залежить від теми, мети та навчальних цілей заняття.

На прикладі Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка розглянемо системи психолого-педагогічних засобів професійного розвитку особистості відповідно до етапів підготовки здобувачів освіти. Для цього необхідно окреслити поле професійного спрямування рівнів кваліфікації системи «кваліфікований робітник – фаховий молодший бакалавр – бакалавр». У цьому випадку існують проблеми щодо вікових, психологічних та особистісних етапів знаходження напрямів впливу щодо формування особистісної готовності педагога професійного навчання. Одним із варіантів відповіді, на нашу думку, є використання інноваційних технологій навчання, які дозволяють створювати ситуації, в яких студенти діятимуть самостійно, ділитимуться знаннями один з одним, будуть відкритими до нових ідей, зможуть брати на себе ініціативу і відповідати за конкретні результати. Отже, йдеться про активне навчання.

Вибір методів і форм навчання – один із найбільш важливих і складних етапів проектування та впровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання. Слід усвідомлювати, що лише творчий підхід до вибору методів навчання забезпечує таке їх поєднання на занятті, яке дає змогу досягти найкращих для даних умов освітніх результатів за відведений (або мінімально необхідний) час. При цьому доцільно враховувати, що кожний із методів навчання зорієнтований на вирішення певного кола дидактичних завдань, які за інших умов розв'язуються іншими методами. З огляду на це потрібно проаналізувати можливості кожного методу навчання, визначити його сильні та слабкі сторони, вибравши оптимальне поєднання застосованих методів для кожної теми навчального предмета і для кожного конкретного заняття, у залежності від провідного завдання, яке вирішується на тому чи іншому етапі освітнього процесу.

З огляду на вищесказане й те, що професійне становлення особистості протягом усього життя людини здійснюється у міру її включення в систему продуктивних, творчих діяльностей, що постійно розвивається і збагачується, розширюючи можливості взаємозв'язку людини з навколишнім світом, було проаналізовано умови включення на основі вікових, соціальних та психологічних особливостей учнівської молоді у підлітковому та юнацькому віці. Йдеться, зокрема, про бар'єри спілкування, неадекватність та боротьбу мотивів, психологічні захисти самосвідомості, недостатність компетентності, акцентуації характеру, неадекватний вимогам професії інтелектуальний стиль, негативні прояви типу темпераменту, тому і завдання педагогічного колективу ускладнюється, тим що професійними знаннями та вміннями студенти повинні оволодівати корегуючи власні бажання, мотиви, гармонійно поєднуючи власні здібності з потребами та завданнями всього учнівського колективу. Все це, на нашу думку, можливе при організації навчальної діяльності, спрямованої на розвиток продуктивного мислення (самостійне, творче, евристичне, креативне, дивергентне), а також особистісних якостей свідомих громадян української держави.

Привернемо увагу до методики використання інтерактивних методів навчання на початковому етапі системи «кваліфікований робітник – фаховий молодший бакалавр – бакалавр». Необхідно зазначити, що перехід від авторитарної до особистісно зорієнтованої освіти не гарантує подолання ситуації врахування як індивідуального, особистісного, так і соціального – ця проблема вирішується в комунікативному підході (Прищак, 2018), що є основним підґрунтям для подальшого професійного становлення особистості. Означений підхід передбачає врахування психологічних особливостей розвитку особистості, які спонукатимуть здобувачів до взаємодії у вирішенні професійних завдань. Водночас інтерактивні методи навчання потребують і великих витрат часу, що інколи може бути перешкодою для досягнення освітньої мети заняття, тому рекомендується їх фрагментарне використання. На заняттях повідомлення нових знань пропонується використовувати елементи методу модерації, мозкової атаки (генерації ідей), непевної ситуації, що сприяє наближенню процесу пізнання студентів до пошукової, дослідницької діяльності, а також розвитку вмінь формувати і відстоювати власну позицію, аналізувати.

Готуючись до лабораторно-практичних робіт, семінарських занять, викладачу варто звернути увагу на такі інтерактивні методи взаємодії та вправи, як робота у малих групах, кластер, «кошик набутих знань», конструктивна критика, коло спілкування, ситуація успіху. Завдяки цьому без особливих проблем розв'язуються достатньо складні задачі. Водночас

такий підхід ускладнює використання набутих знань та навичок при вивченні спеціальних дисциплін, де фігурують реальні об'єкти. Тому обов'язково передбачається виконання підсумкових робіт, де розраховано на реально працюючі моделі, деталі тощо.

У забезпеченні об'єктивної оцінки знань значну роль відіграє відповідь або кінцевий результат, враховуючи подальший педагогічний напрям професії. З метою підвищення психологічної та педагогічної адаптації пропонуються такі форми роботи, як індивідуальні проекти, творчі роботи, дебати, коло спілкування, навчальні ігри, побудова структурно-логічних схем. З метою закріплення та вдосконалення необхідне багаторазове повторення в результаті виконання подальших, найбільш складних завдань, оскільки розумові дії виявляються в сприйнятті, діяльності пам'яті, мислення тощо. Повторно виконуючи ту чи іншу дію, учень вправляється в її виконанні, що сприяє вдосконаленню відповідних умінь і навичок. Щоб відпрацювати означені вміння й навички, студентам пропонується розглянути навчальні картки з неповним даними і відповідні навчальні таблиці або картки завдання різного типу складності. Такі завдання посилюють інтерес до теоретичного матеріалу, сприяють виробленню вмінь і навичок щодо пояснення та обґрунтування саме такого шляху розв'язку. Педагогічна цінність умінь і навичок пояснювати різні явища та поняття з наукових позицій полягає в тому, що студенти їх використовують при вивченні всіх наступних тем даного предмета, при опануванні міжпредметних понять, що пов'язане з розвитком науково-теоретичного мислення.

Як свідчить аналіз джерел (Чубар, 2019), краще підготовленими до практичної діяльності виявляються студенти, які володіють навичками самостійної роботи і є основними суб'єктами навчально-пізнавального процесу та сприймання їх як особистостей. Вони більш активно й глибоко засвоюють навчальний матеріал, більше здатні до самоосвіти та продовження навчання. Правильно організована самостійна робота вирішує два важливих завдання: вчити студентів самостійно здобувати знання, розвиваючи самостійність у пізнавальній діяльності; розвивати вміння, використовуючи знання в навчальній і практичній діяльності. Оскільки спочатку самостійна робота може здійснюватися в межах заняття або в позаурочний час під керівництвом викладача, необхідно використовувати і форми роботи для спонукання пізнавальної діяльності студентів. Передусім йдеться про круглі столи по визначених темах, диспути, конкурси, вікторини із застосуванням традиційних методів – розповідей, демонстрацій; та інтерактивних – інтерв'ю, дискусії, ярмарки ідей, презентацій тощо.

У процесі підготовки спеціалістів другого і третього етапу системи «кваліфікаційний робітник – фаховий молодший бакалавр – бакалавр» добір методів майже не змінюється та переходить на вищий якісний рівень, а наповненість завдань і задач є наукоорієнтованими. Наведемо орієнтовний перелік таких завдань: вправи, що готують студентів для сприйняття нового матеріалу; завдання, що розкривають зміст і властивості нових понять; питання на закріплення та поглиблення знань; задачі для застосування здобутих знань для розв'язання практичних завдань; синтетичні задачі, які встановлюють зв'язок нових понять з попередньо вивченими та між предметними; проєктні завдання, які носять непевні ситуації, або для розробки яких необхідне творче, власне, нестандартне мислення. Всі завдання до заняття добираються так, щоб для їх розв'язання було доцільно використати такі методи, як аналіз і синтез, індукція, дедукція та традукція; протиставлення та аналогія, інтуїтивна здогадка тощо. Практика упровадження мультимедійних програм показує, що на занятті з їх використанням рівень засвоєння знань набагато вищий. Проте ці програми корисні ще й тим, що студенти можуть самостійно вивчати новий матеріал, розв'язувати задачі, контролювати рівень знань без допомоги викладача, в позаурочний час, а також вдома (якщо є необхідна техніка).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, а також досвід діяльності авторів у сфері фахової перед вищої освіти дають підстави для висновку про те, що особистісна парадигма професійно-педагогічної освіти зумовлює необхідність якісних змін у професійній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання. За О. Дубасенюк (2012), такі зміни покликані сприяти підвищенню ефективності психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів та слугують своєрідним методологічним імперативом, що відповідає потребам розвитку й самореалізації духовного начала людини в умовах несталого соціокультурного простору.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. *Перспективними напрямками подальших наукових пошуків* є: теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності; компаративний аналіз особливостей професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання.

Список використаних джерел

Андрущенко, В.П., Зязюн, І.А., Кремень, В.Г., Максименко, С.Д., Ничкало, Н.Г., & Сисоева, С.О., Цехмістер, Я.В., Чалий, О.В. (2003). *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз*. Монографія. Київ: Наукова думка, 853.

- Аніщенко, О.В., Баніт, О.В., Калюжна, Т.Г., Коваленко, О.Г., Піддячий, В.М., & Самко, А.М. (2022). Професіоналізація педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теоретико-методичний аспект [монографія]. Керівник авт. кол. О.В. Аніщенко. Київ: ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України, 404. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735119/>
- Гомеля, Н.С. (2013). Експериментальна перевірка системи формування особистісної готовності майбутніх педагогів професійного навчання в процесі психолого-педагогічної підготовки. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 7, 191-196.
- Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 376.
- Дубасенюк, О.А. (2012). Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 436.
- Кремень, В.Г. (2007). Активна позиція учених-педагогів. *Професійно-технічна освіта*, 1, 3-6.
- Прищак, М.Д. (2018). Порівняльний аналіз особистісно орієнтованого, компетентнісного та комунікативного підходів в освіті. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 6, 124-133.
- Рибалка, В.В. (2003). *Методологічні питання наукової психології*. Київ: Ніка-Центр, 127.
- Савич, М. (2016). *Здатності особистості: монографія*. Київ: ВЦ «Академія», 288.
- Сахневич, І.А. (2013). Критичний аналіз медіатекстів фахового спрямування як необхідна складова формування медіакомпетентності майбутніх фахівців технічних галузей. *Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2013_3_32.
- Чубар, В.В. (2019). Особистісно-орієнтований підхід у процесі профільного навчання старшокласників технологій виробництва. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 183, 165-169. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2019-1-183-165-169>

References (translated and transliterated)

- Andrushchenko, V.P., Zyazyun, I.A., Kremen, V.G., Maksimenko, S.D., Nychkalo, N.G., & Sysoeva, S.O., Tsekhmister, Y.V., Chaly, O.V. (2003). *Neperervna profesiyna osvita: filosofiya, pedahohichni paradyhmy, prohnaz [Continuous professional education: philosophy, pedagogical paradigms, prognosis]: Monohrafiya*. Kyiv: *Naukova dumka – Scientific thought*, 853 [in Ukrainian].
- Anishchenko, O.V., Banit, O.V., Kalyuzhna, T.H., Kovalenko, O.H., Piddyachyy, V.M., & Samko, A.M. (2022). *Profesionalizatsiya pedahohichnoho personalu u sferi osvity doroslykh v umovakh formal'noyi i neformal'noyi osvity: teoretyko-metodychnyy aspekt [Professionalization of teaching staff in the field of adult education in the conditions of formal and informal education: theoretical and methodological aspect]: monohrafiya*. Kerivnyy

- avt. kol. O.V. Anishchenko. Kyiv: IPOOD imeni Ivana Zyazyuna NAPN Ukrainy, 404 [in Ukrainian].
- Chubar, V.V. (2019). Osobystisno-orientovanyy pidkhid u protsesi profil'noho navchannya starshoklasnykiv vyrobnychym tekhnolohiyam [Personal-oriented approach in the process of specialized training of high school students in production technologies]. *Naukovi zapysky*. Seriya: Pedahohichni nauky, 183, 165-169. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2019-1-183-165-169> [in Ukrainian].
- Dubasenyuk, O.A. (2012). Profesiynna pedahohichna osvita: osobystisno orientovanyy pidkhid [Professional pedagogical education: a person-oriented approach]. Zhytomyr: ZhDU im. Ivana Franka, 436 [in Ukrainian].
- Goncharenko, S.U. (1997). *Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid, 376 [in Ukrainian].
- Homelia, N.S. (2013). Eksperymental'na perevirka systemy formuvannya osobystisnoyi hotovnosti maybutnikh uchyteliv profesiynoyi osvity v protsesi psykhologo-pedahohichnoyi pidhotovky [Experimental verification of the system of formation of personal readiness of future teachers of professional education in the process of psychological and pedagogical training]. *Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy*, 7. 191-196 [in Ukrainian].
- Kremen, V.G. (2007). Aktyvna pozytsiya uchenykh-pedahohiv [Active position of academics-pedagogues]. *Profesiyno-tekhnichna osvita*, 1, 3-6 [in Ukrainian].
- Pryshchak, M.D. (2018). Porivnyal'nyy analiz osobystisno-orientovanoho, kompetentnisnoho ta komunikatyvnoho pidkhdov u navchanni [Comparative analysis of person-oriented, competence-based and communicative approaches in education]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu*, 6, 124-133 [in Ukrainian].
- Rybalka, V.V. (2003) Metodolohichni pytannya naukovoyi psykholohiyi [Methodological issues of scientific psychology]. Kyiv: Nika Tsent, 127 [in Ukrainian].
- Sakhnevich, I.A. (2013) Krytychnyy analiz spetsializovanykh mediatekstv yak neobkhidna skladova formuvannya mediakompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv tekhnichnoho profilyu [Critical analysis of specialized media texts as a necessary component of media competence formation of future specialists in technical fields]. *Naukovi zapysky*. Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Hnatyuka, 3 [in Ukrainian].
- Savych, M. (2016). Zdibnosti osobystosti [Personality abilities]: monohrafiya. Kyiv: VZ «Akademiya», 288 [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.78-88](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.78-88)

Коваль Ігор Святославович – кандидат педагогічних наук, заступник начальника відділу виховної, соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Koval Ihor – Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Head of the Department of Educational, Social and Humanitarian Work and Psychological Support of the Lviv State University of Life Safety

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-9204-9228>

E-mail: kis.koval13@gmail.com

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ НЕПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ У ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу проблеми неперервного професійного саморозвитку майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини. З'ясовано, що поняття «неперервного професійного саморозвитку» науковцями трактується по-різному, залежно від наукової сфери застосування: філософія, психологія, педагогіка. Обґрунтовано важливість фахового самовдосконалення для конкурентоспроможності та компетентності кожного спеціаліста. Доведено доцільність неперервного професійного саморозвитку майбутніх рятувальників в галузі безпеки людини. Аргументовано, що цей процес реалізується за наявності умов саморозвитку, мотивації в кар'єрному зростанні та оплаті праці, зокрема полегшенні виконання функціональних обов'язків. Виявлено, що неперервний професійний саморозвиток має формальну, неформальну та інформальну складові. Акцентовано увагу на тому, що процес саморозвитку здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоосвіти, саморегуляції та творчої реалізації потенціалу. На основі аналізу наукової літератури дано авторське визначення поняття «неперервного професійного саморозвитку майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини». Зроблено висновок, що «неперервний професійний саморозвиток майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини» є свідомим, цілеспрямованим, складним та динамічним процесом. Як педагогічний феномен процес професійного саморозвитку зумовлює самозміну у векторах самовиховання, самоорганізації, самоосвіти, спонукаючи при цьому інтеграцію особистісного потенціалу на шляху досягнення компетентності та професіоналізму в сфері цивільного захисту. Наголошено на потребі неперервного саморозвитку майбутніх рятувальників, що полягає у постійному опануванні модерних знань,

вмінь, навичок та технологій, зокрема у формуванні особистісних якостей компетентного фахівця галузі безпеки людини.

Ключові слова: неперервний професійний саморозвиток; майбутні рятувальники; галузь безпеки людини; самовдосконалення; професійна підготовка.

Koval Ihor

TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE ESSENCE OF CONTINUOUS PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE RESCUERS IN THE FIELD OF HUMAN SAFETY

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the problem of continuous professional self-development of future rescuers in the field of human security. It is found that the concept of «continuous professional self-development» is interpreted by scientists in different ways, depending on the scientific field of application: philosophy, psychology, pedagogy. The importance of professional self-improvement for the competitiveness and competence of each specialist is substantiated. The expediency of continuous professional self-development of future rescuers in the field of human security is proved. It is argued that this process is realized in the presence of conditions for self-development, motivation in career growth and work payment, in particular, facilitating the performance of functional duties. It is revealed that continuous professional self-development has formal, non-formal and informal components. The author emphasizes that the process of self-development is carried out through the mechanisms of self-knowledge, self-education, self-regulation and creative realization of potential. Based on the analysis of scientific literature, the author's definition of the concept of «continuous professional self-development of future rescuers in the field of human security» is given. It is concluded that the «continuous professional self-development of future rescuers in the field of human security» is a conscious, purposeful, complex and dynamic process. As a pedagogical phenomenon, the process of professional self-development causes self-changing in the vectors of self-education, self-organization, self-education, while encouraging the integration of personal potential on the way to achieving competence and professionalism in the field of civil protection. The author emphasizes the need for continuous self-development of future rescuers, which consists in the constant mastery of modern knowledge, skills, abilities and technologies, in particular in the formation of personal qualities of a competent specialist in the field of human security.*

Key words: *continuous professional self-development; future rescuers; human security; self-improvement; professional training.*

Постановка проблеми, її актуальність. Повномасштабна війна в Україні спонукає суспільство розвиватися швидкими темпами, що продукує потребу держави у компетентних спеціалістах, успіх роботи котрих залежить від особистісного розвитку й рівня професіоналізму. Постійне

самовдосконалення є найважливішою характеристикою фахівця, що є важливим як для певної галузі, так і суспільства в цілому. З огляду на це, основним завданням професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання є підготовка висококваліфікованих фахівців служби цивільного захисту, здатних до виконання функціональних обов'язків в незвичайних умовах, котрі будуть конкурентоздатними на світовому ринку праці та ціленаправлені на власний безперервний розвиток і самовдосконалення. Таким чином, важливо, щоб кожен майбутній рятувальник прагнув стати не просто фахівцем галузі безпеки людини, а особистістю, яка дотримуватиметься векторності на неперервний професійний саморозвиток.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема професійного саморозвитку майбутнього фахівця не є новою, оскільки певні її аспекти відображено, ще у працях Сократа та Демокрита. Цю проблему неодноразово висвітлювали А. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, В. Гриньова, А. Коломієць, Л. Лук'янова, Н. Нічкало, В. Рибалка, В. Семиченко, Т. Сущенко, Г. Тарасенко та інші. Концептуальні ідеї професійного саморозвитку та саморозвитку особистості представлено у роботах І. Зязюна, О. Ігнатюк, Є. Клімова, Є. Коваленка, В. Лозового, С. Максименка, В. Фрицюк. Низку досліджень присвячено проблемі розвитку, самоактуалізації та саморозвитку фахівців сил безпеки і оборони (О. Вавринів, Н. Вовчаста, О. Діденко, О. Капінус, М. Козяр, В. Лефтеров, Л. Олійник, О. Повстин, С. Пономаренко, Ю. Таймасов, В. Ягупов, Р. Яремко). Враховуючи значний доробок науковців, актуальною у сьогоднішньому військовому протистоянні залишається потреба в неперервному професійному саморозвитку майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини.

Мета статті полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні потреби неперервного професійного саморозвитку майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із невід'ємних складових особистісного саморозвитку людини є «професійний саморозвиток», який відбувається за допомогою механізмів самоосвіти, самооцінки, самоорганізації, самопізнання, саморегуляції як прагнення (на основі розвитку мислення, реалізації творчого потенціалу, різних форм експериментальної діяльності та способів інтенсифікації зазначеного процесу) до самоактуалізації індивіда (Енциклопедія освіти, 2008). У цьому контексті С. Кузікова доводить, що саморозвиток людини відбувається в процесі фахової діяльності, наповнюючись її змістом. Проте, сама ж професійна спрямованість є фактором становлення індивіда як

особистості, таким чином поза контекстом його фахового становлення, вивчення особливостей формування суб'єкта особистісного саморозвитку є неможливим (Кузікова, 2011).

На перетині філософії, психології та педагогіки О. Гандабура аналізує дефініцію професійного саморозвитку майбутнього фахівця. Так, у філософії професійний саморозвиток трактується як внутрішній процес, що визначає реакцію майбутнього фахівця на вплив навколишнього середовища, усвідомлене компетентнісне самовдосконалення, що пов'язане з професійною діяльністю, розвитком особистості та взаємодією з іншими суб'єктами. На думку науковця, у психології це поняття пов'язане із активністю майбутнього фахівця, що спрямована на зміну себе, розкриття та збагачення творчості в професійному плані, власних духовних потреб і головне, особистого потенціалу. Педагогіка зазначену дефініцію розглядає як свідому самопізнавальну та самопроєктувальну діяльність фахівця, яка направлена на вдосконалення особистості відповідно до вимог, висунутих обраною професією, та самореалізацію індивіда як особистості у визначеній майбутнім фахом соціальній сфері. На основі професійного розвитку майбутній спеціаліст може розкрити власний внутрішньо-особистісний потенціал і підготуватись до професійної діяльності (Гандабура, 2013).

Дещо в іншому контексті розглядає професійний саморозвиток О. Остапчук, вказуючи що його основою є особистісний саморозвиток, що має на меті створення творчої індивідуальності майбутнього професіонала. Саморозвиток нею трактується як прагнення індивіда до виявлення, усвідомлення і вдосконалення особистісних якостей характеру, де умовою виступає вільний вибір. У той же час розвиток сприяє вибору й опануванню модерними інноваціями, де сама ситуація вибору продукує різноманітні способи вирішення, а відповідальність за дії несе сам суб'єкт. Тому засобами професійного саморозвитку є самовиховання, самоосвіта й самовдосконалення, що поєднуються у професійній діяльності. Своєю чергою, професійний саморозвиток є по-перше свідомою людською діяльністю, що направлена на тотальну самореалізацію себе як особистості в соціальній сфері, визначеній обраним фахом, по-друге сприяє розвитку й вдосконаленню особистісних і професійно-важливих якостей. Цей процес акумулює правильну постановку й розв'язання психологічних, педагогічних і предметно-організаційних по відношенню до власної індивідуальності й професійної діяльності. О. Остапчук аргументовано довела, що гуманізація професійної підготовки має розробити умови, для створення майбутнім фахівцем власного образу професійного «Я», а розбіжності між «Я-реальним» і «Я-ідеальним»,

сприятимуть програмуванню й здійсненню самого ж професійного саморозвитку (Остапчук, 2007).

Вітчизняна вчена І. Макаренко вивчаючи проблему стимулювання особистості до професійного саморозвитку наголосила на важливості, у цьому контексті розмежування позитивної та негативної мотивації. Позитивна мотивація на її думку сприяє задоволенню від професійної діяльності, продукує умови для успішної самореалізації; а негативна – виступає джерелом страху, тривоги, внутрішньої напруженості, що своєю чергою має деструктивний вплив на формування фахової ідентичності (Макаренко, 2023).

Закцентуємо увагу на інших визначеннях науковців. Так, В. Лозовецька професійний саморозвиток трактує як складний соціально-психологічний феномен, який обумовлює важливі для життєдіяльності особистості проблеми й ситуації, для вирішення яких необхідно мати належну психолого-педагогічну підтримку у формуванні компетентнісних ринкових цінностей, щодо ефективної адаптації індивіда до «продиктованих» діяльністю умов. Також вона виокремила концептуальні положення психолого-педагогічного супроводу професійного саморозвитку, такі як: наявність соціально-економічних умов, що сприяють фаховій самореалізації; психолого-педагогічне становлення; визнання права на самостійний вибір способів реалізації власної траєкторії саморозвитку; здатність до усвідомлення відповідальності за якість власного компетентнісного становлення і реалізацію особистісно-професійного потенціалу; гармонізація внутрішнього психологічного розвитку і зовнішніх умов фахової діяльності (Лозовецька, 2011).

За Е. Остапенко, професійний саморозвиток уособлює свідомий, безперервний, цілеспрямований процес особистісно-професійного самовдосконалення особистості. На думку дослідниці, професійний саморозвиток є внутрішньо й зовнішньо організованим інтеграційним процесом самоуправління, оскільки ґрунтується на механізмах самоствердження, самопізнання, самовдосконалення та самоактуалізації. Саморозвиток продукується потребою у самовдосконаленні та зумовлюється особистісною здатністю, яка має психологічний зміст (Остапенко, 2015). К. Соцький теж розглядає це поняття як процес, що є цілеспрямованим і свідомим, проте на його думку сприяє підвищенню рівня професійної компетентності, розвитку якостей і потенцій, висунутих професією. Процес професійного саморозвитку ґрунтується на самопізнанні, самореалізації, самоактуалізації, самовихованні, самоосвіті, самоконтролі, а це своєю чергою, сприяє досягненню успіху у професійній життєдіяльності (Соцький, 2014).

На думку О. Колодницької передумовою опанування ефективним рівнем реалізації проблемних завдань й важливою умовою професіоналізму є професійний саморозвиток. Вона трактує його як складний, неперервний, багатограний, свідомий процес, що спрямований на становлення, інтеграцію й реалізацію у професійній діяльності значущих особистісних рис, фахових знань, вмінь і навичок (Колодницька, 2012).

В. Піддячий розглядає професійний саморозвиток як цілеспрямовану самоосвіту та самовиховну діяльність майбутнього фахівця, що спрямована на вдосконалення та формування професійних якостей. Цей процес продукує як психічні, так і фізіологічні трансформації еволюційного характеру. Характеристикою професійного саморозвитку науковець вбачає у автономності, набутті досвіду, другорядності сторонніх впливів, спрямованості на себе (Піддячий, 2016).

Вивчаючи особливості саморозвитку особистості майбутнього працівника поліції в умовах сучасного суспільства, В. Доценко (2019) дійшла висновку, що самовдосконалення є важливим вектором у формуванні стресостійкості та підвищенні ефективності фахової діяльності. Погоджуємось з її думкою, що за допомогою спеціальних тренінгів можна розвинути навички самоорганізації, самопізнання, зокрема досягти особистісного зростання.

Як свідчить дослідження І. Смірної (2017), на професійний саморозвиток курсантів впливає підготовленість до навчання та мотивація до майбутньої діяльності. Вона запропонувала класифікувати особливості професійного саморозвитку в освітньому закладі як загальні й індивідуальні. До загальних особливостей відносяться особливості, що є характерними усім закладам вищої освіти: врахування індивідуально-психологічних характеристик майбутніх фахівців; ставлення молоді до процесу підготовки у ЗВО, яке може бути як позитивним так і негативним; притаманність майбутнім спеціалістам відповідальності, самостійності та інших якостей; вміння працювати самостійно; наявність чітких переконань (чи їх відсутність) на формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців з боку науково-педагогічного колективу. До індивідуальних віднесено особливості, що притаманні лише для професійного саморозвитку курсантів: формування цілеспрямованого позитивного ставлення курсантів до обраної професії та навчання у ЗВО для підвищення рівня їхньої мотивації; використання інтерактивних методів навчання для формування фахових компетентностей; теоретичні положення, що сприяють інтегративному об'єднанню окремих засобів підготовки в єдиний педагогічний процес з урахуванням закономірностей адаптації та формування професійного саморозвитку; розвиток у курсантів

стресостійкості, витримки, уважності та інших якостей.

Акцентуємо увагу на поняттях і термінах нашого дослідження. Так, І. Смірнова професійний розвиток трактує як процес свідомого управління власними якостями і здібностями, цінність якого полягає в усвідомленні фахівцями власної унікальності, зацікавленості у постійному підвищенні рівня професійних знань у процесі безперервної освіти та підвищенні професійної кваліфікації (Смірнова, 2017). Вартує нашої уваги визначення української дослідниці Н. Вовк, яка розглядає професійний саморозвиток майбутніх працівників ДСНС України як цілеспрямований, неперервний процес вдосконалення особистості, який базується на взаємодії значимих внутрішніх та активно й творчо сприймаючих зовнішніх факторів. На її думку, процес саморозвитку спрямований на вдосконалення професійно важливих якостей, акумулювання фахової майстерності, досвіду, знань, умінь, норм, цінностей і головне – підвищення рівня професіоналізму. У цьому процесі особистість виступає суб'єктом розвитку, що акумулює стратегіями розв'язання модерних завдань щодо творення себе й власного внутрішнього світу, реалізуючи їх у професійній діяльності. Науковець (Вовк, 2014) також наголошує, що загалом професійний саморозвиток рятувальників є складним соціально-опосередкованим процесом формування особистості, що відрізняється індивідуально-специфічним співвідношенням особистісних ознак: рис характеру, особливостей спрямованості, самосвідомості.

Вивчаючи професійну підготовку дорослих у контексті ціложиттєвого навчання, М. Гордієнко (2010) дійшла висновку, що процес професійного розвитку людини триває упродовж її життєдіяльності, а його етапи наповнюються новими: змістом, організаційно-педагогічними формами і методами, потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуально-професійних, соціальних аспектів. На її думку, в освітньому просторі потрібно забезпечити повну гнучкість і різноманітність форм її ціложиттєвого навчання, для вільного просування дорослої особистості. Погоджуємося з науковцем у тому, що рятувальники повинні ціложиттєво неперервно навчатись та саморозвиватись, оскільки суспільством на них покладено особливу відповідальність за збереження життя та здоров'я населення, їхні матеріальні цінності.

У Білій книзі національної освіти України за редакцією В. Кременя йдеться про те, що новітня освіта потребує систематичної гуманізації освітнього простору на засадах гуманітаризації освіти, демократизації освітньої системи та орієнтації на особистість, де метою є створення умов для постійного саморозвитку й адаптації до суспільно-економічних змін. Сам розвиток особистості фахівця на початковому етапі професійного

становлення сприяє цілеспрямованому формуванню якостей, загальних і спеціальних компетентностей, а на всіх решта етапах – їх удосконалення. У цьому контексті особистість розглядається унікальною і цілісною, здатною до саморозвитку і свідомої поведінки. З огляду на зазначене, процес неперервного професійного саморозвитку має соціальну й особистісну детермінацію, де перша сприяє задоволенню економічних потреб в кваліфікованих спеціалістах, а друга – конкурентоспроможність на ринку праці. Важливим у книзі також є розглянуте визначення «освіта дорослих», яке трактується як пролонгований процес розвитку особистості, що відбувається упродовж цілого життя. Таким чином, зміни що відбуваються в суспільстві, об'єктивно продукують потребу у формуванні особистості, здатної неперервно професійно розвиватись, сприймаючи зміни як норми природи (Алексєєнко, Аніщенко, Балл та ін., 2010). Водночас, на нашу думку (Koval, 2022), неперервність у галузі безпеки людини полягає у постійному опануванні модерних знань, вмій, навичок і технологій, і головне – формуванні особистісних якостей компетентного фахівця.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, забезпечення неперервного професійного саморозвитку майбутніх рятувальників в галузі безпеки людини необхідне і його можна реалізувати за наявності умов саморозвитку, мотивації в кар'єрному рості та оплаті праці, полегшенні виконання функціональних обов'язків (модернізована спецтехніка, реманент, електронно-обчислювальна техніка, тощо). Цей процес має формальну (основну), неформальну (додаткову) та інформальну (неофіційну) складові, тому здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоосвіти, саморегуляції та творчої реалізації потенціалу. Таким чином, на підставі проведеного аналізу науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження вважаємо, що *«неперервний професійний саморозвиток майбутніх рятувальників у галузі безпеки людини»* уособлює свідомий, цілеспрямований, складний та динамічний процес, що зумовлює самозміну у векторах самовиховання, самоорганізації, самоосвіти, спонукаючи при цьому інтеграцію особистісного потенціалу на шляху досягнення компетентності та професіоналізму в сфері цивільного захисту.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо розробку інтерактивних методів саморозвитку та самовідновлення, що забезпечить функціональність і психоемоційну стійкість особистості у її життєдіяльності.

Список використаних джерел

- Алексєенко, Т.Ф., Аніщенко, В.М., Балл, Г.О. [та ін.]. (2010). Біла книга національної освіти України; за заг. ред. В. Г. Кременя; НАПН України. К. : Інформ. системи. 342.
- Вовк, Н. П. (2014). Детермінанти бар'єрів професійного саморозвитку курсантів–майбутніх працівників ДСНС України в умовах ВНЗ. Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. К. : НУОУ, 2 (39). 31-36.
- Гандабура, О. В. (2013). Педагогічні засади професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів : навч. посіб. Хмельницький : Вид-во ХГПА. 99.
- Гордієнко, М. Г. (2010). Професійна підготовка дорослих у контексті ціложиттєвого навчання. Вісн. ЗНУ. Пед. науки. 2. 151-155.
- Доценко, В. В. (2019). Психологічні особливості саморозвитку особистості майбутнього працівника поліції в умовах сучасного суспільства : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 160-161.
- Енциклопедія освіти (2008). [гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України]. К.: Юрінком Інтер. 1040.
- Колодницька, О. Д. (2012). Стимулювання професійного саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами проектних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький. 20.
- Кузікова, С. Б. (2011). Психологія саморозвитку: навч. посіб. Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : МакДен. 149.
- Лозовецька, В. Т. (2011). Концептуальні засади професійного саморозвитку сучасної особистості. Науковий вісник ІПТО НАПН України № 1. 33-39.
- Макаренко, І. Є. (2023). Щодо проблеми стимулювання та мотивації педагогічних працівників до професійно-особистісного саморозвитку в системі педагогічного менеджменту. *Наука і техніка сьогодні*. 12 (26). 520-536.
- Остапенко, Е. О. (2015). Формування готовності майбутніх економістів до професійного саморозвитку. автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ. 22.
- Остапчук, О. (2007). Професійний саморозвиток і самопроекування в системі педагогічної освіти. *Шлях освіти*. № 4. 13-18.
- Піддячий, В. М. (2016). Естетичні засади професійного саморозвитку майбутнього педагога: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ. 279.
- Семиченко, В. А. (2010). Проблема особистісного розвитку і саморозвитку у в контексті неперервної професійної освіти. *Педагогіка і психологія*. № 2. 46-57.

- Смірнова, І. Л. (2017). Професійний саморозвиток авіаційного фахівця, як складова фахової підготовки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 10. 135-139.
- Соцький, К. О. (2014). Структура готовності студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Педагогіка. 1. 55-62.
- Koval, I.S. (2022). Phenomenology of continuous self-development of future rescuers. International scientific conference «The role of psychology and pedagogy in the spiritual development of modern society»: conference proceedings. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 341-344. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-228-9-92>.

References (translated and transliterated)

- Aleksieienko, T.F., Anishchenko, V.M., Ball, H.O. [ta in.]. (2010). Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy [White book of national education of Ukraine]. Tza zah. red. akad. V.H. Kremenia; NAPN Ukrainy. K.: Inform. systemy. 342 [in Ukrainian].
- Dotsenko, V.V. (2019). Psykholohichni osoblyvosti samorozvytku osobystosti maibutnoho pratsivnyka politsii v umovakh suchasnoho suspilstva [Psychological features of the self-development of the personality of the future police officer in the conditions of modern society]: zb. tez dop. na mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 25-richchia stvorennia un-tu, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 160-161 [in Ukrainian].
- Entsyklopediia osvity (2008) [Encyclopedia of education]. / [hol. red. V.H. Kremen ; Akad. ped. nauk Ukrainy]. K. : Yurinkom Inter. 1040 [in Ukrainian].
- Handabura, O.V. (2013). Pedahohichni zasady profesiinoho samorozvytku maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Pedagogical principles of professional self-development of future primary school teachers] : navch. posib. Khmelnytskyi : Vyd-vo KhHPA. 99 [in Ukrainian].
- Hordiienko, M.H. (2010). Profesiina pidhotovka doroslykh u konteksti tsilozhyttievoho navchannia [Professional training of adults in the context of lifelong learning]. *Visn. ZNU. Ped. nauky*. № 2. 151-155 [in Ukrainian].
- Kolodnytska, O.D. (2012). Stymuluvannia profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia humanitarnoho profilu zasobamy proektnykh tekhnolohii [Stimulation of the professional self-development of the future teacher of the humanitarian profile by means of project technologies] : avtoref. dys ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi. 20 [in Ukrainian].
- Koval, I.S. (2022). Phenomenology of continuous self-development of future rescuers. International scientific conference «The role of psychology and pedagogy in the spiritual development of modern society» : conference proceedings. Riga, Latvia : Baltija Publishing. 341-344 [in English].
- Kuzikova, S.B. (2011). Psykholohiia samorozvytku [Psychology of self-development]: navch. posib. Sum. derzh. ped. un-t im. A.S. Makarenka. Sumy : MakDen.

- 149 [in Ukrainian].
- Lozovetska, V.T. (2011). Kontseptualni zasady profesiinoho samorozvytku suchasnoi osobystosti [Conceptual principles of professional self-development of a modern personality]. *Naukovyi visnyk IPTO NAPN Ukrainy*, № 1. 33-39 [in Ukrainian].
- Makarenko, I.Ye. (2023). Shchodo problemy stymulivannia ta motyvatsii pedahohichnykh pratsivnykiv do profesiino-osobystisnogo samorozvytku v systemi pedahohichnogo menedzhmentu [Regarding the problem of stimulation and motivation of pedagogical workers for professional and personal self-development in the system of pedagogical management]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 12 (26). 520-536 [in Ukrainian].
- Ostapchuk, O. (2007). Profesiinyi samorozvytok i samoproektuvannia v systemi pedahohichnoi osvity [Professional self-development and self-design in the system of pedagogical education]. *Shliakh osvity*, 4. 13-18 [in Ukrainian].
- Ostapenko, E.O. (2015). Formuvannia hotovnosti maibutnykh ekonomistiv do profesiinoho samorozvytku [Formation of readiness of future economists for professional self-development]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. 22 [in Ukrainian].
- Piddiachyi, V.M. (2016). Estetychni zasady profesiinoho samorozvytku maibutnogo pedahoha [Aesthetic principles of professional self-development of the future teacher]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv. 279 [in Ukrainian].
- Semychenko, V.A. (2010). Problema osobystisnogo rozvytku i samorozvytku u v konteksti nepererвної profesiinoi osvity [The problem of personal development and self-development in the context of continuous professional education]. *Pedahohika i psykholohiia*, № 2. 46-57 [in Ukrainian].
- Smirnova, I.L. (2017). Profesiinyi samorozvytok aviatsiinoho fakhivtsia, yak skladova fakhovoi pidhotovky [Professional self-development of an aviation specialist as a component of professional training]. *Visnyk Natsionalnogo aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia*, № 10. 135-139 [in Ukrainian].
- Sotskyi, K.O. (2014). Struktura hotovnosti studentiv medychnykh koledzhiv do profesiinoho samorozvytku [The structure of medical college students' readiness for professional self-development]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii : Pedahohika*, 1. 55-62 [in Ukrainian].
- Vovk, N.P. (2014). Determinanty barrieriv profesinoho samorozvytku kursantiv–maibutnykh pratsivnykiv DSNS Ukrainy v umovakh VNZ [Determinants of barriers to professional self-development of cadets-future employees of the State Emergency Service of Ukraine in the conditions of universities]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. K. : NUOU, Vyp. 2 (39). 31-36 [in Ukrainian].*

УДК 37.02/09+001.8+378

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.89-99](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.89-99)

Козубцов Ігор Миколайович – доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри Бойового застосування підрозділів зв'язку Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Kozubtsov Ihor – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Combat Use of Communication Units of the Heroes of Kruty Military Institute of Telecommunications and Informatization

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7309-4365>

E-mail: kozubtsov@gmail.com

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЦИФРОВОГО ЕТИКЕТУ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано доцільність вирішення проблеми обов'язкового формування навичок використання цифрового етикету (нетикету) при підготовці майбутніх викладачів у закладах вищої освіти. Питання опанування етичних правил взаємодії між учасниками освітнього простору при дистанційній комунікації в даний час освітлено не дуже багато. З'ясовано, що ще менше робіт присвячено формуванню навичок цифрового етикету у здобувачів вищої освіти педагогічних закладів освіти. В той же час широкий резонанс кожного випадку, героєм якого стає учитель, викладач, який розмістив невідповідний (з позиції частини суспільства) пост в своїх соціальних мережах, говорить про необхідність підготовки педагогічних та науково-педагогічних працівників до формування професійного іміджу у цифровому просторі. Роль етичних стандартів в мережеві взаємодії особливо значущо проявилось в період пандемії та війни, коли кількість занять, які проводяться в дистанційній формі, різко зростала. Це стало підставою до визначення потреби до опанування студентами етичних правил взаємодії між учасниками освітнього простору при дистанційній комунікації на етапі навчання у закладах вищої освіти. На підставі обґрунтованої потреби та ґрунтуючись на ініціативних наукових розробках з формування переліку правил етикету (нетикету), визначено ключові вектори формування культури «цифрового» етикету у здобувачів педагогічних закладів вищої освіти. Розроблені правила етикету можуть бути застосовані при підготовці майбутніх вчителів (незалежно від профілю підготовки), використовуватися в практиці діючих викладачів вищої та середньої школи.

Ключові слова: викладач; заклад вищої освіти; цифровий етикет; нетикет; етика; імідж; студент; дистанційне навчання, соціальні мережі.

Kozubtsov Igor

DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF A CULTURE OF DIGITAL ETIQUETTE AMONG STUDENTS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. *The article discusses the need to address the problem of mandatory development of skills in the use of digital etiquette (netiquette) in the training of future teachers in higher education institutions. The issue of mastering the ethical rules of interaction between participants in the educational space in remote communication is currently not very well covered. It has been found that even fewer works are devoted to the formation of digital etiquette skills in higher education students of pedagogical institutions. At the same time, the wide resonance of each case, the hero of which is a teacher, a teacher who posted an inappropriate (from the point of view of a part of society) post on his or her social networks, indicates the need to prepare pedagogic and scientific-pedagogical workers to form a professional image in the digital space. The role of ethical standards in networking has become especially important during the pandemic and war, when the number of classes held remotely has increased dramatically. This became the basis for determining the need for students to master the ethical rules of interaction between participants in the educational space in remote communication at the stage of study in higher education institutions. Based on the substantiated need and based on initiative scientific developments on the formation of a list of rules of etiquette (netiquette), the key vectors of formation of the culture of «digital» etiquette in applicants for pedagogical higher education institutions are identified. The developed rules of etiquette can be applied in the training of future teachers (regardless of the training profile), used in the practice of acting teachers of higher and secondary schools.*

Key words: *teacher; higher education institution; digital etiquette; netiquette; ethics; image; student; distance learning; social networks.*

Постановка проблеми, її актуальність. У кожному епоху в суспільстві формуються свої моральні закони і моральні правила. Будь-які революції, чи то політичні, наукові або технічні, сприяють тому, що деякі правила поведінки стають застарілими і не обов'язковими для виконання та актуалізують появу нових етичних норм. Не є винятком і цифрова революція, яка зумовила перенесення значної частини контактів між людьми у віртуальний простір, в зв'язку з чим виникла проблема формування моральної поведінки в означеному просторі. Покоління мілениумів народилося та зростає в умовах цифрової революції. І

дослідження показують, що їхні правила життя та уявлення про те, що добре, а що погано, відрізняються від тих, яким слідували їхні батьки з покоління «бумерів» (Morris, 2019).

Слід зазначити, що світський етикет формувався століттями, а етикет цифрового спілкування формується на наших очах. Повагу один до одного необхідно проявляти не тільки при особистому спілкуванні, а також свої правила з'явилися і при спілкуванні у віртуальному середовищі (Бригадир, Фомкін, Козубцов, 2023).

Не всі здобувачі педагогічних закладів вищої освіти (ЗВО) знають про існування таких негласних правил поведінки, оскільки їм зазвичай не викладали в школі. Водночас їх дотримання у майбутній професійній діяльності (викладача, вчителя) допоможе не втрачати людську гідність при віртуальному спілкуванні, зробити віртуальні комунікації комфортними для їх учасників. Отже, цифровий етикет формує норми поведінки у цифровому середовищі

Дослідження в певній мірі слугує реалізації розпорядження Кабінету Міністрів України (Розпорядження КМУ, 2022) та сформованих Національною академією педагогічних наук України напрямів наукових досліджень (Перелік, 2023). У зазначеному контексті Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, керуючись Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», відповідно до покладених на нього завдань, здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з питань освіти, у тому числі з теми «Теорія і практика підготовки майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства» (РК №0122U000432). У рамках означеного дослідження автором розроблено модель системи підготовки майбутніх викладачів ЗВО до наукової діяльності в «цифровому освітньо-науковому середовищі» (Козубцов, 2023). Водночас проблема визначення напрямів формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО у «цифровому освітньому середовищі» потребує окремих наукових досліджень (Бригадир, Фомкін, Козубцов, 2023).

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Під час обґрунтування тенденцій у освітньо-науковому просторі (Козубцов, Бескровний, Козубцова, Палагута, & Мироненко, 2022) нашу увагу привернули питання, пов'язані з відображенням у літературі ідей щодо необхідності врахування цифрового етикету у майбутньому, квінтесенції яких подана в роботі (Гаврілова, & Топольник, 2017).

З появою нових засобів комунікації та їх широким впровадженням

віддалена робота виводить е-комунікації на якісно новий рівень застосування у практиці ЗВО (Гаврілова, & Топольник, 2017; Козубцов, 2022). Виникає потреба систематизувати та визначити етичні правила поведінки у віртуальному світі, яких має додержуватися користувач, де панують телефонні дзвінки, листування у месенджерах, голосові повідомлення, тощо.

Згідно досліджень (Кемп, 2023), встановлено кількість часу, який користувачі проводять на своїх мобільних пристроях. Оприлюднені дані вражають. Оскільки смартфони стають дедалі більш потужними, логічно, що користувачі витратять на них більше часу. Це один з провідних засобів дистанційної комунікації, адже телефон від старогрецького *τῆλε* (*tele*) перекладається як «далеко», «відстань», «далечінь», а ось друга частина слова *φωνή* (*fon*) означає «голос», «звук» і ми маємо «голос або звук, що передається на дальню відстань». Сучасна поліфункціональність (поєднання різних функцій) створює умови до формування молодіжного сленгу, який відображає певною мірою рівень культури, освіченості, розвитку суспільства (Різник, 2021). Індикатором цьому є грамотність, яка прослідковується у спілкуваннях в чатах, на форумах вона не контрольна з граматики, однак повідомлення написані без помилок справляють гарне враження (Бибик, 2015).

Метою статті є аналіз ключових правил спілкування за допомогою цифрових комунікацій, визначити потребу формування культури «цифрового» етикету у здобувачів педагогічних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім зазначимо, що інформаційна культура в даний час є однією з базових компетентностей, якою повинен володіти викладач ЗВО. Одним з елементів інформаційної культури є дотримання правил етикету при користуванні сервісами дистанційної комунікації та в мережі Інтернет.

Наразі відбувається розширення сфер спілкування шляхом розвитку віртуальної комунікації, що очевидно, й спричинило розроблення особливих правил поведінки в мережі Інтернет, і, як прогнозується, ще буде продовжуватися розвиток в цьому напрямі мережевого або дистанційного етикету. Отже, подолання суперечності полягає у потребі розширити горизонти поняттєво-категорійного апарата нових етичних правил.

Вважаємо за доцільне зацентувати увагу на основних термінах і їх визначенні у наукових дослідженнях. Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки в енциклопедичних словниках відсутнє офіційне тлумачення терміну «цифровий етикет» або «нетикет». Цьому є

пояснення. В умовах трансформаційних змін, що відбуваються у суспільстві, науці та освіті, тривають процеси, пов'язані зі смисловим наповненням термінів і понять.

Етикéт (франц. *étiquette* – ярлик, етикетка) – установлені правила ввічливості і норми поведінки в суспільстві чи в якому-небудь товаристві відповідно до певних обставин (Рябець, & Єрмоленко, 2009). Акумуляуючи моральний досвід, етичне мислення дослідники систематизують та організовують його, створюють раціональні шаблони поведінки людини, формують правильний вибір вчинку в конкретних ситуаціях, співвідношення мети і засобів у практичній діяльності (Етика, 2016).

У праці (Биби́к, 2015) надано вичерпне означення «нетикет», яке на нашу думку може бути взятим за фундаментальну основу. Безумовно їх може бути багато, як до прикладу з дефініціями «інформація», «культура» тощо. Процес формування переліку нетикету описується як прагнення окремих дослідників осмислити індивідуальний та суспільний досвід застосування інформаційно-комунікаційних технологій та встановлення правил, які повинні управляти поведінкою людей, виробити цінності, яких варто дотримуватися при їх використанні.

Поштовхом до подальшої цифровізації і застосування цифрових технологій у комунікації між здобувачем освіти та викладачами слугує схвалена урядом держави Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства (Розпорядження КМУ, 2018) та потреба у застосуванні цифрових засобів комунікації як змішаного варіанту (за обставин) організації та забезпечення цілісного освітнього процесу у ЗВО в умовах воєнного стану та бойових дій (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022). Як свідчать результати досліджень (Goodfellow, 2011; Akwugo, & McGregor, 2016), готовність викладачів до роботи в мережі, дотримуючись норми цифрового етикету є низькою. Однак на нашу думку, формування компетенції, культури та етикету цифрового не приділяється достатньої уваги в педагогічних ЗВО, що готують вчителів, і у більшості діючих педагогів такий навик вимагає певного розвитку. Впровадження дистанційного навчання (Наказ МОН України, 2020) різко підвищує актуальність формування навичок дотримання цифрового етикету працівниками освітніх закладів.

Середньостатистична структурна модель персонального інформаційно-комунікаційного середовища (ІКС) викладача ЗВО, зумовлена дистанційною формою навчання, аналогічна моделі ІКС вчителя, яку запропоновано В. Смоляк (2018). Результат адаптації означеної моделі унаочнено на рис. 1. Наведена модель не є сталою,

оскільки зазнає динамічних змін у зв'язку з появою нових додатків, сервісів тощо.

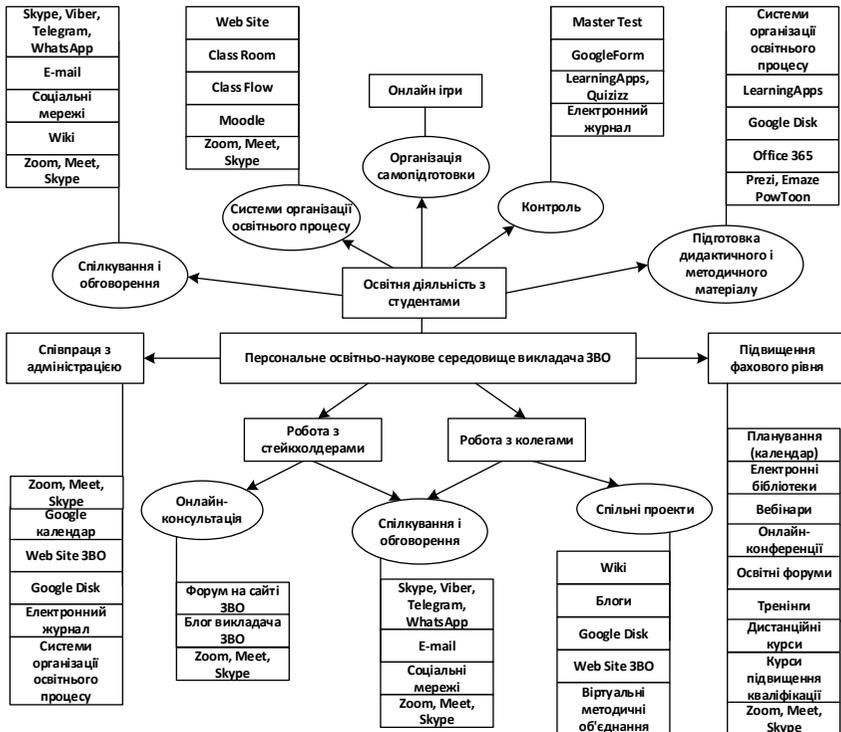

Рис. 1. Структурна модель персонального інформаційно-комунікаційного середовища викладача ЗВО

Вирішення питань, пов'язаних із напрямками формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО у цифровому освітньому середовищі, має позитивно вплинути на імідж викладацьких кадрів.

Враховуючи потребу (Бригадир, Фомкін, & Козубцов, 2023) та ґрунтуючись на наукових ініціативах з формування переліку правил етикету (нетикету), поданий нижче перелік напрямів формування культури цифрового етикету не є вичерпним, а лише ознайомчим, а саме: мова інтернет-спілкування: стиль, норма, освіта (Тищенко, 2011); безпека робота в Інтернеті під час електронного листування (Кліманова, 2013); етикет Інтернет-спілкування (Кронгауз, 2018); нетикет: норми і правила в Інтернет-

спілкуванні (Мацько, 2019); основні правила нетикету (Капаціла, 2019).

Отже, сформулюємо ключові напрями формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО:

1) культура та етикет переписки за допомогою месенджера (Telegram, Viber, Facebook, Signal, WhatsApp тощо);

2) культура поведінки та етикет спілкування у соціальних мережах;

3) культура використання цифрових носіїв інформації;

4) культура поведінки та етикет при індивідуальній дистанційній комунікації за допомогою сервісу відеоконференції (Zoom, Meet, Skype тощо);

5) культура поведінки та етикет аудиторної дистанційної комунікації за допомогою сервісу відеоконференції (Zoom, Meet, Skype тощо);

6) культура дотримання індивідуальної (колективної під час занять зі здобувачами освіти) кібергігієни (кібербезпеки) викладача;

7) культура ведення інтернет сторінки (блогу) для загального доступу;

8) культура та етикет спілкування за допомогою телефону.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, цифровий етикет майбутнього викладача – важлива складова інформаційної культури та інформаційної компетентності. На жаль, поки що даному питанню у педагогічних закладах освіти приділяється недостатньо уваги. Вимоги суспільства до контенту в соціальних мережах викладачів, з даними, розміщеними ними в мережі набагато вище, ніж до представників інших професій, оскільки вони формують у здобувачів освіти основи етикету. Зростає потреба в умінні дотримуватися етичних принципів цифрового етикету при взаємодії здобувачів освіти, їхніх батьків, а також учасників професійних спільнот. Для викладача стає обов'язковим дотримання етичних правил при роботі в мережі, грамотне позиціонування себе в Інтернеті. Дотримання запропонованих правил майбутніми і діючими викладачами при роботі в Інтернеті дозволить уникнути неприємних ситуацій в мережі, захистити себе від необґрунтованих звинувачень, забезпечити учасників освітнього простору в процесі організації відеоконференцій та інших способів цифрової взаємодії.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на обґрунтування моделі системної багаторівневої підготовки майбутніх викладачів педагогічних ЗВО.

Список використаних джерел

Бибик, С. (2015). Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*, 82,

- 125–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_82_28.
- Бригадир, С., Фомкін, Д., & Козубцов, І. (2023). Потреба у формуванні культури цифрового етикету у здобувачів вищої освіти. The II International Scientific and Practical Conference «Education, Law and Public Administration – New Development Trends» «ELPA–NDT», (pp. 88–91). Ukraine-Iraq-Poland. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/zbirnyk.pdf>.
- Гаврілова, Л.Г., & Топольник, Я.В. (2017). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 61, 5, 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2017_61_5_3.
- Етика. (2016). Філософія-словник. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovyk.html>.
- Капаціла, М. (2019). Основні правила нетикету. Матеріали Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання», (239–240). Тернопіль. ТНТУ. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28439>.
- Кліманова, М.Е. (2013). Безпечна робота в інтернеті під час електронного листування. *Інформатика в школі*, 1, 16–18.
- Козубцов, І.М. (2022). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи*: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ірпінь. 153–156. URL: http://lib.iitta.gov.ua/734887/1/36_Irpin_2022_Kozubcov_I.pdf
- Козубцов, І.М. (2023). Модель системи ступеневої підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти до наукової діяльності в «цифровому освітньо-науковому середовищі». *Вісник науки та освіти*, 6(12), 414–430. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6\(12\)-414-430](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6(12)-414-430).
- Козубцов, І.М., Бескровний, О.І., Козубцова, Л.М., Палагута, А.М., & Мироненко, О.В. (2022.) Тенденції у освітньо-науковому просторі: проблеми та ризики. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського*, 1(132), 40–48. URL: http://visnikkrmu.kdu.edu.ua/statti/2022_1_5.pdf.
- Кронгауз, М. (2018). Етикет інтернет-спілкування: як під впливом інтернету змінюється мова, про нові правила етикету в спілкуванні та про культуру мовлення в цілому. *Всесвітня література в сучасній школі*, 10, 52–53. URL: https://journals.ua/prof/vsesvtnya_literatura_v_suchasny_shkol/26237-11-18.html.
- Мацько, О. (2019). Нетикет: норми і правила в інтернет-спілкуванні. *Дивослово*, 4(745), 28–30. URL: https://dyvoslovo.com.ua/archive/04_2019/statya_08.
- Наказ МОН України (2020, 28 вересня, № 1115). Деякі питання організації

- дистанційного навчання.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20>.
- Освіта України в умовах воєнного стану (2022). К.: Інститут освітньої аналітики. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.
- Перелік фундаментальних наукових досліджень Національної академії педагогічних наук України на 2023 рік. (2023). НАПН України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/activities/research/fundamental>.
- Різник, Д.О. (2021). Особливості розвитку молодіжного сленгу. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції студентів та аспірантів. (Харків, 14–15 квітня), (650-652). Х.: НТУ «ХПІ». URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/312ff7e9-0dbf-4cc7-8d01-1b06bc77adf7/content>.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». (2018, 17 січня, № 67-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України (2022, 23 лютого, № 286-р). Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>.
- Рябець, Л.В., & Єрмоленко, С.Я. (2009). Етикет. Енциклопедія Сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-18042>.
- Смоляк, В. (2018). Модель персонального навчального середовища вчителя початкової школи. *Учитель початкової школи*, 4, 3–6. URL: https://upsh.com.ua/files/2018-4/UPSh-2018-04_environment.pdf.
- Тищенко, О. (2011). Мова інтернет-спілкування: стиль. норма, освіта. *Дивослово*, 12 (657), 35–39. URL: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/10-1211.pdf>.
- Akwugo, E., & McGregor, C. (2016). Towards a radical digital citizenship in digital education. *Critical Studies in Education*, 60(1), 131–147, URL: DOI: 10.1080/17508487.2016.1234494.
- Goodfellow, R. (2011). Literacy, literacies and the digital in higher education. *Teaching in Higher Education*, 16 (1), 131–144. DOI: 10.1080/13562517.2011.544125.
- Kemp, S. (2023). Digital 2023 April Global Statshot Report. DataReportal – Global Digital Insights. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-april-global-statshot>.
- Morris, N. (2019). Young adults think traditional manners – like saying please and thank you – are ‘outdated’. URL: <https://metro.co.uk/2019/12/05/young-adults-think-traditional-manners-like-saying-please-thank-outdated-11277824>.

References (translated and transliterated)

- Akwugo, E., & McGregor, C. (2016). Towards a radical digital citizenship in digital education. *Critical Studies in Education*, 60 (1), 131–147 [in English].
- Bryhadyr, S., Fomkin, D., & Kozubtsov, I. (2023). Potreba u formuvanni kultury tsyfrovoho etyketu u zdobuvachiv vyshchoi osvity [The need to form a culture of digital etiquette among higher education applicants]. The II International Scientific and Practical Conference «*Education, Law and Public Administration – New Development Trends*» «ELPA–NDT», (pp. 88–91). Ukraine-Iraq-Poland [in Ukrainian].
- Bybyk, S. (2015). Netyket, abo merezhevyi etyket [Netiquette, or network etiquette]. *Kultura slova*, 82, 125–128 [in Ukrainian].
- Etyka [Ethics] (2016). Slovnyk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
- Goodfellow, R. (2011). Literacy, literacies and the digital in higher education. *Teaching in Higher Education*, 16(1), 131–144 [in English].
- Havrilova, L.H., & Topolnyk, Ya.V. (2017). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital Culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 61, 5, 14 [in Ukrainian].
- Kapatsila, M. (2019). Osnovni pravyla netyketu [Basic rules of netiquette]. Materialy II Mizhnarodnoi studentskoi naukovy-tekhnichnoi konferentsii «*Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia*» (239-240). Ternopil. TNTU [in Ukrainian].
- Kemp, S. (2023). Digital 2023 April Global Statshot Report. *DataReportal – Global Digital Insights* [in English].
- Klimanova, M.E. (2013). Bezpechna robota v interneti pid chas elektronnoho lystuvannia [Secure work on the internet during electronic correspondence]. *Informatyka v shkoli*, 1, 16–18 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M. (2022). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital Culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Rozvytok profesiinoi kultury maibutnikh fakhivtsiv: vyklyky, dosvid, stratehii, perspektyvy*: zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Iripin. 153–156 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M. (2023). Model systemy stupenevoi pidhotovky maibutnikh naukovy-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoi osvity do naukovoi diialnosti v «tsyfrovomu osvitno-naukovomu seredovyshchi» [Model of the system of step-by-step training of future scientific and pedagogical workers of higher educational institutions for scientific activities in the «digital educational and scientific environment»]. *Visnyk nauky ta osvity*, 6(12), 414–430 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M., Beskrovnyi, O.I., Kozubtsova, L.M., Palahuta, A.M., & Myronenko, O.V. (2022). Tendentsii u osvitno-naukovomu prostori: problemy ta ryzyky [Trends in the educational and scientific space: problems and risks]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 1(132), 40–48 [in Ukrainian].
- Kronhauz, M. (2018). Etyket internet-spilkuvannia: yak pid vplyvom internetu zmieniuietsia mova, pro novi pravyla etyketu v spilkuванні ta pro kulturu

- movlennia v tsilomu [Etiquette of internet communication: how speech changes under the influence of the internet, about new rules of etiquette in communication and about the culture of speech in general]. *Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli*, 10, 52–53 [in Ukrainian].
- Matsko, O. (2019). Netyket: normy i pravyla v internet-spilkuvanni [Etiquette: norms and rules in Internet communication]. *Dyvoslovo*, 4(745), 28–30 [in Ukrainian].
- Morris, N. (2019). Young adults think traditional manners – like saying please and thank you – are ‘outdated’ [in English].
- Nakaz MON Ukrainy «Deiaki pytannia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia». (2020, 28 veresnya, № 1115) [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «Some issues of organizing distance learning». (2020, September 28, № 1115)]. [in Ukrainian].
- Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law] (2022). K.: Instytut osvitnoi analityky [in Ukrainian].
- Perelik fundamentalnykh naukovykh doslidzhen Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2023 rik. (2023) [List of basic scientific research of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2023]. NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Riabets, L.V., & Yermolenko, S.Ya. (2009). Etyket [Etiquette]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Riznyk, D.O. (2021). Osoblyvosti rozvytku molodizhnogo slenhu [Features of youth slang development]. *Ukraina i svit: humanitarno-tekhnichna elita ta sotsialnyi prohres: Materialy mizhnarodnoi naukovy-teoretychnoi konferentsii studentiv ta aspirantiv*, (650–652). Kh.: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii». (2018, 17 sichnya, № 67-r) [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the concept of development of the digital economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation». (2018, January 17, № 67-r)] [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky». (2022, 23 lyutoho, № 286-r) [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032». (2022, February 23, № 286-r)] [in Ukrainian].
- Smoliak, V. (2018). Model personalnoho navchalnoho seredovyscha vchytelia pochatkovo shkoly [Model of the personal learning environment of an Primary School teacher]. *Uchytel pochatkovo shkoly*, 4, 3–6 [in Ukrainian].
- Tyshchenko, O. (2011). Mova internet-spilkuvannia: styl, norma, osvita [Internet communication language: style, norm, education]. *Dyvoslovo*, 12 (657), 35–39 [in Ukrainian].

УДК 37.091.31:94:811.1/.9(410)

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.100-110](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.100-110)

Олійник Леонід Віталійович – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-методичного відділу аналізу та прогнозу освітньої діяльності Національного університету оборони України

Oliynyk Leonid – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of the Scientific and Methodical Department of Analysis and Forecast of Educational Activity of the National University of Defense of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0002-7375-1281>

E-mail: ol33@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. Автором оглядової статті здійснено обґрунтування концептуальної основи виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабної війни росії проти України. Окреслено зміст патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення. Розглянуто провідні ідеї патріотичного виховання у педагогічній теорії та освітній практиці, наголошено на важливості його значення у сучасному українському суспільстві. Визначено, що виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення відбувається за основними напрямками: національне виховання; моральне виховання; розумове виховання; естетичне виховання; соціально-правове виховання; фізичне виховання тощо. На основі аналізу наявних наукових праць зазначено, що особистісні якості та риси характеру молоді є основою способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Акцентовано увагу на тому, що зміст виховання патріотизму молоді визначається не лише цілеспрямовано організованим виховним процесом у закладі освіти, а й усім спектром моральних і психологічних впливів на особистість. Зазначено, що виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення спрямовано на формування й розвиток патріотичної свідомості, самосвідомості та відповідного комплексу професійних й особистісних якостей (морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних, фізичних). Обґрунтовано, що найбільш суттєвим критерієм їх сформованості є стійка готовність до сумлінного виконання військового обов'язку та прагнення практичними справами зміцнювати Українську державу. Окреслено систему духовних, патріотичних і загальновійськових знань, навичок, умінь, норм і правил поведінки, які є

основою виховання патріотизму молоді.

Ключові слова: молодь; патріотизм; патріотичне виховання; любов до Батьківщини; російсько-українська війна.

Oliinyk Leonid

CONCEPTUAL BASIS OF YOUTH PATRIOTISM EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

Abstract. *The author of the review article substantiates the conceptual basis for the education of youth patriotism under the conditions of Russia's full-scale war against Ukraine. The content of youth patriotism in the context of a full-scale Russian invasion is outlined. The leading ideas of patriotic education in pedagogical theory and educational practice are considered, the importance of its significance in modern Ukrainian society is emphasized. It is determined that the education of patriotism of young people in the context of a full-scale Russian invasion is reflected in the main areas: national education; moral education; mental education; aesthetic education; socio-legal education; physical education, etc. Based on the analysis of available scientific works, it is noted that personal qualities and character traits of young people are the basis of the way of thinking and the motivating force of everyday actions, deeds, and behavior. The author emphasizes that the content of education of youth patriotism is determined not only by a purposefully organized educational process in an educational institution, but also by the whole range of moral and psychological influences on the individual. It is noted that the education of youth patriotism in the context of a full-scale Russian invasion is aimed at the formation and development of patriotic consciousness, self-awareness and the corresponding set of professional and personal qualities (moral, political, civil, military and professional, socio-psychological, mental, physical). It is substantiated that the most significant criterion for their formation is a stable readiness to faithfully perform military duty and the desire to strengthen the Ukrainian state through practical deeds. The system of spiritual, patriotic and general military knowledge, skills, abilities, norms and rules of behavior, which are the basis for the education of youth patriotism, is defined.*

Key words: youth; patriotism; patriotic education; love for the Motherland; Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми, її актуальність. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, держави, який характеризується постійним зростанням ролі духовної складової, питання виховання патріотизму набуває особливого значення та стає пріоритетним державним завданням. Україна веде визвольну війну, яку нахабно розв'язала росія з метою знищення Української держави і Українського народу. Агресор, враховуючи, що Україна добровільно відмовилася від

успадкованої ядерної зброї, виконала всі домовленості щодо ракетного роззброєння у рамках міжнародних договорів, розраховувала на швидку перемогу, але отримав стійкий опір та гідну відсіч. Завдяки героїзму та допомозі світової спільноти Україна вистояла, дала відсіч та розпочала деокупацію своєї території. Цивілізований світ підтримав Україну у її боротьбі за державність, свободу, територіальну цілісність та незалежність, а однією з основ захисту суверенітету нашої держави є патріотизм учнівської молоді.

Актуальність проблеми виховання патріотизму громадян зумовлено суттєвим підвищенням ролі змісту духовного компоненту патріотизму молоді, неможливістю активізації позитивно спрямованої соціальної активності молоді без кардинального підвищення рівня її патріотичної вихованості.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема патріотизму, пізнання його сутності привертала увагу видатних українських мислителів, державних і політичних діячів, представників науки та культури. Це знайшло своє відображення у працях, зокрема, Т. Шевченка, М. Грушевського, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, І. Франка та ін. Вихованню громадянина-патріота велику увагу приділяли К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, І. Огієнко та інші українські педагоги.

Наукові пошуки українських вчених спрямовані на дослідження проблем виховання патріотизму молоді (І. Бех, М. Боришевський, В. Івашковський, В. Каюков, Р. Петронговський, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.), різних аспектів патріотичного виховання здобувачів освіти закладів вищої освіти (О. Абрамчук, Л. Аристова, С. Бедакова, Л. Васильєва, І. Парфентьева, І. П'ятницька-Позднякова, Н. Ревенко, О. Стрихар, М. Фіцула, І. Щербак, Л. Ярошевська та ін.).

У науці поширене явище полісемії щодо сутності поняття «патріотизм». Так, на думку В. Каюкова, виховання патріотизму є «...основою духовного розвитку особистості, суттєвою складовою національного світогляду і поведінки» (Каюков, 1998). Йдеться про процес «...вироблення в особистості чіткої уяви про закономірності розвитку патріотичних ідей, ...вироблення стійких патріотичних переконань...» (Онищук, 1996).

За визначенням С. Гончаренка, «патріотизм» – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури (Гончаренко, 1997). На думку І. Беха, патріотизм – «це особливе, тобто безумовне і високо смислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості

до народу, Батьківщини, держави та до самої себе» (Бех, 2015). З-поміж основних напрямів патріотичного виховання молоді, на думку Б. Кобзаря, важливу роль відіграє «формування моральної переконаності і моральних стосунків; гармонізація взаємовідносин бажаної і реально існуючої моралі; гармонізація взаємовідносин індивіда і суспільства; виховання на героїчних, бойових і трудових традиціях свого народу і його Збройних Сил та на славних традиціях багатовікової історії України» (Кобзар, 1998).

Зазначимо, що патріотичне виховання має історично обумовлений контекст, тісно пов'язане з умовами буття, в яких живе суспільство, зі світоглядом народу, з психологією нації. При цьому національне виховання закладає підґрунтя для відродження душі народу, тоді як патріотичне виховання спрямоване на формування цілісної громадянської позиції – як почуття приналежності до країни, українського народу, гордості за державу, відповідальності за її долю. Тож специфіка національно-патріотичного виховання, говорячи загалом, полягає в нерозривному та гармонійному поєднанні цих двох аспектів (Сіра, Волков, & Ярошенко, 2021).

Метою статті є обґрунтування змісту виховання патріотизму молоді в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалії сьогодення вимагають від молоді вироблення власної усталеної громадянської позиції, ставлення до держави як громадянина, патріота. Тому вкрай необхідно зміцнювати патріотичні почуття молоді, що характеризують її ставлення до свого народу, рідної землі, готовність до героїчного подвигу в ім'я Батьківщини. Більш того, важливим для суспільства є те, що взірцем громадянина-патріота мають бути саме представники нашої молоді як майбутні захисники України.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, важливо, щоб кожен заклад освіти став для людини осередком формування громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. У контексті зазначених положень виникає нагальна необхідність переосмислення і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання молоді (Устименко, 2022).

В умовах військової агресії росії проти України посилилися процеси формування загальнонаціональної ідентичності та значно зріс

рівень патріотизму українців. Українці є сьогодні єдиними, як ніколи, і за значної підтримки демократичного світу наша країна перемагає та зможе стати високорозвинутою європейською державою (Чупрій, Сіра, 2022). Як вважають фахівці (Стасюк, Олійник, & Мотика, 2015), патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Формування моральних якостей особистості, правової культури (усвідомлення верховенства права, повага до державних символів), готовності до виконання конституційних обов'язків, усвідомлення національної ідентичності, а також утвердження національних і загальнолюдських цінностей є завданням виховання патріотизму молоді, а метою зазначеного є формування і розвиток патріотично налаштованої, всебічно й гармонічно розвинутої особистості – громадянина і патріота України. Розвиток патріотизму – важлива складова виховної діяльності закладів спеціальної і вищої освіти. Цілі виховання молоді, у тому числі виховання патріотизму, знаходять відображення у змістовому компоненті процесу виховання особистості, який представляє собою систему ідей, ідеалів, думок, цінностей, основних напрямків виховного впливу. Визначений зміст означеного компоненту має відповідати на запитання: На яких ідеалах і цінностях слід виховувати молодь в умовах повномасштабного російського вторгнення? Що молоді люди мають опанувати у процесі виховання патріотизму?

Виховання патріотизму молоді спрямоване на розвиток особистості на основі бойових традицій свого народу, формування готовності до захисту України, а також мотивацію до військової служби, формування фізичної та психологічної готовності до проходження її у Збройних Силах України, підготовку до оволодіння військовими професіями. Одним із шляхів виховання патріотизму є участь молоді у заходах патріотичного спрямування, у тому числі, присвячених загальнодержавним святкам, героїзації захисників незалежності України в сучасних умовах та минулому (Указ Президента України, 2019). Зокрема, у освітніх закладах здійснено низку заходів, ініційованих Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством оборони України, що мали на меті формування у молоді національної ідентичності на прикладах мужності військовослужбовців Збройних Сил України (Указ Президента України, 2019). Крім того, проведення спортивних заходів і військово-патріотичних ігор (наприклад, «Сокіл» («Джура») та ін.) сприяє популяризації здорового способу життя та підвищенню загального рівня фізичної підготовки молоді.

В умовах повномасштабного російського вторгнення виховання

патріотизму молоді є питанням державного значення, оскільки пов'язане з національною безпекою. Особлива увага має бути зосереджена на його реалізації саме у системі вищої освіти, що сприятиме усвідомленню молоддю ролі Збройних Сил України та значущості військової професії в сучасних умовах. Під час визначення змісту виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення необхідно також брати до уваги загальний освітній рівень молодих людей, фізичний і морально-психічний стан, індивідуально-психічні особливості. Загалом виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення має: відповідати соціальному замовленню українського суспільства, вимогам, які висуваються до виховання патріотизму молоді; бути спрямованим на здійснення головної мети виховання патріотизму; спиратися на сучасні загальнолюдські, національні цінності, ідеали та формувати патріотичний світогляд; відповідати духовним і фізичним можливостям особистості, сприяти їх активізації на самовиховання; сприяти єдності виховання, навчання, розвитку, психологічної підготовки і самовдосконалення.

Патріотичне виховання молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення є важливим складником виховного процесу у ЗВО, а його зміст реалізується за такими напрямками: національне, моральне, розумове, естетичне, соціально-правове, фізичне, військово-патріотичне виховання тощо. Виховання патріотизму молоді, як і громадян України в цілому, по суті, не здійснюється ізольовано від вищеназваних напрямів виховання та є інтегративним виховним напрямом, який органічно поєднує ціннісні зрізи основних векторів вихованої діяльності ЗВО. Іншими словами, виховання патріотизму молоді, зокрема його зміст, можна вважати ціннісним компонентом будь-якого напрямку виховання.

Слід враховувати, що зміст виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення визначається не лише цілеспрямовано організованим виховним процесом у закладі освіти, але усім спектром моральних і психологічних впливів на особистість. Тому ефективність виховного процесу значною мірою залежатиме від узгодженості організаційної та педагогічної діяльності всіх суб'єктів виховання патріотизму. Важливо формувати патріотичну свідомість як результат відображення у свідомості молодих людей атрибутів Батьківщини і Збройних Сил України. Патріотичну свідомість можна розглядати як складну систему ідей і поглядів, патріотичних і бойових традицій і принципів поведінки, почуттів і настроїв народу України, соціальних груп та індивідів, які слугують ідеальними збуджувальними

мотивами дій, спрямованих на громадянський розвиток особистості та захист України. Сформованість патріотичної свідомості характеризує сутність особистісних перетворень у психіці молодого людини, які відбуваються у процесі виховання патріотизму.

Ураховуючи погляди фахівців, головним результатом виховання громадянина-патріота можна вважати сформованість у нього комплексу особистісних якостей. Сьогодні, в умовах війни потрібні нові підходи й нові шляхи виховання патріотизму і як почуття, і як базової якості особистості. Однією з інтерактивних новітніх форм національно-патріотичного виховання в умовах війни є започаткування в березні 2022 року загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими. Проведення хвилини мовчання відбувається о 9-00 по всій Україні всіма засобами масової інформації. Метою хвилини мовчання є «вшанування пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» (Указ Президента України, 2022).

Вважаємо за доцільне зазначити, що у сфері патріотичного виховання молоді в Україні особливо важливого значення набувають (Наказ МОН України, 2022): вивчення культурно-освітніх потреб, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень; активне залучення до патріотичного виховання молоді учасників війни російської федерації проти України. їхніх сімей і членів сімей Героїв Небесної Сотні, військових капеланів, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію; сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя громадян із урахуванням принципів національно-патріотичного виховання; налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій; удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які здійснюють національно-патріотичне виховання молоді в системі освіти; сприяння впровадженню навчальних дисциплін духовно-морального спрямування як основи формування особистості та підґрунтя для національно-патріотичного виховання; створення умов для популяризації здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого українського народу і сучасного етапу розвитку України.

Виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення пов'язана зі створенням та використанням

інформації про поточний стан різних сфер життєдіяльності суспільного середовища. Такими інформаційними об'єктами є: інформація про роботу клубів, гуртків, інформація про творчу та практичну діяльність молоді, педагогічний досвід, наявність засобів масової інформації тощо. Особливий інтерес становлять тематичні виставки, читацькі конференції, відзначення пам'ятних дат, участь у роботі творчих клубів, гуртків, презентації книг, журналів, інформаційних бюлетенів, організація зустрічей з ветеранами, учасниками бойових дій, з поетами, письменниками, видатними людьми тощо. Актуалізувалася також доцільність організації і проведення тематичних інформаційно-просвітницьких та освітньо-виховних заходів в онлайн та офлайн форматах з громадянської освіти і виховання патріотизму молоді (дискусій, диспутів, круглих столів, переглядів презентацій і відеоматеріалів тощо з подальшим обговоренням), присвячених висвітленню боротьби за територіальну цілісність і незалежність України.

Основними завданнями патріотичного виховання молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення є формування у молодих громадян України високої самосвідомості та патріотизму, активної життєвої позиції, національної гідності, готовності до виконання конституційного та громадянського обов'язку щодо захисту національних інтересів України. Виховання патріотизму молоді передбачає розвиток патріотичного мислення, патріотичної свідомості, інтелекту особистості для формування активної громадянської позиції, що сприятиме розвитку демократії в Україні, більш широкій залученості до активної громадської діяльності тощо. Наголосимо, що в умовах повномасштабного російського вторгнення виховання патріотизму молоді має передбачати реалізацію комплексу системних заходів, спрямованих на: виховання свідомого виконання свого громадянського обов'язку, якісного навчання; формування духовної і психологічної готовності молоді – майбутніх воїнів, зі зброєю в руках захищати свою Батьківщину, виховання морально-бойових якостей, активної громадської позиції, готовності до самопожертви в ім'я України та її народу; формування мотивів до оволодіння військовими знаннями, високого рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби у лавах Збройних Сил України, формування бажання молоді навчатися у вищих військових навчальних закладах; розвитку загальнолюдських цінностей, національної гордості, морально-психологічних якостей громадянина патріота; удосконалення організації, форм і методів виховання патріотизму.

Реалізації означеного комплексу системних заходів виховання

патріотизму сприятиме покращення навчальної, матеріальної бази закладів освіти (спеціалізованих аудиторій, місць для проведення загальновійськової підготовки), навчання на базі вищих військових навчальних закладів майбутніх педагогів предмету «Захист України» в першу чергу, учасників російсько-української війни, впровадження інноваційних підходів у практику підвищення кваліфікації означеної категорії викладачів, вчителів-предметників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, зміст виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення уособлює систему духовних, патріотичних і загальновійськових знань, навичок, умінь, норм і правил поведінки, оволодіння якими забезпечує формування гармонійно розвинутої, суспільно активної особистості – громадянина-патріота України, його залучення до загальнолюдських, національних і військових цінностей, освоєння ним світоглядних, морально-етичних та інших властивостей, формування їх індивідуальності та підготовку до захисту Батьківщини. Виховання патріотизму молоді в умовах війни росії проти України спрямовано на формування патріотичної свідомості, самосвідомості та відповідного комплексу професійних та особистісних якостей (морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних, фізичних). Найбільш суттєвим критерієм їх сформованості необхідно вважати стійку готовність до, сумлінного виконання військового обов'язку та прагнення практичними справами зміцнювати Українську державу.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці комплексної програми виховання патріотизму молоді в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Список використаних джерел

- Бех, І. Д. (2016). Патріотизм у потенціалі педагогічної науки. *Матеріали XII Захаренківських педагогічних читань, Всеукраїнської науково-практичної конференції «Патріотизм – нагальна потреба України й українців»* (Черкаси, 19 травня 2015 р.). 6–10. Черкаси: ЧОПОП.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Каюков, В. І. (1998). *Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.
- Наказ МОН України. (2022, 06 червня, № 527). Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та

- визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
- Онищук, П. В. (1996). *Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк. 190.
- Петронговський, Р. Р. (2003). *Теорія і практика формування патріотизму старшокласників*. Житомир: Полісся.
- Сіра, О.В., Волков, В.О., & Ярошенко, О.В. (2021). *Основи розвитку сфери національно-патріотичного виховання: методичний посібник для фахівців у сфері НПВ*. Житомир: Держ. ін-т сімейн. та молод. політики. 100.
- Стасюк, В. С., Олійник, Л. В., & Мотика, С. М. (2015). *Виховання патріотизму української молоді: від козацьких традицій до сьогодення*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки, 2, 167–171.
- Указ Президента України «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України». (2022, 16 березня, № 143/2022).
URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>
- Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». (2019, 18 травня, № 286/2019).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
- Устименко, І.П. (2022). *Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною*. Педагогічний вісник. 1–2, 27–29.
- Чупрій, Л., Сіра, О. (2022). *Особливості розвитку національно-патріотичного виховання молоді в умовах російської повномасштабної агресії*. *Загальнодержавне науково-практичне видання. Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практика*. 2 (2), 46–57.

References (translated and transliterated)

- Bekh, I.D. (2016). Patriotizm u potentsiali pedahohichnoyi nauky [Patriotism in the potential of pedagogical science]. *Materialy XII Zakharenkivs'kykh pedahohichnykh chytan', Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Patriotyzm – nahal'na potreba Ukrayiny u ukrayintsiv»* (Cherkasy, 19 travnya 2015 r.). 6–10. Cherkasy: CHOPOPP [in Ukrainian].
- Chupriy, L., Sira, O. (2022). *Osoblyvosti rozvytku natsional'no-patriotychnoho vykhovannya molodi v umovakh rosiys'koyi povnomasshtabnoyi ahresiyi* [Peculiarities of the development of national-patriotic education of youth in the conditions of Russian full-scale aggression]. *Zahal'noderzhavne naukovo-praktychne vydannya. Derzhavna simeyna ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyka – State family and youth policy: legislation, methods and practice*. 2 (2), 46–57 [in Ukrainian].
- Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: «Lybid» [in Ukrainian].

- Kayukov, V.I. (1998). Patriotychne vykhovannya uchniv zahal'noosvitn'oyi shkoly na heroichnykh tradytsiyakh ukrayins'koho narodu [Patriotic education of secondary school students based on the heroic traditions of the Ukrainian people]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Prykarpat-s'kyy un-t im. Vasylya Stefanyka, Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
- Nakaz MON Ukrayiny «Pro deyaki pytannya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya v zakladakh osvity Ukrayiny ta vyznannya takym, shcho vtratyv chynnist', nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16.06.2015 № 641». (2022, 06 chervnya, № 527) [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «On some issues of national-patriotic education in educational institutions of Ukraine and the recognition as invalid of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 06.16.2015 № 641» (2022, 06 June, № 527)]. [in Ukrainian].
- Onyshchuk, P.V. (1996). Pedahohichni zasady tekhnolohiyi formuvannya patriotychnykh rys u uchniv shkil, himnazyi, litseyiv [Pedagogical principles of the technology of formation of patriotic traits in students of schools, gymnasiums, lyceums]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Volyns'kyy derzh. un-t im. L. Ukrayinky. Luts'k. 190 [in Ukrainian].
- Petronhovs'kyy, R.R. (2003). Teoriya i praktyka formuvannya patriotyzmu starshoklasnykiv [Theory and practice of formation of patriotism of high school students]. Zhytomyr: Polissya [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrayiny «Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia». (2019, 18 travnya, № 286/2019). [Decree of the President of Ukraine «Strategy of national and patriotic education»]. (2019, May 18, № 286/2019)] [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrayiny «Pro zahal'nonatsional'nu khvylynu movchannya za zahyblymy vnaslidok zbroynoyi ahresiyi Rosiyi's'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny (2022, 16 bereznya, № 143/2022) [On the national minute of silence for those killed as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Decree of the President of Ukraine (2022, March 16, № 143/2022)] [in Ukrainian].
- Sira, O.V., Volkov, V.O., & Yaroshenko, O.V. (2021) Osnovy rozvytku sfery natsional'no-patriotychnoho vykhovannya [Basics of the development of the sphere of national-patriotic education]: metodychnyy posibnyk dlya fakhivtsiv u sferi NPV. Zhytomyr, Derzh. in-t simeyn. ta molod. polityky. 100 [in Ukrainian].
- Stasyuk, V.S., Oliynyk, L.V., & Motyka, S.M. (2015). Vykhovannya patriotyzmu ukrayins'koyi molodi: vid kozats'kykh tradytsiy do s'ohodennya [Education of Ukrainian youth patriotism: from Cossack traditions to the present]. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Pedahohichni nauky*, 2, 167–171 [in Ukrainian].
- Ustymenko, I.P. (2022) Patriotychne vykhovannya uchniv's'koyi molodi, okreslene viynoyu [Patriotic education of students, outlined by the war]. *Pedahohichnyy visnyk – Pedagogical bulletin*. 1–2, 27–29 [in Ukrainian].

УДК 378.14:39

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.111-119](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.111-119)

Пантелеймонова Тетяна Генадіївна – заступник директора Центру розвитку кар'єри Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Panteleimonova Tetiana – Deputy Director of the Center for Career Development of V.N. Karazin Kharkiv National University

ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0001-8090-9171>

E-mail: tpanteleimonova@krazin.ua

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАГІСТРІВ ХІМІЇ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються питання формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу. Сучасні реалії ситуації в Україні, нові економічні виклики, соціальні вимоги до вітчизняної освітньої практики спрямовують на переосмислення зробленого та посилення компетентнісного підходу у процесі підготовки майбутніх фахівців. Автором здійснено аналіз і визначено умови процесу формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу. Окреслено принципи впровадження компетентнісного підходу в хімічній вищій освіті. Проаналізовано освітньо-наукову програму галузі знань 10 Природничі науки, спеціальності 102 «Хімія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна щодо здійснення підготовки майбутніх фахівців хімії другого (магістерського) рівня вищої освіти. Уточнено вимоги до організації процесу навчання у дистанційному та змішаному форматах. Педагогічна цінність проведеного дослідження полягає у визначенні умов організації процесу формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу: формування ціннісно-особистісного ставлення майбутнього фахівця хімії до оволодіння професійними компетентностями, до сфери діяльності, а також розуміння своєї відповідальності за свої дії. Обґрунтовано, що практичне значення має врахування означених принципів у впровадженні компетентнісного підходу в хімічній вищій освіті (відображення повноцінних й актуальних компетентностей за ступенем; надання здобувачам дієвої педагогічної підтримки в освітньому процесі; забезпечення ефективності освітніх ресурсів; відкритість процесу трансформації компетентностей в навчальні курси, освітні навчальні цілі та оцінювання отриманих результатів навчання здобувачів; безпечність і надійність процедури оцінювання навчальних досягнень здобувачів). Наголошено на важливості підвищення інформаційно-цифрової грамотності усіх учасників

освітнього процесу, зокрема науково-педагогічних працівників, які реалізують вищу хімічну освіту; урахування вимог до ефективної організації освітнього процесу в дистанційній та змішаній формі, оцінювання рівня освітніх втрат здобувачів вищої хімічної освіти.

Ключові слова: освітній процес; здобувачі вищої освіти; магістри хімії; компетентнісний підхід; освітні втрати.

Panteleimonova Tetyana

THE PROBLEM OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCES OF CHEMISTRY MASTERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *The article deals with the formation of professional competencies of masters of chemistry in higher education in Ukraine in the context of the transformation of the educational process. The current realities of the situation in Ukraine, new economic challenges, and social requirements for domestic educational practice are aimed at rethinking the past and strengthening the competence approach in the process of training future specialists. The purpose of the article is to analyze and determine the conditions of the process of forming professional competencies of masters of chemistry in higher education in Ukraine in the context of the transformation of the educational process. The principles of implementing a competency-based approach in chemical higher education are outlined. The educational and scientific program of the field of knowledge 10 Natural Sciences, specialty 102 «Chemistry» of V.N. Karazin Kharkiv National University for the training of future chemists of the second (master's) level of higher education is analyzed. The requirements for the organization of the learning process in distance and blended learning formats have been clarified. The pedagogical value of the study is to determine the conditions for organizing the process of forming professional competencies of masters of chemistry in higher education in Ukraine in the context of the transformation of the educational process: formation of a value-personal attitude of a future chemistry specialist to mastering professional competencies, to the field of activity, as well as understanding of conscious responsibility for their actions; taking into account certain principles in the implementation of a competency-based approach in chemical higher education (reflection of full and relevant competencies).*

Key words: *educational process; higher education students; masters of chemistry; competence-based approach; educational losses.*

Постановка проблеми, її актуальність. Сьогодні Україна активно інтегрується в європейський та світовий простір. В умовах кардинальних змін у політиці, економіці, освіті, є нагальна потреба у визначенні ефективної стратегії підготовки компетентних та конкурентоспроможних спеціалістів різних галузей. Глибокого осмислення та модернізації потребує система підготовки майбутніх висококваліфікованих фахівців хімії, професійна діяльність яких орієнтована на галузь хімії. Зокрема, як

визначено у Стандарті вищої освіти України: другого (магістерського) рівня, галузі знань 10 Природничі науки, спеціальності 102 «Хімія», що очікуваним застосуванням набутих компетентностей є «опанування випускниками системи умінь, набуття відповідних компетентностей для вирішення складних задач і проблем хімії, хімічного матеріалознавства, що потребують досліджень (інновацій) та характеризуються невизначеністю умов і вимог» (ви). З огляду на це, окреслена проблема є досить актуальною та вимагає негайного вирішення, зокрема в організації освітнього процесу у підготовці магістрів хімії у закладах вищої освіти.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема підвищення якості вищої освіти є наразі затребуваним питанням у контексті конкурентоспроможності всіх закладів вищої освіти та виступає предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, практиків тощо. Так, у контексті нашого дослідження значний інтерес становлять праці науковців з окресленої проблеми в таких напрямках: питання формування професійної компетентності майбутніх фахівців у сучасних умовах інформатизації та діджиталізації (Собченко, 2022; Кучма, Філатов, 2022); система управління формуванням професійної компетентності її умови реалізації у закладах вищої освіти (Драч, 2013); актуальні питання професійної підготовки вчителів хімії освітнього ступеня бакалавр (Курмакова, Білоус, 2015) тощо.

Варто зазначити, що проблему компетентнісного підходу у сучасній хімічній освіті, інноваційні підходи та технології в хімічній освіті досліджували М. Савчин, П. Самойленко, П. Чухненко, М. Глазунов, С. Стрижак, О. Куленко, Т. Рева та ін.

Аналіз досліджень, дотичних до окресленої проблеми, свідчить про певний ступінь її розробки, проте проблема формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу потребує вивчення та аналізу.

Мета статті – здійснення аналізу та визначення умов процесу формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оновлення парадигми освіти з орієнтацією на критерії Болонського процесу висуває нові вимоги до якості вищої освіти, рівня розвитку професіональної компетентності фахівців. Її сформованість передбачає володіння людиною відповідними професійними компетентностями та включає особистісне ставлення майбутнього фахівця до неї та сфери діяльності, а також розуміння свідомої відповідальності за свої дії.

За висновками зарубіжних фахівців, основною перевагою компетентнісної парадигми освіти є те, що вона дозволяє окрім

викремлення складників ділової поведінки фахівця, чітко визначити, якими ключовими й фаховими компетентностями має оволодіти працівник для забезпечення ефективності своєї професійної діяльності (Chulanova, Kvindt, & Chulanov, 2012; Teodorescu, 2006).

Упровадження компетентнісного підходу в хімічній вищій освіті орієнтовано на врахування таких важливих принципів:

1. *Ступінь освіти має відобразити повноцінні й актуальні компетентності* (визначення програмних компетентностей здійснюється відповідно до очікувань і потреб самого здобувача та запиту сучасного ринку праці, суспільства).

2. *Навчання здобувачів в різному темпі та отримання ними дієвої педагогічної підтримки в освітньому процесі* (здобувачі засвоюють зміст навчальних дисциплін з різною швидкістю, тому їм надається академічна свобода й можливість оволодіти навчальною програмою в індивідуальному, зручному для кожної конкретної людини темпі).

3. *Ефективність освітніх ресурсів: доступність та гнучкість* (матеріал має бути складено на високому науково-методичному рівні та розміщено на офіційній електронній платформі ЗВО).

4. *Відкритий процес трансформації компетентностей в навчальні курси, освітні навчальні цілі та оцінювання отриманих результатів навчання здобувачів.*

5. *Безпечність і надійність процедури оцінювання навчальних досягнень здобувачів* (визначення критеріїв оцінювання, розробка чітких інструкцій щодо здійснення цієї процедури) (Стандарт вищої освіти, 2020; Самойленко, 2014; Рева, 2019; Гора, 2018).

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, один із найпотужніших вишів України, тривалий час здійснює підготовку майбутніх фахівців хімії на усіх рівнях вищої освіти. У контексті нашого дослідження зазначимо, що підготовка на другому (магістерському) рівні, галузі знань 10 Природничі науки, спеціальності 102 «Хімія» здійснюється за освітньо-науковою програмою (Освітньо-наукова програма, 2023) протягом 1 року 9 місяців. Метою освітньої програми є – підготовка фахівців, які на основі знань основних законів хімії, властивостей хімічних елементів та їхніх сполук, сучасних методів синтезу та аналізу матеріалів вміють планувати та проводити наукові хімічні дослідження, трактувати їх результати, робити рекомендації для проведення подальших досліджень, самостійно готувати публікації, проводити заняття з хімії у закладах освіти різних рівнів, а також організовувати колектив для виконання виробничих завдань (Освітньо-наукова програма, 2023).

В ОНП чітко визначено перелік обов'язкових компетентностей (інтегральна, загальні, спеціальні (фахові, предметні) випускника.

Варто уточнити, що компетентнісний підхід в освіті започаткував необхідність розроблення модульних дисциплін, які формують групу споріднених компетенцій для забезпечення формування професіонала, здатного ефективно застосувати засвоєні знання відповідно до нових умов.

Основою сучасної вищої освіти, зокрема хімічної, повинні бути не тільки навчальні дисципліни, але й способи мислення та діяльності здобувачів. З огляду на це важливим завданням закладів вищої освіти є не тільки випуск фахівців, які отримують підготовку високого рівня, а й безпосереднє включення здобувачів у процес навчання, зокрема, у розробку принципово нових технологій, створення наближених умов до професійної сфери, тобто їхня адаптація до реальних умов виробничого середовища.

Також варто зазначити, що важливою вимогою до організації освітнього процесу в закладі вищої освіти є те, щоб здобувач займав на заняттях не пасивну, а активну позицію, був ініціативним учасником педагогічної взаємодії. При цьому зміст навчального контенту відіграє стимулюючу функцію процесу навчання, оскільки у здобувачів-магістрів з'являється почуття дотичності до майбутньої професійної діяльності.

Стрімкий розвиток технологічного процесу у світі призвів до того, що важливим компонентом освітнього процесу в Україні є цифровізація (діджиталізація). З огляду на це затребуваною є інформаційно-цифрова компетентність усіх учасників освітнього процесу. Необхідність формування цієї компетентності детерміновано в нормативно-правовій базі України. Тому насамперед важливо забезпечити відповідну кваліфікацію науково-педагогічних працівників, які реалізують вищу хімічну освіту на засадах компетентнісного підходу в умовах її безперервності. Причому це стає можливим за умови використання ними модульної моделі освітнього процесу, де змінюється співвідношення навчального навантаження у бік збільшення самостійної роботи здобувачів на основі використання ними відповідної навчальної і методичної літератури й, зокрема електронних освітніх ресурсів. При цьому передбачається тісна взаємодія учасників освітнього процесу, що зорієнтований на набуття відповідних професійних компетентностей фахівцями хімічної галузі.

У закладах вищої освіти на сьогоднішній день, зокрема у місті Харкові процес навчання вимушено організовується в дистанційному та частково у змішаному форматі. При цьому, як зазначає Т. Собченко має бути враховано:

- рівень освіти здобувачів;
- місце освітнього компонента в навчальному плані;
- кількість годин (аудиторної, самостійної роботи), що відведено на вивчення освітнього компонента;

- специфіку факультету;
- сформульовані мету, завдання, очікувані програмовані результати освітнього компонента;
- відповідність змісту навчального матеріалу;
- форму контролю навчально-пізнавальної діяльності (усний чи письмовий, залік чи іспит);
- матеріально-технічне оснащення та забезпечення (доступ до мережі Інтернет, устаткування, обладнання, їх кількість);
- рівень цифрової компетентності викладача та здобувачів вищої освіти, володіння інформаційно-комунікативними технологіями;
- рівень навчальних досягнень здобувачів (Собченко, 2021).

Авторська позиція полягає в тому, що окрім вище визначених факторів, які слід ретельно проаналізувати та врахувати при організації змішаної та дистанційно форми навчання, необхідно оцінити рівень освітніх втрат здобувачів вищої освіти, тобто рівень програмних результатів, результатів навчально-пізнавальної діяльності. Ситуацією в Україні, через введення військового стану з лютого 2022 року, спричинено значні освітні втрати здобувачів вищої освіти, які першочергово слід надолужувати.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що процес формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищій освіті України в умовах трансформації освітнього процесу може бути ефективним за врахування таких умов:

- формування ціннісно-особистісного ставлення майбутнього фахівця хімії до оволодіння професійними компетентностями, до сфери діяльності, а також розуміння своєї відповідальності за свої дії;
- урахування визначених принципів у впровадженні компетентнісного підходу в хімічній вищій освіті (відображення повноцінних й актуальних компетентностей за ступенем; надання здобувачам дієвої педагогічної підтримки в освітньому процесі; забезпечення ефективності освітніх ресурсів; відкритість процесу трансформації компетентностей в навчальні курси, освітні навчальні цілі та оцінювання отриманих результатів навчання здобувачів; безпечність і надійність процедури оцінювання навчальних досягнень здобувачів);
- підвищення інформаційно-цифрової грамотності усіх учасників освітнього процесу, зокрема науково-педагогічних працівників, які реалізують вищу хімічну освіту;

- урахування вимог до ефективної організації освітнього процесу в дистанційній та змішаній формі, оцінювання рівня освітніх втрат здобувачів вищої хімічної освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці системи формування професійних компетентностей магістрів хімії у вищих закладах освіти.

Список використаних джерел

- Гора, Н.В. (2018). Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх товаровознавців. *Молодий вчений*, 6 (1). 134-137.
- Драч, І.І. (2013). Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. К.: Дорадо-Друк. 456.
- Курмакова, І.М., Білоус, О.В. (2015). Структура професійної програми підготовки вчителів хімії освітнього ступеня бакалавр у контексті проблеми підвищення якості освіти в педагогічному університеті. *Вісник*, 130. 46-51.
- Кучма, О.І., Філатов, С.В. (2022). Формування професійних компетентностей майбутніх фахівців автотранспортного профілю з використанням технологій дистанційної навчальної взаємодії. *Вісник університету Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, 2 (24). 181-191.
- Освітньо-наукова програма «Хімія» (другий (магістерський) рівень вищої освіти ХНУ імені В.Н. Каразіна. (2023). URL: http://start.karazin.ua/app/webroot/files/upload/opp/2023/chem/102_chem_mag.pdf
- Рева, Т.Д. (2019). Компетентнісний підхід у навчанні хімічних дисциплін майбутніх фахівців фармації з вищою освітою. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання і виховання*. 157-164.
- Самойленко, П.В. (2014). Формування професійно-методичних компетенцій бакалаврів хімії в педагогічному університеті. *Вісник*, 120. *Серія: Педагогічні науки*. 32-38.
- Собченко, Т.М. (2021). Дидактична система змішаного навчання студентів філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09. Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава. 568.
- Собченко, Т.М. (2021). Формування професійної компетентності майбутніх учителів в умовах змішаного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 35, т. 5. 282–287.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-5-42>

- Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 10 Природничі науки, спеціальність 102 «Хімія». (2020). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/03/102-ximia-M.pdf>
- Тенденції і проблеми розвитку сучасної хімічної освіти : збірник наукових праць І Всеукраїнської науково-практичної конференції. 23-24 травня 2019 року. ДВНЗ «Прикарпатський нац. універ. ім. В. Стефаника»; Івано-Франківський обл. інст. післядип. пед. освіти. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2019. 188.
- Chulanova, O.L., Kvindt, O.V., & Chulanov, D.V. (2012). Key (nuclear) competence management personnel to the strategic management of corporations. *European International Conference on European Science and Technology* : materials of the III international research and practice conference, Munich, Oktober 30–31, 2012. Vol. 1. Munich, Germany : Vela VerladWaldkraiburg. 383–388.
- Teodorescu, T. (2006). Competence versus competency: What is the difference? *Performance Improvement*. 45. 10. 27–30.

References (translated and transliterated)

- Chulanova, O.L., Kvindt, O.V., & Chulanov, D.V. (2012). Key (nuclear) competence management personnel to the strategic management of corporations. *European International Conference on European Science and Technology: materials of the III international research and practice conference*, Munich, Oktober 30–31, 2012. (1). Munich, Germany: Vela VerladWaldkraiburg. 383–388 [in English].
- Drach, I.I. (2013). Upravlinnia formuvanniam profesiinoi kompetentnosti mahistrantiv pedahohiky vyshchoi shkoly: teoretyko-metodychni zasady [Management of formation of professional competence of master's students of pedagogy of higher school: theoretical and methodological principles]: monohrafiia K.: Dorado-Druk. 456 [in Ukrainian].
- Hora, N.V. (2018). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh tovaroznavtsiv [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future commodity experts]. *Molodyi vchenyi*, 6 (1). 134–137 [in Ukrainian].
- Kuchma, O.I., Filatov, S.V. (2022). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv avtotransportnoho profilu z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiinoi navchalnoi vzaiemodii [Formation of professional competences of future specialists in the motor vehicle profile using technologies of remote educational interaction]. *Visnyk universytetu Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia»*. *Pedahohichni nauky*, 2 (24). 181-191 [in Ukrainian].

- Kurmakova, I.M., Bilous, O.V. (2015). Struktura profesiinoi prohramy pidhotovky vchyteliv khimii osvitnoho stupenia bakalavr u konteksti problemy pidvyshchennia yakosti osvity v pedahohichnomu universyteti [The structure of the professional program for the training of chemistry teachers of the bachelor's degree in the context of the problem of improving the quality of education in a pedagogical university]. *Visnyk*, (130). 46-51 [in Ukrainian].
- Osvitno-naukova prohrama «Khimii» (druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity KhNU imeni V.N. Karazina (2023) [Educational and scientific program «Chemistry» (second (master's) level of higher education of V.N. Karazin KhNU]. [in Ukrainian].
- Reva, T.D. (2019). Kompetentnisnyi pidkhid u navchanni khimichnykh dystsyplin maibutnikh fakhivtsiv farmatsii z vyshchoiu osvitoiu [A competent approach in teaching chemical disciplines of future pharmacy specialists with higher education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, (17). *Teoriia i praktyka navchannia i vykhovannia*. 157-164 [in Ukrainian].
- Samoilenko, P.V. (2014). Formuvannia profesiino-metodychnykh kompetensii bakalavriv khimii v pedahohichnomu universyteti [Formation of professional and methodical competences of chemistry bachelors in a pedagogical university]. *Visnyk*, (120). *Seriia: Pedahohichni nauky*. 32-38 [in Ukrainian].
- Sobchenko, T.M. (2021). Dydaktychna systema zmishanoho navchannia studentiv filohichnykh spetsialnostoni u zakladakh vyshchoi osvity [Didactic system of mixed education of students of philological specialties in institutions of higher education] : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.09. Poltav. nats. ped. un-t imeni V.H. Korolenka. Poltava. 568 [in Ukrainian].
- Sobchenko, T.M. (2021). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv v umovakh zmishanoho navchannia [Formation of professional competence of future teachers in conditions of mixed education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 35 (5). 282–287 [in Ukrainian].
- Standart vyshchoi osvity Ukrainy: druhyi (mahisterskyi) riven, haluz znan 10 Pryrodnychi nauky, spetsialnist 102 «Khimii». (2020) [Standard of higher education of Ukraine: second (master's) level, field of knowledge 10 Natural sciences, specialty 102 «Chemistry»]. [in Ukrainian].
- Tendentsii i problemy rozvytku suchasnoi khimichnoi osvity. (2019) [Trends and problems of the development of modern chemical education]: zbirnyk naukovykh prats I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 23-24 travnia 2019 roku. DVNZ «Prykarpatskyi nats. univer. im. V. Stefanyka»; Ivano-Frankivskiy obl. inst. pisliadyp. ped.osvity. Ivano-Frankivck: Suprun. 188 [in Ukrainian].
- Teodorescu, T. (2006). Competence versus competency: What is the difference? *Performance Improvement*. 45 (10), 27–30 [in English].

УДК 37.013.83:[159.942+159.947+159.955]
[https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.120-131](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.120-131)

Піддядчий Володимир Миколайович – доктор філософії, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України

Piddiachyi Volodymyr – Ph.D. (Pedagogy), Senior Researcher of the Andragogic Department of the Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-8596-6749>
E-mail: pvm2010@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МИСЛЕННЯ, ПОЧУТТЯ ТА ВОЛЯ

Анотація. В оглядовій статті розкриваються психолого-педагогічні засади професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищої освіти: мислення, почуття та воля. Зазначено, що існує гостра потреба у творчих особистостях, фахівцях, здатних вирішувати складні проблеми регіонального, державного та планетарного рівнів з метою забезпечення суспільного поступу. Акцентовано, що підвищення ефективності мисленнєвих, емоційних та вольових процесів є важливим для професійного та особистісного розвитку науково-педагогічного працівника, його навчання впродовж життя, самовизначення на вікових етапах та успішної діяльності. Виокремлено найбільш поширені проблеми і наслідки, пов'язані з деградацією особистості науково-педагогічних працівників, викликані неспровокованою війною Російської Федерації проти України та пандемією COVID-19. Розкрито сутність, природу і форми мислення, його вплив на професійний та особистісний розвиток науково-педагогічного працівника. Досліджено сутність почуттів як складової психологічної сфери особистості науково-педагогічного працівника. Охарактеризовано їхнє походження та види. Зазначено, що вони допомагають оцінювати дійсність, регулювати емоційні стани, брати участь в управлінні іншими психічними і фізіологічними процесами, формувати внутрішній план дій, планувати діяльність. Виокремлено вольові якості науково-педагогічного працівника. Вказано, що воля є складним і багатограним психічним процесом, який включає в себе різні вольові дії. Акцентовано, що вона формується в результаті навчання і здобуття досвіду, коли науково-педагогічний працівник займається тим, що вимагає від нього зусиль, самоконтролю, наполегливості і відповідальності. Розроблено рекомендації для розвитку мислення, почуттів та волі науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: воля; заклад вищої освіти; мислення; науково-педагогічний працівник; особистість; почуття; професійний розвиток.

Piddiachyi Volodymyr

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THINKING, FEELINGS AND WILL

Abstract. *The article reveals thinking, feeling and will as the foundations of professional development of the scientific and pedagogical workers of higher education institutions. It is noted that there is an acute need for creative personalities, specialists, capable of solving complex problems of regional, state and planetary levels with the aim of ensuring social progress. It is emphasized that they are a strategic resource and wealth of Ukraine. It is noted that improving the efficiency of mental, emotional and volitional processes is important for the professional and personal development of the scientific and pedagogical worker, his lifelong learning, self-determination at age stages and successful activity. The most common problems and consequences associated with the degradation of the personality of the scientific and pedagogical worker due to the war of the Russian Federation against Ukraine and the COVID-19 pandemic are singled out. The essence, nature, forms, types and kinds of thinking, its influence on the development of the personality of the scientific and pedagogical employee are revealed. The essence of feelings as a component of the psychological sphere of personality of the scientific and pedagogical employee is revealed. Their origin, types and mechanisms of occurrence are indicated. It is emphasized that they help to evaluate reality, regulate emotional states, participate in management of other mental and physiological processes, form internal plan of actions, plan and program activity. The volitional qualities of the scientific and pedagogical worker are singled out. It is indicated that will is a complex and multifaceted mental process that includes various types, functions, features and structures of volitional actions. It is emphasized that it is formed as a result of learning and gaining experience, when the scientific and pedagogical worker is engaged in what requires his effort, self-control, perseverance and responsibility. Recommendations for the development of thinking, feelings and will of scientific and pedagogical workers have been developed.*

Key words: *feeling; higher education institution; personality; professional development; thinking; scientific and pedagogical worker; will.*

Постановка проблеми, її актуальність. У сучасних умовах життя і праці існує гостра потреба у фахівцях, здатних вирішувати складні проблеми регіонального, державного та планетарного рівнів з метою забезпечення особистісного та суспільного поступу (Піддячий, 2019). Творча індивідуальність постає як стратегічний ресурс освіти і науки України (Самодрин, 2020). У цьому контексті, підвищення ефективності

мисленневих, емоційних і вольових процесів є актуальним завданням для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти на різних вікових етапах, особливо в умовах сучасного суспільства, яке характеризується швидкими змінами, високими вимогами до його членів та постійними стресами.

Мисленнєві процеси дозволяють засвоювати, зберігати та використовувати інформацію, необхідну для успішної професійної діяльності й адаптації до реальних умов життя, здобувати знання, розвивати пам'ять, увагу, сприймання та мовлення. Це покращує здатність навчатися, опановувати нові компетентності, аналізувати і розв'язувати завдання різних рівнів складності. Емоційні – впливають на настрій, самопочуття та мотивацію науково-педагогічних працівників, їхню комунікацію з іншими, самооцінку та ставлення до себе і оточуючих. Розвинутий емоційний інтелект допомагає краще зрозуміти власні почуття та емоції інших, сприяє покращенню стосунків, загальному здоров'ю і благополуччю. Вольові процеси – допомагають керувати своєю поведінкою, приймати рішення та долати труднощі. Здатність контролювати власні емоції і дії допомагає ефективно справлятися зі стресом і труднощами, розвивати навички, досягати поставлених цілей та гармонізувати психологічну сферу. Підвищення ефективності мисленневих, емоційних та вольових процесів сприятиме розвитку особистості, її навчанню, самовизначенню та успішній діяльності, покращенню здоров'я, стосунків та досягненню особистих і професійних цілей (Зязюн, 2013). Всі ці процеси є взаємопов'язаними та взаємозалежними, а їх ефективність визначає якість життя науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Неспровокована війна Російської Федерації проти України, а також пандемія COVID-19 спричинили негативні тенденції пов'язані з деградацією особистості науково-педагогічних працівників (Рибалка, 2023). Серед найбільш поширених проблем і їх наслідків можна виокремити такі:

- низька концентрація і відволікання ускладнюють вивчення, виконання завдань і збереження продуктивності. У сучасних умовах педагоги часто зазнають стресу, втоми, перевантаження інформацією. Це призводить до розсіяності, втрати концентрації, прогавлення важливих деталей;

- слабка пам'ять заважає швидкому запам'ятовуванню і використанню інформації. З віком пам'ять погіршується, особливо короточасна, яка відповідає за запам'ятовування нової інформації. Це утруднює навчання, роботу, спілкування та повсякденне життя;

- зниження гнучкості мислення ускладнює розв'язання проблем, прийняття рішень, аналіз ситуацій;
- емоційні розлади (депресія, тривожність, страхи, фобії, панічні атаки та ін.) впливають на емоційний інтелект та загальний емоційний стан, призводять до порушення настрою, самопочуття, мотивації, соціальних взаємин;
- низький самоконтроль і самодисципліна призводять до відкладення завдань і втрати продуктивності;
- надмірний стрес і перевантаження негативно впливають на всі аспекти психічного і фізичного здоров'я;
- незначний рівень зовнішньої та внутрішньої мотивації ускладнює досягнення цілей і завдань;
- низька самооцінка власних можливостей і навичок призводить до відмов від нових викликів і завдань;
- психологічні бар'єри (негативні переконання, страхи тощо) гальмують особистий розвиток і досягнення цілей;
- невміння керувати емоціями може призводити до конфліктів та погіршувати стосунки з іншими людьми;
- слабка воляова стійкість спричиняє відкладення рішень і неспроможність долати труднощі, здійснювати самоконтроль. Це призводить до відхилення від цілей, планів, недотримання обов'язків та звичок.

Вирішенню цих проблем і покращенню пізнавальних, емоційних та волевових процесів сприятиме спеціалізована психологічна підтримка, практика саморегуляції та навчання навичкам управління стресом, а також розробка і виконання рекомендацій щодо особистих стратегій розвитку і саморозвитку.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку мисленневих, емоційних та волевових процесів присвячені напрацювання вітчизняних і зарубіжних психологів (Р. Баумейстер, А. Дакворт, Д. Канеман, К. Макгонігал, С. Максименко, С. Пінкер, Е. Помиткін, В. Рибалка та ін.) та педагогів (Г. Васянович, І. Зязюн, В. Мозговий, Л. Лимаренко, О. Лаврінченко, К. Робінсон, Г. Сагац, А. Семенова та ін.).

У книзі «Мислення швидке й повільне» ізраїльський психолог, лауреат Нобелівської премії з економіки Деніель Канеман розкриває підсумки своїх досліджень про два режими мислення, які впливають на судження та рішення. Автор пояснює, що людині властиве «швидке» мислення, яке є інтуїтивним, емоційним та автоматичним, а також «повільне» – логічне, раціональне, вимагає значних зусиль. Він також

показує, як ці два режими можуть спричиняти помилки, упередження та ілюзії у сприйнятті реальності (Канеман, 2021).

У праці канадсько-американського психолога і лінгвіста Стівена Пінкера «Як працює мозок» розкриваються наукові основи розуміння як: мозок обробляє інформацію; людина сприймає світ; використовується мова; розв'язуються проблеми; виявляються емоції та мораль; відбувається навчання та запам'ятовування. Автор досліджує використання мови як «ключа» до роботи розуму. С. Пінкер стверджує, що мова є не просто засобом спілкування, але й відображає мислення, емоції та світогляд особистості. Він аналізує різні аспекти мови, такі як семантика, синтаксис, метафори, гумор, полеміка та інші, показує, як вони впливають на психіку та соціальну поведінку. С. Пінкер також розглядає еволюційне походження мови та її роль у формуванні людської культури (Pinker, 1997).

Канадсько-американська нейронауковець і психолог Ліза Фельдман Барретт у книзі «Як народжуються емоції» розкриває природу та походження емоцій людини. Автор заперечує традиційну ідею, що вони є вродженими та універсальними реакціями на стимули, і стверджує, що емоції конструюються в мозку за допомогою особистісного досвіду, контексту та культури. Л. Барретт також пояснює, як вони впливають на здоров'я, соціальні взаємини та рішення (Barrett, 2017).

Значну увагу дослідженню вольових якостей надавали американські психологи Р. Баумейстер, А. Дакворт та К. Макгонігал. У праці «Сила волі. Візьми своє життя під контроль» Рой Баумейстер та Джон Тірні аналізують волю, самоконтроль та їхній вплив на різні сфери життя людини. Автори розглядають волю як психологічний ресурс, який може бути використаний, збережений або втрачений. Вони також показують, як її можна тренувати, підтримувати та захищати від негативних факторів (Baumeister, Tierney, 2012).

Дослідниця Анджела Дакворт у праці «Крок за кроком. Як ентузіазм і наполегливість ведуть до мети» розглядає мотивацію досягнення довгострокових цілей. Автор розповідає як наполегливість впливає на успіх, щастя та особистісний розвиток людини. Вона також показує способи її розвитку, вимірювання та застосування в різних сферах життя, таких як навчання, робота, спорт, мистецтво та інші (Duckworth, 2016).

Американська психолог, професор Стенфордського університету Келлі Макгонігал провела дослідження вольових якостей людини, самоконтролю та їхнього впливу на різні сфери життя. Отримані результати були викладені у книзі «Сила волі. Шлях до влади над собою». Автор розкриває способи тренування, підтримки та захисту волі від

негативних факторів. Вона також надає практичні поради та стратегії для покращення самоконтролю та подолання слабостей (McGonigal K., 2013).

Мета статті – дослідити мислення, почуття та волю як основу професійного та особистісного розвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мислення – це процес, за допомогою якого формуються і упорядковуються ідеї про світ. Воно дозволяє пізнавати, проектувати, прогнозувати, інформувати, технологізувати, рефлексувати, інтерпретувати, аналізувати, синтезувати і розв'язувати різноманітні задачі і проблеми. Мислення може виражатись у формі суджень (висловлювання власної думки про щось або когось, наприклад: «сонце світить» або «вона гарна» тощо), міркувань (пояснення своїх суджень за допомогою аргументів і доказів: «сонце світить, тому що немає хмар» або «вона гарна, бо у неї красива посмішка»), умовиводів (створення висновку на основі певних фактів або припущень: «якщо сонце світить, то буде тепло» або «якщо вона гарна, то їй легко знайти хлопця») та понять (передбачає, що ми легко називаємо або визначаємо щось за його ознаками або суттю: «Сонце – це зірка, яка освітлює і обігріває Землю» або «подруга – це дівчина, яка завжди мене підтримує»). Це виражає, яким чином ми використовуємо свої думки для висловлення ставлення до світу. Мислення впливає на розвиток особистості та культури науково-педагогічного працівника. Разом з цим воно залежить від його досвіду, інтересів, мотивів та цінностей.

Розвиток мислення науково-педагогічного працівника – це важливий аспект особистісного та когнітивного зростання. Здатність мислити критично, творчо та аналітично може покращити загальний рівень інтелекту, уміння знаходити оптимальні рішення, розв'язувати проблеми. Чим більше науково-педагогічний працівник вправлятиметься в різних аспектах мислення, тим більш ефективним і креативним ставатиме. *Розвитку мислення сприятиме дотримання таких рекомендацій:* здійснювати аналіз та перевірку отриманої інформації, розглядати різні точки зору, ставити запитання і перевіряти джерела інформації; ділитися ідеями та обговорювати їх з іншими, особливо з тими, хто має відмінні точки зору (це допоможе розвивати критичне мислення, емпатію та толерантність, сприятиме навчанню на чужому досвіді та обміну ідеями); розгадувати загадки, виконувати завдання для розвитку інтелекту, здійснювати аналіз складних проблем; вчитися ретельно досліджувати проблеми і шукати відповіді, частіше запитуючи «чому?» і «як?»; розширювати словниковий запас і вивчати нові слова (це допоможе виражати думки точніше і вишуканіше; читати книги, журнали, статті,

наукові праці й інші джерела; розширити кругозір, покращить пам'ять, уяву, здатність аналізувати і робити висновки); вивчати нові предмети (програмування, музика тощо) та іноземні мови (це стимулюватиме мозок і сприятиме розвитку пам'яті, уваги, концентрації й гнучкості мислення (Піддячий, 2016); розв'язувати головоломки, кросворди та грати у логічні ігри (шахи, шашки, sudoku та ін.) (це допоможе покращити аналітичність і логічність думок); займатися творчістю, що стимулюватиме креативне мислення (наприклад, малюванням, музикою, поезією або рукоділлям тощо); вивчати основи філософії і логіки з метою розвитку аналітичних та аргументаційних навичок.

Не менш важливою складовою психіки є почуття, оскільки відображають у свідомості людини ставлення до дійсності, яке виникає при задоволенні або незадоволенні її потреб. Вони відрізняються за своїм походженням, силою, тривалістю, впливом на поведінку та діяльність людини. За походженням почуття можуть бути вищими або нижчими. Вищі – виникають від задоволення складних соціальних потреб, пов'язаних із формуванням особистості (наприклад, любов, дружба, патріотизм, гордість тощо). Нижчі – це емоції, які з'являються під час задоволення тілесних потреб таких як голод, спрага, біль тощо. Найзагальніше емоції поділяються на позитивні та негативні. «Одні ... приносять особистості задоволення від певних об'єктів; вона до них тягнеться, бажає їх ... Інші несуть відразу – особистість від об'єктів огиди дистанціюється, а то й ухилиється» (Бех, 2021). За силою емоції можуть бути стеничними (підвищують активність особистості, до них відносять радість, захоплення, гнів тощо) або астеничними (знижують активність особистості, зокрема, сум, страх, сором тощо).

Почуття є важливим фактором особистісного та професійного розвитку науково-педагогічного працівника, оскільки за їх допомогою можна: оцінювати дійсність, регулювати емоційні стани, брати участь в управлінні іншими психічними і фізіологічними процесами, формувати внутрішній план дій, планувати і програмувати діяльність.

Розвиток почуттів, як частини емоційного і соціального інтелекту, допоможе науково-педагогічному працівнику краще розуміти себе і інших, покращити стосунки і підвищити якість життя. Працюючи над цим, він зможе досягти вищого рівня емоційного і соціального благополуччя. *Розвитку почуттів сприятиме дотримання таких рекомендацій:* практикувати самоспостереження та уважність до власних почуттів і емоцій; замислюватись над самопочуттям та реакцією на події у різних ситуаціях; тренуватися розпізнавати різні типи емоцій та їх вияви (цьому допоможе використання спеціальної літератури (зокрема, таблиць

почуттів) і консультації фахівців; розвивати емпатію, намагатися ставити себе на місце інших людей і розуміти, що вони відчувають (це допоможе покращити міжособистісні стосунки, розвинути чуйність, співпереживання та толерантність); пізнавати нові речі, які сприятимуть розширенню спектру почуттів і емоцій; здійснювати самовираження через мистецтво (малювання, поезію, музику, спів або танець тощо) (це допоможе покращити здатність точніше виражати почуття і емоції та навчить розуміти їх); спілкуватися з різними людьми, вступати в нові стосунки і намагатися зрозуміти особисті почуття і перспективи; прислухатися до тілесного самопочуття і фізіологічних сигналів, які воно надсилає (вправи релаксації, йога та медитація допоможуть краще сприймати особисті почуття); розвивати стресостійкість і навички управління стресом, щоб краще розуміти власні емоції в складних ситуаціях; не соромитися відкрито говорити про свої почуття і емоції з друзями та членами родини; вчитися виразно і чітко виражати свої почуття та потреби щоб бути зрозумілим для інших (це допоможе уникнути негативних емоцій, а також отримати позитивну реакцію від інших).

Досягнення життєвих і професійних цілей значною мірою залежить від вольових якостей науково-педагогічного працівника, які характеризують його здатність самостійно вирішувати, що потрібно робити і як, враховуючи об'єктивні потреби, свої бажання, інтереси і цінності. Вони включають самодисципліну, наполегливість, витримку, рішучість, ініціативність, самостійність тощо. Воля допомагає планувати дії, контролювати емоції, переборювати перешкоди і досягати цілей. Вона виявляється у тому, що науково-педагогічний працівник не піддається зовнішньому тиску або внутрішнім імпульсам, а обирає те, що вважає правильним і корисним для себе та інших. Воля є важливою якістю науково-педагогічного працівника, яка сприяє розвитку і самореалізації. Вона є складовою характеру і формується в результаті навчання та здобуття досвіду, коли науково-педагогічний працівник займається тим, що вимагає від нього зусиль, самоконтролю, наполегливості і відповідальності.

Таким чином, воля – це складний і багатогранний психічний процес, який включає в себе різні вольові дії. Вона є необхідною умовою професійного та особистісного розвитку науково-педагогічного працівника, його адаптації до змінюваного світу, а також важливим фактором досягнення успіху, гармонії і щастя. *Розвитку вольових якостей сприятиме дотримання таких рекомендацій:* визначати чіткі і реалістичні цілі. Це допоможе зосередитися на досягненні конкретних результатів; тренувати самоконтроль у повсякденних справах, наприклад, виконувати побутові завдання, дотримуватися розкладу дня, відмовитися від

надмірних втіх (споживання смачної їжі, солодощів тощо); вчитися ефективно справлятися зі стресом і невдачами, виявляти та контролювати власні емоції (медитація, йога і глибоке дихання можуть допомогти зберігати спокій і рішучість); визначити найважливіші пріоритети і спрямовувати волю у цьому напрямку; навчитися відмовлятися від негативних звичок або невиправданих бажань, які заважають досягненню поставлених цілей; створити детальні плани кроків, які потрібно виконати для досягнення мети (це допоможе бути більш організованим); замінювати негативні думки і переконання на позитивні, знаходити внутрішні джерела мотивації, які допомагають залишатися наполегливими в досягненні поставлених цілей (Піддячий, 2019); використовувати правило 10 хвилин – перед тим, як прийняти якесь рішення або дати волю бажанню, потрібно зачекати 10 хвилин і подумати про наслідки. Це допоможе уникнути негайного задоволення на користь довгострокових переваг; вивчати історії успіху інших людей, зокрема педагогів, які досягли поставлених цілей завдяки волі та наполегливості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження визначено, що працездатність науково-педагогічного працівника залежить від рівня розвитку мисленневих, емоційних та вольових процесів. Мисленнєві процеси дозволяють отримувати, аналізувати та використовувати інформацію, необхідну для виконання роботи. Емоційні – впливають на ставлення до роботи, зацікавленість, задоволення, ентузіазм або фрустрацію. Вольові – допомагають ставити перед собою цілі, мотивувати на досягнення бажаного результату, подолання труднощів та стримування небажаних імпульсів.

Якщо мисленнєві, емоційні та вольові процеси розвинені на достатньому рівні, то науково-педагогічний працівник виявляє хорошу працездатність, продуктивність, креативність та адаптованість до життя і праці. Коли вони знижені або порушені, то це призводить до проблем з концентрацією уваги, запам'ятовуванням, прийняттям рішень, емоційною стабільністю, самоконтролем та саморегуляцією.

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив дійти висновку, що розвиток пізнавальних, емоційних і вольових процесів суттєво підвищує: продуктивність праці та навчання, оскільки покращує швидкість і точність сприймання й обробки інформації; здатність зосереджувати увагу на важливих завданнях; уміння виражати свої почуття і емоції, що полегшує спілкування та комунікацію з колегами, партнерами та іншими людьми; самоконтроль і самодисципліну, що важливо для досягнення цілей та виконання завдань; емоційну стійкість і здатність до

управління стресом, що допомагає зберігати здоров'я і продуктивність роботи в складних умовах; інноваційність і творчість впродовж знаходження нових рішень та ідей, виконуючи професійні або побутові завдання; стійкість, витривалість, здатність до подолання викликів та труднощів; розуміння власних почуттів, що допомагає зберегти психічне здоров'я і збалансованість.

До перспективних напрямків подальших досліджень можна віднести діагностику рівня розвитку пізнавальних, емоційних та вольових процесів у науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, а також створення навчально-методичного комплексу щодо їхнього розвитку.

Список використаних джерел

- Бех, І. (2021). 12 психокорекційних прийомів для педагогів: емоційна сфера особистості як простір дії прийомів психокорекції. Завуч, № 5/6. 8–19. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/725985/>
- Вознюк, О.В. (2013). Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 25–26. URL: https://drive.google.com/file/d/1TxC6ehZlq1AZ1HcKrxS5UArcSb_h1y_pv/view
- Зязюн, І. (2013). Історичні витоки психологічної педагогіки. Рідна школа, 11. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_11_3
- Канеман, Д. (2021). Мислення швидко й повільно. Київ: Наш Формат. URL: <https://nashformat.ua/pdf-preview/myslennya-shvydke-j-povilne-709056>
- Піддячий, В.М. (2016). Методика саморозвитку англomовної компетентності майбутнього педагога в контексті європейських орієнтирів. Молодь і ринок, 10 (141), 65–69. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/706073/>
- Піддячий, В.М. (2019). Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. Вип. 1 (15), 77–86. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718177/>
- Піддячий, М.І. (2019). Сутність формування компетентностей старшокласників. Реалізація компетентісно орієнтованого навчання в освіті: теоретичний і практичний аспекти: Зб. наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 листопада 2019 р.). Київ: Пед. думка. 269. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718737/>
- Рибалка, В.В. (2023). Особистісно-ноосферний підхід у розумінні природи коронавірусної пандемії та шляхів її подолання. Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука : під час випробувань і надалі: колективна монографія. Київ–Кременчук: NovaBook. Т. 3. 628–659.
- Самодрин, А.П. Щодо ідеї педагогіки ноосфери. Вернадський: ноосферний

- вимір освіти, життя особистості, суспільства і цивілізації.
Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2020. 45.
- Baumeister, R., Tierney, J. (2012). *Willpower. Rediscovering the Greatest Human Strength*. New York: The Penguin Press.
- Duckworth, A. (2016). *Grit: The Power of Passion and Perseverance*. New York: Scribner. 352.
- Feldman Barrett, L. (2017). *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. Boston : Houghton Mifflin Harcourt.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lisa_Feldman_Barrett/Yak_narodzhiu_emsii.pdf
- McGonigal, K. (2013). *The Willpower Instinct: How Self-Control Works, Why It Matters, And What You Can Do To Get More Of It*. New York: Avery Publishing Group Inc. URL: https://archive.org/details/willpowerinstinc0000mcgo_g3m3/mode/2up
- Pinker, S. (1997). *How the mind works*. London: Penguin Books.
URL: <http://hampshirehigh.com/exchange2012/docs/Steven%20Pinker%20-%20How%20The%20Mind-Works.pdf>

References (translated and transliterated)

- Baumeister, R., Tierney, J. (2012). *Willpower. Rediscovering the Greatest Human Strength*. New York: The Penguin Press [in English].
- Bekh, I. (2021). 12 psikhokoretsiinykh pryimov dlia pedahohiv: Emotsiina sfera osobystosti yak prostir dii pryimov psikhokorektsii [12 psychocorrective techniques for teachers: The emotional sphere of the individual as a space of action of psychocorrective techniques]. *Zavuch – Head teacher*, 5/6. 8–19 [in Ukrainian].
- Duckworth, A. (2016). *Grit: The Power of Passion and Perseverance*. New York: Scribner, 352 [in English].
- Feldman Barrett, L. (2017). *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. Boston : Houghton Mifflin Harcourt [in English].
- Kaneman, D. (2021). *Myslennia shvydke y povilne* [Thinking fast and slow]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- McGonigal, K. (2013). *The Willpower Instinct: How Self-Control Works, Why It Matters, And What You Can Do To Get More Of It*. New York: Avery Publishing Group Inc. [in English].
- Piddiachyi, M.I. (2019). *Sutnist formuvannia kompetentnosti starshoklasnykiv* [The essence of the formation of competencies of high school students]. *Realizatsiya kompetentnisno oriyentovanoho navchannya v osviti: teoretychnyy i praktychnyy aspekty – Implementation of competence-based learning in education: theoretical and practical aspects*: Zb. naukovykh prats' za materialamy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kyiv, November 4, 2019). Kyiv: Ped. dumka. 269 [in Ukrainian].
- Piddiachyi, V.M. (2016). *Metodyka samorozvytku anhlomovnoi kompetentnosti maibutnoho pedahoha v konteksti yevropeyskykh oriientyriv* [Methods of self-development of future teachers' English language competence in the context of European guidelines]. *Molod' i rynek – Youth and the Market*, 10 (141), 65–69 [in Ukrainian].
- Piddiachyi, V.M. (2019). *Psykholohichni umovy formuvannia hromadianskoj*

- kompetentnosti maibutnix pedahohiv [Psychological conditions for the formation of civic competence of future teachers]. *Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, prospects*. 1 (15), 77–86 [in Ukrainian].
- Pinker, S. (1997). *How the mind works*. London: Penguin Books [in English].
- Rybalka, V.V. (2023). Osobystisno-noosfernyi pidkhid u rozuminni pryrody koronavirusnoi pandemii ta shliakhiv yii podolannia [A personal-noosphere approach to understanding the nature of the coronavirus pandemic and ways to overcome it]. *Noosfera Vernads'koho, suchasna osvita i nauka : pid chas vyprobuvan' i nadalii : kolektyvna monohrafiya*. Kyiv–Kremenchuk: NovaBook Publishing House, 2023. Vol. 3, 628–659 [in Ukrainian].
- Samodryn, A.P. (2020). Shchodo idei pedahohiky noosfery [Regarding the idea of noosphere pedagogy]. *Vernads'kyi: noosfernyy vymir osvity, zhyttya osobystosti, suspil'stva i tsyvilizatsiyi*. Kremenchuk: PP Shcherbatykh O.V. 45 [in Ukrainian].
- Vozniuk, O.V. (2013). Rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiinykh zmin: teoriia i praktyka [The development of the teacher's personality in the conditions of civilizational changes: theory and practice]: Monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU imeni Ivana Franka. 25–26 [in Ukrainian].
- Ziazium, I. (2013). Istorychni vytoky psykholohichnoi pedahohiky [Historical origins of psychological pedagogy]. *Ridna shkola – Native school*, 11. 3–12 [in Ukrainian].

УДК 378.046.4:009.373.58

[https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.131-142](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.131-142)

Самко Алла Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Samko Alla – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Andragogy Department of the Ivan Ziazium Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-0785-0510>

E-mail: alla-samko@ukr.net

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. В оглядовій статті висвітлено проблему організації самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти засобами відкритої науки. Наголошено на актуальності теми дослідження, яка обумовлена необхідністю покращення якості та результативності впровадження в самоосвітню діяльність засобів і сервісів відкритої науки, підвищення ефективності їх використання у вітчизняній науці та системі освіти, поліпшення рівня підготовки фахівців освітньої галузі, зокрема науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Визначено, що використання відкритих

електронних науково-освітніх систем є потужним допоміжним інструментом у здійсненні самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників ЗВО. Зазначено, що основними критеріями добору таких систем є відкритість, функціональність та їх придатність до використання в наукових установах і закладах вищої освіти. Доведено необхідність застосування у самоосвітній діяльності науково-педагогічних працівників ЗВО цифрових технологій, при використанні яких забезпечується реалізація та отримання необхідних знань і вмінь. Наголошено на доцільності використання відкритих електронних науково-освітніх систем. Подано перелік відкритих електронних науково-освітніх систем, онлайн-платформ для самонавчання та саморозвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Проаналізовано можливості використання хмарних ресурсів і сервісів для здійснення самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Сформульовано висновок про те, що здійснення самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників ЗВО з використанням засобів і сервісів хмаро орієнтованих платформ забезпечує відкритий доступ до актуальних результатів наукових досліджень; реалізацію власних дослідницьких проєктів; налагодження міжнародної співпраці та обміну досвідом; розвиток цифрової компетентності та підвищення кваліфікації; підвищення загальної якості наукових досліджень і освітніх послуг.

Ключові слова: відкриті електронні науково-освітні системи; інформаційно-комунікаційні технології; цифрові технології; хмарні сервіси; самоосвітня діяльність; науково-педагогічні працівники; заклади вищої освіти.

Samko Alla

POSSIBILITIES OF DIGITAL TECHNOLOGIES APPLICATION IN THE PROCESS OF SELF-EDUCATION ACTIVITIES OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *The review article addresses the issue of organizing self-education activities of scientific and pedagogical staff in higher education institutions through the means of open science. Emphasis is placed on the relevance of the research topic, which is driven by the need to improve the quality and effectiveness of integrating open science tools and services into self-education activities, enhance their utilization in domestic science and education, elevate the level of training for professionals in the education sector, particularly in higher education institutions. It is determined that the use of open electronic scientific and educational systems is a powerful auxiliary tool in facilitating the self-education activities of teachers. It is noted that the main criteria for selecting such systems are openness, functionality, and their suitability for use in research institutions and higher education institutions. The necessity of incorporating digital technologies into self-education activities is*

demonstrated, as their use enables the realization and acquisition of necessary knowledge and skills. Emphasis is placed on the expediency of utilizing open electronic scientific and educational systems. A list of open electronic scientific and educational systems, online platforms for self-learning and self-improvement for scientific and pedagogical staff of higher education institutions is provided. The possibilities of utilizing cloud resources and services for carrying out self-education activities for scientific and pedagogical staff of higher education institutions are analyzed. The conclusion is formulated that engaging in self-education activities by higher education instructors using cloud-oriented platforms and services provides: open access to current scientific research results; implementation of personal research projects; facilitation of international cooperation and knowledge exchange; development of digital competence and skill enhancement; improvement of the overall quality of scientific research and educational services.

Key words: *open electronic scientific and educational systems; information and communication technologies; digital technologies; cloud services; self-education activity; scientific and pedagogical workers; institutions of higher education.*

Постановка проблеми, її актуальність. В умовах цифровізації освіти та сучасних викликів – пандемії COVID-19 та війни, розпочатої російською федерацією, зростає потреба в подальшому професійному зростанні спеціалістів, зокрема щодо цифрових навичок та вмінь їх впровадження у навчальні процеси. Цифрові навички стали необхідними базовими компетенціями, а використання цифрових інструментів для вирішення повсякденних завдань – одна з ключових вимог до сучасного педагогічного персоналу викладача вищої школи.

У зв'язку зі швидким розвитком та впровадженням хмароорієнтованих систем відкритої науки в повсякденний освітній процес у галузі педагогічних наук виникає ряд важливих наукових завдань, які стосуються дослідження методології проєктування та застосування цих систем. Вирішення цих завдань насамперед передбачає підготовку та професійний розвиток відповідних педагогічних кадрів у закладах вищої освіти.

В умовах прискореної цифрової трансформації суспільства постійно відбувається розвиток і вдосконалення різних цифрових технологій, з'являються нові сервіси та інструменти відкритої науки і освіти, тому їх аналіз щодо застосування для самоосвіти науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти є актуальним і потребує спеціального дослідження.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Сутність, особливості й функції самоосвіти, її місце у професійній діяльності вивчали

А. Алексюк, Т. Воронова, Л. Кайдалова, Т. Матіс, Т. Махиня, Г. Наливайко, М. Рогозіна, Л. Себало, Н. Сидорчук, М. Солдатенко, Г. Цветкова, С. Шара; самоосвіта як складник професійного саморозвитку викладача вищої школи були предметом дослідження Г. Козаченко, О. Рафальської, Т. Стойчик, О. Тур, Т. Хлебнікової, О. Щолок; роль самоосвіти в інформаційному суспільстві та використання інформаційно-комунікаційних технологій у якості засобу самоосвіти висвітлено у працях Л. Білоусової, В. Величко, Н. Воропай, Л. Гаврілової, О. Кисельової, В. Стрельнікова, О. Федоренко, І. Хижняк.

Про особливості впровадження парадигми відкритої освіти і науки та її інструментів у науково-освітню практику описано у роботах: M.W. Beck, P. Budroni, T. Heck, I. Peters, В. Бикова, А. Василенко, М. Лещенко, Ю. Носенко, А. Яцишин та ін.

У зарубіжній теорії і практиці феномен самоосвіти та підготовка до самоосвітньої діяльності розкрито Я. Бартецьким (Y. Bartetskiy), Дж. Брунером (J. Bruner), Г. Вермесом (G. Vermes), Г. Гішбою (H. Gishba), К. Клейном (K. Klein), І. Ломпширом (I. Lompshire), В. Оконьом (V. Okon), А. Улігом (A. Ulig), Г. Шарельманом (H. Sharelman); питання організації самоосвітньої діяльності досліджували С. Долл (S. Doll), Д. Волтерс (D. Walters), Д. Малькольм (D. Malcolm).

Мета статті – висвітлити інструменти відкритої науки, які доцільно використовувати для самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти; окреслити їх потенційні можливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з глобальною пандемією COVID-19, що спричинила світову кризу, цифрова трансформація освітньої сфери у 2020-2021 рр. зазнала значного прискорення. Це створило низку складних питань, зокрема стосовно підвищення рівня цифрової компетентності науково-педагогічних працівників. Цифрова трансформація в галузі освіти має починатися з педагогів, оскільки лише педагог, який володіє цифровими освітніми технологіями та «цифровим» мисленням, здатен забезпечити якісну підготовку майбутніх випускників. Внаслідок карантинних обмежень, багато освітян були змушені зайнятися самоосвітою та особистим розвитком, оскільки навчальні заклади були переведені на дистанційний режим роботи. В сучасних умовах науково-педагогічний працівник ЗВО має володіти не лише загальною технічною і технологічною компетентністю, а й сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, необхідними для технічної реалізації освітнього процесу в дистанційній формі. Зокрема, це володіння навичками роботи в електронному середовищі навчання, програмами для здійснення аудіо- та відеоконференцій, а також

програмами для створення електронних навчальних матеріалів. Володіння цими навичками свідчить про готовність фахівця до участі в дистанційному освітньому процесі, включаючи створення графічної, звукової та відеоінформації.

Світова пандемія COVID-19 та війна, розпочата російською федерацією, внесли корективи у навчання: через обмежені можливості в організації освітнього процесу в закладах вищої освіти запроваджено навчання через сервіси відеоконференції MS Teams, ZOOM, Google Meet, Skype, BigBlueButton (Open Source Web Conferencing), застосовано можливості системи управління навчанням LMS (Moodle, Google Classroom, eFront), комунікація здійснювалась через електронну пошту, месенджери (Viber, Telegram та ін.). Переважна більшість науково-педагогічних працівників ЗВО здобули цінний досвід у проведенні лекцій та практичних занять зі студентами, що стало позитивним результатом.

Потрібно зауважити, що використання нових методів і форм взаємодії в цифровому середовищі вимагає від науково-педагогічних працівників ЗВО постійного здійснення самоосвітньої діяльності для удосконалення вмінь користуватися цифровими технологіями; розроблення та запровадження електронних освітніх ресурсів; побудови ефективної цифрової комунікації учасників освітнього процесу. Т. Волошина (2018) звертає увагу на те, що використання ефективних та креативних інтерактивних методів навчання та викладання сприяє зростанню інтересу до самостійного процесу навчання. Такий підхід формує необхідність постійного самовдосконалення та самостійного пошуку інформації для оновлення теоретичних знань та практичних навичок, а також підтримує прагнення до самоосвіти протягом всього життя.

Науково-педагогічні працівники ЗВО здійснюють самоосвітню діяльність з метою покращення своїх теоретичних знань та практичних навичок у сфері інформаційних технологій (Волошина, 2018). Це необхідно для гнучкого реагування на стрімкі зміни у сучасному інформаційному суспільстві та розвитку здатності до самостійного розв'язання професійних завдань, що сприяє підвищенню рівня їх конкурентоспроможності на ринку праці. Л. Себало (2016) визначає самоосвітню діяльність як «керовану особистістю діяльність у вищому навчальному закладі та за його межами, що передбачає суспільну та професійну самосвідомість, готовність і здатність самостійно та відповідально набувати знання, вміння, навички та компетентності у професійній галузі зокрема, й набуття досвіду побудови індивідуальної освітньої траєкторії для успішної соціальної і професійної адаптації та дії у контексті освіти впродовж життя». Спираючись на вказане

визначення, Т. Волошина (2018) під самоосвітньою діяльністю вважає самостійно організовану та керовану пізнавальну діяльність фахівця, що передбачає здатність набувати нові знання, вміння та навички з метою гнучкого реагування на стрімкі зміни у сучасному інформаційному суспільстві. Погоджуємося з думкою дослідників (Коваленко, Мар'єнко, & Сухіх, 2021), що самоосвітня діяльність науково-педагогічних працівників ЗВО включає в себе науково-дослідницьку роботу щодо опанування індивідуальною науково-методичною проблемною темою; аналіз наукової та методичної літератури; вивчення практичного досвіду своїх колег тощо.

Оскільки головною метою самоосвітньої діяльності є безперервне поглиблення теоретичних знань, практичних умінь та особистісних навичок, сутність самоосвіти полягає у тому, що науково-педагогічні працівники активно здобувають знання з різних джерел та успішно їх застосовують у своїй професійній діяльності. Принцип безперервності самоосвіти проявляється у трьох напрямках: теоретичній підготовці за фахом, практичному удосконаленні методів навчання, вивченні результатів свого психологічного впливу на студентів (Коваленко, Мар'єнко, & Сухіх, 2021). З цього випливають певні вимоги до організації самоосвіти, а саме: здобуття нових наукових і методичних знань та практичних навичок; неперервність; забезпечення практичного застосування набутих професійних знань у роботі.

Широке запровадження цифрових технологій призвело до значних змін в організації та здійсненні освітнього процесу, це у свою чергу спонукає науково-педагогічних працівників ЗВО використовувати інструменти відкритої науки. До змісту поняття «відкрита наука» відносимо відкриті та доступні знання, які поширюються та розвиваються через спільні загальнодоступні наукові мережі. Метою відкритої науки є покращення ефективності, прозорості та результативності наукових процесів шляхом надання нових інструментів для наукової співпраці, експериментів та аналізу, а також забезпечення більшої доступності наукових знань.

На думку дослідників (Glazunova, Shyshkina, 2018), науково-педагогічні працівники ЗВО мають на основі знань, умінь, навичок та особистісного ставлення успішно здійснювати науково-дослідну діяльність відповідно до принципів відкритої науки, до яких відносять: принцип відкритого доступу до результатів досліджень та процесів, принцип технологічного розвитку, принцип взаємодії з суспільством, принцип дослідницької співпраці, принцип інноваційного характеру відкритої науки.

Прискорена цифрова трансформація суспільства спричинила появу нових методів опрацювання інформації, комунікації та проведення досліджень. Сучасні освітяни все частіше звертаються до ресурсів

електронних бібліотек, депозитаріїв та міжнародних наукометричних баз даних. Все більшої популярності набувають інструменти відкритої науки, які можуть використовувати науково-педагогічні працівники ЗВО для самоосвіти: Research Gate, Academia.edu, Mendeley, Figshare, F1000Research, які описано в документі «Відкриті інновації, Відкрита наука, Відкритість до світу – візія для Європи» (Open Innovation, Open Science, Open to the World-a vision for Europe).

Інструменти відкритої науки є важливим елементом для застосування в освітньому процесі. Здійснення самоосвітньої діяльності науково-педагогічними працівниками ЗВО з використанням цих інструментів забезпечує відкритий доступ до актуальних результатів наукових досліджень, підтримку реалізації дослідницьких проєктів, сприяння комунікації, налагодженню міжнародної співпраці та обміну досвідом, підвищення кваліфікації та розвиток цифрової компетентності та інші переваги (Коваленко, Мар'єнко, & Сухіх, 2021).

Самоосвітня діяльність може здійснюватися за допомогою різноманітних засобів та інструментів, до яких належать: *електронні освітні ресурси* (електронні бібліотеки, бази знань, електронні наукові журнали, навчальні комп'ютерні програми, інтерактивні підручники); *системи навчання* (дистанційні освітні курси, відкриті масові он-лайн курси, он-лайн тестування тощо); *хмарні технології* (файлові та відеосховища, хмарні офісні додатки, системи публікації та агрегації інформації тощо). У процесі самоосвітньої діяльності науково-педагогічні працівники ЗВО здійснюють пошук і роботу з джерелами інформації, упорядковують матеріали за допомогою електронних каталогів, електронних бібліотек, пошукових серверів, які подані у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік онлайн-інструментів для здійснення самоосвітньої діяльності

Онлайн-інструмент	Функції
Google Академія (https://scholar.google.com/), ResearchGate (https://www.researchgate.net/), BASE (Bielefeld Academic Search Engine) (https://www.base-search.net/), Web of Science (WoS) (https://www.webofscience.com/), Scopus (https://www.scopus.com/), WorldCat (https://www.worldcat.org/search);	здійснення пошуку та робота з джерелами інформації, упорядкування матеріалів за допомогою електронних каталогів, електронних бібліотек, пошукових серверів
(ABBYY FineReader, Adobe Acrobat DC, NAPS2, FreeOCR та ін.)	оцифрування аналогової інформації

All My Books, MyHomeLib, Word, Excel	формування дерева каталогів та структури наукової роботи
GoogleForms, Kahoot!, ClassMarker	створення та використання персонального сайту, форуму, блогу, електронної пошти, систем опитування та тестування
GoogleMeet, Zoom, Teams	участь в онлайн конференціях, семінарах; використання мультимедійного супроводу та при необхідності он-лайн конференції
Facebook, Telegram, Viber, Instagram та ін.	використання форумів, чатів
PowerPoint, Google Slides та ін.	підготовка до виступів з мультимедійною підтримкою
Word, GoogleDocs та ін.	використання текстового редактора: оформлення результатів дослідження, пояснювальної записки
Paint, Photoshop, CorelDraw, Excel та ін.	використання графічного редактора: оформлення результатів дослідження, пояснювальної записки
Moodle https://moodle.org/course/view.php?id=17228	створення дистанційних курсів
eBooksWriter (http://soft.mydiv.net/win/download-eBooksWriter-LITE.html), eBook Maestro (http://www.ebookmaestro.com/ru/oam/), NeoBook Professional Multimedia (http://www.softslot.com/software-804-neobook.html)	створення електронних (цифрових) підручників
Glogster (http://edu.glogster.com), Cacao (https://cacao.com/), Thinglink (http://www.thinglink.com/), й сервіси презентацій PowerPoint із пакета MicrosoftOffice та Prezi (https://prezi.com).	створення інтерактивних плакатів
Freemind, Coogle (www.coggle.it), Xmind (www.xmind.net), MindMeister (www.mindmeister.com), BubblUs (www.bubbl.us)	сервіси для складання інтелектуальних карт
Microsoft Office PowerPoint, Prezi (https://prezi.com), Open Office Impress http://www.openoffice.org/ , Slides	унаочнення теоретичного матеріалу: програми для освітніх презентацій
Piktochart (https://piktochart.com/); Visual.ly (https://visual.ly/); Many Eyes	інфографіка – для візуалізації даних в цифрових освітніх

(https://www.ibm.com/analytics) та ін.	ресурсах
Facebook, Edutopia, Twitter, Classroom 2.0, iEARN (International Education and Resource Network) та багато інших	популярні соціальні мережі, що використовуються в освіті
«Prometeus (https://prometheus.org.ua/), Відкритий Університет Майдану (ВУМ online) (https://vumonline.ua/); Educational Era (https://www.ed-era.com/), Google Digital Workshop, Coursera (https://www.coursera.org/), Udacity (https://www.udacity.com/), Stanford Open Edx (http://online.stanford.edu/), EdX (https://www.edx.org/), Future Learn (https://www.futurelearn.com/), Canvas Network (https://www.canvas.net/)	відкриті онлайн-курси та платформи

А. Яцишин (2018) наголошує на доцільності використання відкритих електронних науково-освітніх систем, а саме: міжнародних наукометричних систем і бази даних та електронних бібліотек з метою розширення джерельної бази досліджень, ознайомлення із зарубіжними досвідом, для отримання аналітичних відомостей про кількість цитувань наукових публікацій, для розповсюдження власних наукових результатів і представлення їх у відкритому доступі (самоархівування наукових публікацій); електронних соціальних мереж для отримання зворотного зв'язку, проведення опитувань й анкетувань, створень тематичних груп, з метою обговорення певної проблеми, для обміну досвідом, поширення відомостей про різні наукові заходи; автоматизованих програм перевірки унікальності текстів; технологій дистанційного навчання; систем організації конференцій, вебінарів тощо.

Використання інструментів відкритої науки у самоосвітній діяльності науково-педагогічних працівників ЗВО сприятиме розвитку цифрової грамотності; формуванню здатності оцифровувати навчально-методичний матеріал та використовувати його в педагогічній практиці; умінню розробляти електронні підручники з елементами інтерактивних технологій та програмованого навчання, створювати масові відкриті освітні курси та здійснювати навчальний процес в онлайн та/або змішаному режимі, включаючи навички ефективної комунікації (Потапчук, Пукас, 2022).

На думку Т. Волошиної (2018), використання інструментів відкритої науки надає такі можливості: мотивація до освоєння нових навчальних матеріалів; здатність самостійно обирати онлайн ресурси для саморозвитку в обраному напрямі; будувати та коригувати власну самоосвітню траєкторію, регламентуючи та контролюючи час проходження

навчання за додатковими онлайн курсами; формувати адекватну самооцінку своїх досягнень; пройти професійну сертифікацію.

За допомогою різноманітних сервісів для планування діяльності, підтримки комунікації та співпраці, ресурсів для неформального навчання, а також інструментів для оцінювання та рефлексії, науково-педагогічні працівники ЗВО матимуть змогу розвивати навички ефективного розподілу та планування власного часу, вдосконалювати свою комунікацію та співпрацю в команді (Волошина, 2018). Крім того, вони зможуть самостійно визначати оптимальний шлях для досягнення своїх цілей, визначати послідовність та тривалість кожного етапу своєї діяльності, а також обирати необхідні інструменти та сервіси для виконання своїх професійних завдань. Успішна реалізація проектів у своєму фаховому спрямуванні сприятиме зростанню мотивації до самоосвіти та розвитку як професійних, так і особистісних навичок науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що сучасному науково-педагогічному працівнику ЗВО безсумнівно необхідно вдосконалювати свої знання та навички через самоосвітню діяльність, оскільки в умовах цифрової трансформації суспільства вони відіграють вирішальну роль у забезпеченні її успішної реалізації. Науково-педагогічні працівники ЗВО мають майстерно володіти цифровими технологіями та ефективно застосовувати їх для організації освітнього процесу. Цифрові технології, зокрема інструменти відкритої науки і освіти, є ефективним засобом для задоволення потреби науково-педагогічних працівників ЗВО у здійсненні самоосвітньої діяльності.

Отже, поєднання відкритої науки та хмарних технологій відкриває нові можливості їх застосування в самоосвітній діяльності науково-педагогічних працівників ЗВО: сприятиме швидкому пошуку різноманітних матеріалів; збереженню матеріалів у цифровому форматі для подальшого використання; здійсненню спільної роботи з колегами; оптимізації витрат часу та фінансів; забезпеченню доступу до матеріалів у будь який час; обміну досвідом й інформацією та іншими перевагами.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачаємо у дослідженні мотиваційної складової самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

Волошина, Т.В. (2018). *Використання гібридного хмароорієнтованого навчального середовища для формування самоосвітньої*

компетентності майбутніх фахівців з інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10. Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 293.

- Коваленко, В., Мар'єнко, М. & Сухих, А. (2021). Самоосвіта та саморозвиток педагогічних працівників із застосуванням інструментів відкритої науки. *Освітній дискурс*: зб. наук. пр., 37(10), 28-38. DOI 10.33930/ed.2019.5007.37(10)-3.
- Потапчук, Т., Пукас, І. (2021). Цифрові технології у професійно-педагогічному розвитку педагога. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, 1, 103-110.
- Себало, Л.І. *Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до самоосвітньої діяльності*: дис. ...канд. пед. наук. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2016. Київ.
- Яцишин, А.В. (2018). Про добір цифрових відкритих систем для підготовки аспірантів і докторантів. *Інформаційні технології в освіті, науці і техніці*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Черкаси, 17-18 трав. 2018 р. Черкаси: ЧДТУ, 250-252.
- Glazunova, O., Shyshkina, M. (2018). The Concept, Principles of Design and Implementation of the University Cloud-based Learning and Research Environment, CEUR Workshop Proceedings, vol. 2104, 332-341.
- Open Innovation, Open Science, Open to the World-a vision for Europe. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/open-innovation-open-scienceopen-world-vision-europe>.

References (translated and transliterated)

- Glazunova, O., Shyshkina, M. (2018). The Concept, Principles of Design and Implementation of the University Cloud-based Learning and Research Environment, CEUR Workshop Proceedings, vol. 2104, 332-341 [in English].
- Kovalenko, V., Mar'yenko, M. & Sukhikh, A. (2021). Samoosvita ta samorozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv iz zastosuvannyam instrumentiv vidkrytoyi nauky [Self-education and self-development of pedagogical workers using the tools of open science]. *Osvitniy dyskurs – Educational discourse*: zb. nauk. pr., 37(10), 28-38. DOI 10.33930/ed.2019.5007.37(10)-3 [in Ukrainian].
- Open Innovation, Open Science, Open to the World-a vision for Europe [in English].
- Potapchuk, T., Pukas, I. (2022). Tsyfrovi tekhnolohiyi u profesiyno-pedahohichnomu rozvytku pedahoha [Digital technologies in the professional and pedagogical development of the teacher]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of NSU named after M. Gogol. Psychological and pedagogical sciences*, 1, 103-110 [in Ukrainian].
- Sebalo, L.I. (2016). *Pidhotovka maybutn'oho vchytelya pochatkovykh klasiv do samoosvitn'oyi diyal'nosti* [Preparation of the future primary school teacher for self-education]: dys. ... kand. ped. nauk. Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M.P. Drahomanova, Kyiv [in Ukrainian].

- Voloshyna, T.V. (2018). *Vykorystannya hibrydnoho khmarooriyentovanoho navchal'noho seredovyscha dlya formuvannya samoosvitn'oyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv z informatsiynykh tekhnolohiy* [The use of a hybrid cloud-oriented learning environment for the formation of self-educational competence of future information technology specialists]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.10. Instytut informatsiynykh tekhnolohiy i zasobiv navchannya NAPN Ukrainy. Kyiv, 293 [in Ukrainian].
- Yatsyshyn, A.V. (2018). Pro dobir tsyfrovyykh vidkrytykh system dlya pidhotovky aspirantiv i doktorantiv [About the selection of digital open systems for the training of graduate students and doctoral students]. *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti, nauksi i tekhnitsi – Information technologies in education, science and technology: materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, Cherkasy, 17-18 trav. 2018 r. Cherkasy: CHDTU, 2018. 250-252 [in Ukrainian].

УДК 378.091.33:80

[https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.142-151](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.142-151)

Собченко Тетяна Миколаївна
– доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри
освітології та інноваційної
педагогіки, Харківський
національний педагогічний
університет імені
Г.С. Сковороди

Sobchenko Tetiana – Doctor of
Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of
Education and Innovative
Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-9213-5556>
E-mail: sobchenkotetyna79@gmail.com

**Федоренко Вікторія
Володимирівна** – здобувачка
першого рівня вищої освіти
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Fedorenko Viktoriia – First
(Bachelor's) Degree Student of the
H.S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-1626-6260>
E-mail: victoriaf0905@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФІЛОЛОГІВ

Анотація. У статті актуалізовано проблему використання сучасних інтерактивних технологій у професійній підготовці філологів. У зв'язку з дистанційним навчанням більшість викладачів наразі працюють у змішаному або дистанційному форматі, та інтерактивні технології стають необхідною складовою роботи педагогів. У науковій статті порушено проблему, яка розкриває детальне застосування різних інтерактивів, які необхідні під час дистанційного навчання всім учасникам освітнього процесу. Проаналізовано методи, ознаки інтерактивного навчання та питання організації зворотнього зв'язку. Окреслено характеристику інтерактивних технологій, також

подальший їхній розвиток використання у професійній діяльності майбутніми філологами. Затребуваним практичним аспектом застосування інтерактивних технологій у підготовці філолога є навчитися правильно та доцільно використовувати педагогічні нововведення. Акцентовано увагу на важливості відходу від традиційної освітньої системи та вчасного опанування, як потрібно користуватися та застосовувати інтерактивні методи навчання та технології. Необхідним критерієм для вчителя-філолога – це обізнаність у гуманітарній специфіці викладання української мови та літератури і, звичайно, особистісно-зорієнтований підхід, який застосовується на уроці. Окреслено структуру інтерактивного навчання та загальне розуміння, що таке «інтерактивне навчання». Проаналізовано принципи, суть та особливості інтерактивного навчання, здійснено огляд інтерактивних методів, подано їхню характеристику. Дистанційна освіта є практичною можливістю не тільки для викладачів, а й для здобувачів, щоб спробувати навчитися користуватися інтерактивними технологіями. На основі досліджених джерел було встановлено, що використання цифрових технологій є важливим інструментом для всіх учасників освітнього процесу, оскільки під час дистанційного навчання без розуміння, як правильно застосовувати методи навчання, як використовувати певні додатки, програми, не зможе відбутися повноцінно ланцюг «учитель-здобувач», «здобувач-здобувач». Окреслено перспективи подальших наукових пошуків з досліджуваної проблеми.

Ключові слова: інтерактивні технології; освітній процес; методи; форми; онлайн-формат; філологи.

**Sobchenko Tetiana,
Fedorenko Viktoriia**

USE OF MODERN INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF PHILOLOGISTS

Abstract. The article deals with the problem of using modern interactive technologies in the professional training of philologists. In connection with distance learning, most teachers are now working in a mixed or remote format, and interactive technologies are becoming a necessary component of teachers' work. The research article raises the issue of the detailed application of various interactive technologies that are necessary for all participants in the educational process during distance learning. The methods, features of interactive learning and the issues of feedback organisation are analysed. The characteristics of interactive technologies are outlined, as well as their further development and use in the professional activity of future philologists. The demanded practical aspect of the use of interactive technologies in the training of philologists is to learn how to use pedagogical innovations correctly and appropriately. Attention is focused on the importance of moving away from the traditional educational system and learning how to use and apply interactive teaching methods and technologies in a timely manner. A necessary criterion for a teacher of philology is awareness of the humanitarian specifics of teaching Ukrainian language and literature and, of course, a personality-oriented

approach used in the classroom.

The article outlines the structure of interactive learning and the general understanding of what «interactive learning» is. The article discusses the effectiveness, principles, essence and features of interactive learning, provides an overview of interactive methods, and describes them. Distance education is a practical opportunity not only for teachers but also for students to try to learn how to use interactive technologies. Based on the sources studied, it was found that the use of digital technologies is an important tool for all participants in the educational process, since in distance learning, without understanding how to properly apply teaching methods, how to use certain applications and programmes, the chain «teacher-student», «student-student» cannot be fully implemented. The prospects for further research are outlined.

Key words: *interactive technologies; educational process; methods; forms; online format; philologists.*

Постановка проблеми, її актуальність. Використання сучасних інтерактивних технологій – це важливий та необхідний аспект під час дистанційного навчання. Це тема актуальна наразі, оскільки, майже, усі студенти, викладачі, почали адаптуватися до дистанційного та змішаного формату навчання. Інтерактивні методи популярні у застосуванні серед здобувачів, оскільки в таких «мультимедійних» формах зазвичай студентам легше та цікавіше здобувати знання та опанувати новий матеріал (Карлінська, 2008). Не менш важливим аспектом є принципи, які також описуються в поданій статті, кожен із них спрямований на досягнення поставлених завдань та активної взаємодії між педагогом та студентом. Суть та особливості методів сприяють у студента легкої та комфортної адаптації для співтовариства (особливо, якщо це здобувач першого року навчання) досягненню гарної та зручної атмосфери, безперечно, взаєморозумінню між усіма учасниками освітнього процесу (Собченко, 2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури свідчить, що досліджувану проблему проаналізовано у працях таких науковців, як от: В. Боса, Л. Байбекова, А. Гіна, Л. Зеленська, Я. Карлінська, М. Козяр, Л. Пироженко, Н. Зарічанська, В. Мірошниченко, Т. Собченко, Л. Півень, О. Пометун, А. Радченко. Зокрема Т. Собченко (2022) висвітлено особливості застосування цифрових ресурсів у дистанційній освіті, впровадження інтерактивних, мультимедійних технологій, окреслює засоби для навчання та акцентує увагу на умовах ефективного впровадження цифрових технологій у навчання, що є, безумовно, дотичним до нашої теми. У наукових доробках Н. Зарічанської (2014) порушується питання важливості підготовки фахівців філологічних

спеціальностей, аналізування активних та інтерактивних технологій, висвітлюються основні методи навчання, як гарні способи досягнення поставлених цілей у здобутті освіти. Авторка також описує різноманітність інтерактивних методів та технологій і наводить приклади із-за значенням кожного з них.

О. Пометун та Л. Пироженко подають сформовану класифікацію інтерактивних технологій, при цьому розподіливши на групи – за завданнями та формами проведення, зокрема: ситуативного моделювання (імітаційні ігри, розігрування ситуацій за ролями, громадські слухання); опрацювання дискусійних питань (безперервна шкала думок, дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, дебати); кооперативне навчання (робота в малих групах, робота в парах, акваріум); колективно-групове навчання (мозковий штурм, ажурна пилка, мікрофон) (Пишко, 2014). Теоретичні засади використання інтерактивних методів у вищій школі розкрито у наукових працях О. Башкір, Н. Волкової, І. Гевко, О. Липчанко-Ковачик, А. Михалюк та ін.

Отже, наявність значної кількості наукової літератури, в яких досліджено різні аспекти порушеної проблеми, доводить, що питання використання сучасних інтерактивних технологій у підготовці здобувачів вишу, зокрема, майбутніх філологів, є затребуваними наразі та вимагають негайного вирішення, особливо в умовах воєнного стану.

Мета статті – окреслити практичні аспекти використання сучасних інтерактивних технологій у професійній підготовці філологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання сучасних інтерактивних технологій – це дуже важливе впровадження в освіту, яке необхідне наразі кожному вчителю, який навчає дистанційно. У контексті дослідження варто звернути увагу на розкриття поняття «інтерактивні технології», також на ефективність, суть, особливості, принципи та методи навчання.

Як відомо, інтерактивні технології – це форма діяльності, організації освітнього процесу, що передбачає активну взаємодію здобувача з педагогом та колективом під час опанування нового матеріалу, задля успішності, та здобуття нових комунікаційних навичок. Суть інтерактивних технологій полягає в тому, що необхідно заохотити якомога більшу кількість здобувачів освіти, бути активними не тільки на заняттях, а й у різних сферах (Собченко, 2020). Розглянемо більш детально практичний аспект використання інтерактивних методів навчання у професійній підготовці філологів:

Метод мозкового штурму. Це метод, який застосовується для

оперативного генерування творчих ідей, при якому студенти-філологи висловлюють якомога більше своїх думок. Розглянемо приклад мозкового штурму: «Буря в пустелі». Спочатку викладач повинен завчасно створити сценарій, та на парі, на практичному занятті, поставити запитання, це можуть бути такі: «Якщо б у ви мали можливість обрати ще одну дисципліну до загального навантаження, яка це б була? Якщо зараз уявити, що ви викладаєте в школі, який метод хотіли б спробувати застосувати найбільше та чому?». І майбутнім філологам необхідно: обдумати різні варіанти та надати відповідь (Кобюк, 2016).

Метод дискусії. Це метод, який відбувається завдяки діалогу між учасниками, та спрямовується на відкритому, публічному обговоренні теми, але суперечної, яка має наприкінці отримання – єдину позитивну відповідь. Розглянемо приклад: «дискусія-доказ». Викладач на парі надає тему для дискусії, і студенти повинні навести аргументи, щоб довести власну думку. Наприклад, тема: «Новий український правопис: чи має він недоліки?». І студенти в цей час практично обґрунтовують думки і висловлюються. Дискусія допомагає здобувачам усвідомити коректність своєї думки, пропозиції опонента (Кобюк, 2016).

Метод проблемного викладу. Це метод, який має на меті спочатку постановку навчальної проблеми педагогом, і потім розкриття її нюансів, вирішення завдяки наданню навчального змісту. Розглянемо приклад. Іноді в студентів-філологів виникають різні питання щодо історії української мови. Викладач повинен порушити запитання та детально розповісти шляхи утворення історії української мови, показуючи свій спосіб мислення у конкретному випадку. Студенти мають змогу спостерігати логічний зв'язок між усіма діями педагога. Також при проблемному викладі викладач створює приклад такої ситуації та спрямовує студентів на коректне вирішення (Побірченко, Пометун, Коберник, Комар, & Торчинська, 2008).

Кейс-метод (case-study). Це ситуативний метод навчання, який базується на використанні та наведені конкретних випадків, історій чи ситуацій. Розглянемо приклад. На парі з основ мовознавства, викладач, щоб пояснити певні фонетичні явища, описує конкретні випадки використання. Майбутні вчителі повинні осмислити, чому саме в цьому випадку конкретне фонетичне явище вживається (наприклад, асиміляція за дзвінкістю), згадати вже здобуті знання, практичні навички, та пояснити. Кейс-метод, він багатофункціональний, зокрема містить на меті сформувані такі навички, як: оцінювання ситуації, використання теоретичного матеріалу одразу на практиці, самостійне приймання рішення (Побірченко, Пометун, Коберник, Комар, & Торчинська, 2008).

Метод ділової та рольової гри. Метод ділової гри заснований на пошуку, у певній проблемній ситуації, шляхів подолання. Метод рольової гри базується на оперативному вирішенні запропонованої ситуації. Розглянемо приклад. Спочатку викладач повинен обґрунтувати складність проблеми, продемонструвати аналогічність вирішення (порушеним питанням може бути – орфографія української мови). Потім студенти-філологи поділяються на групи, і визначається комісія, яка буде вирішувати, наскільки була правильна відповідь від команди. Спільнота має знайти шляхи вирішення та самостійно дійти висновку, оголосити відповідь. Після цього відбувається колективна дискусія (Побірченко, Пометун, Коберник, Комар, & Торчинська, 2008).

Описані вище інтерактивні методи застосовуються під час професійної підготовки філологів. Проте при навчанні, варто зосереджувати увагу, що виклад гуманітарного матеріалу має свою специфіку. По-перше, таке надання матеріалу філологам передбачає більш творче спрямування, тобто воно повинно містити бінарну опозицію «так чи ні». Саме такий вид дає можливість багатоваріантності не лише відповіді, а й творчого рішення. По-друге, зазвичай гуманітарні знання мають переважно якісні критерії, а не кількісні, у зв'язку з цим некоректне є вживання постійних кількісних методів. Наприклад, виключні тестування, проходження анкетування, бліц-опитувань. По-третє, коли студент отримує наданий матеріал, починається процес обробки інформації, таким чином студент не просто опановує нові знання, а починає формувати ставлення до певних подій та явищ (Serdyuchenko, 2019).

Підсумовуючи все вище сказане, можна виділити той спектр інтерактивних методів навчання, який необхідно застосовувати при професійній підготовці філологів. Насамперед варто використовувати ділові та рольові ігри, де є зорієнтованість на поетапність, взаємодію кожного учасника у процесі занять (Якубовська, 2020).

До цієї категорії можна віднести:

- застосування різних матеріалів, текстів із визначенням лексичних, граматичних, синтаксичних помилок або пропусків;
- надання ілюстративного матеріалу, як зразка міркувань, із боку педагога. Це є сприянням подальшого самостійного його використання здобувачем освіти у процесі освітньої та навчальної діяльності;
- загалом рольові ігри, які містять сенс розділення студентів на декілька груп або підгруп, із наданням для кожної – навчальних завдань (Сисоєва, 2011).

Для вчителя-філолога важливо навчитися правильно й коректно використовувати інтерактивні технології у майбутній своїй діяльності. Під час викладання студентам-філологам педагоги вищого закладу освіти застосовують на практичних заняттях інтерактивні методи та технології. Розглянемо декілька прикладів. Технологія колективно-групового навчання є досить важливою формою при підготовці майбутніх учителів-філологів. Зокрема це поставлене запитання до колективу та обговорення, створення уявного мікрофону із предмету (може бути чи олівець, чи ручка) та надавання по колу, щоб кожен зміг висловити думку, пропозицію, хто отримує. Технології кооперативного навчання застосовуються, зазвичай, у колективній роботі. Це ілюстрування інформації через демонстрацію екрана, пізніше – обговорення. Технології опрацювання дискусійних питань використовуються у вигляді методу «ПРЕС» – це спосіб, який допомагає здобувачам навчитися обґрунтовано висловлювати свої думки, і безпосередньо – дискутувати. Зазвичай, цей метод застосовується для обговорення дискусійних питань та в проведенні практичних завдань (вправ), де чітко й конкретно потрібно аргументувати позицію щодо висунутої проблеми. Технології ситуативного моделювання застосовуються у вигляді певної гри. Це завчасно підготовлений сценарій викладачем, в якому всі студенти братимуть участь, і кожен отримає свою «модель», і матиме змогу наприкінці зробити поглиблений аналіз про набутий досвід (Мірошніченко, 2017).

Також варто зазначити, що підготовка майбутніх філологів здійснюється Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди на українському мовно-літературному факультеті імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка за спеціальністю 035 Філологія. Науково-педагогічні працівники у процесі викладання педагогічних дисциплін як загального так професійного циклу досить широко використовують сучасні інтерактивні технології, використовуючи сучасні цифрові сервіси та інструменти. Наприклад, на «Загальній педагогіці» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти) – ділові та рольові ігри, розв'язання кейсів і педагогічних ситуацій, мозковий штурм, техніка «3-2-1», техніка «Асоціативний кущ», створення скрайб-малюнків, групові проекти на інтерактивній дошці Canva тощо; «Інноваційна педагогіка» (для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти) – сторітелінг, техніка «Сім капелюхів», техніки кооперативного навчання, створення інтерактивних робочих листів тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання сучасних інтерактивних технологій у професійній підготовці філологів – це дуже актуальна й важлива тема сьогодення. Студент-філолог повинен уміти правильно застосовувати не тільки технології, а й методи навчання. Коли майбутні викладачі лінгвістичних дисциплін застосовують інтерактивні технології на уроках із дітьми, вони можуть коректно й грамотно, опанувавши теорію, навчити здобувача різним аспектам, зокрема: як правильно формулювати власну думку, як створювати дружні й гарні взаємини в колективі. Проаналізована тема дає глибоке розуміння, що філолог-викладач повинен застосовувати правильно, та враховуючи всі аспекти, інтерактивні технології, це переважно ділові та рольові ігри, бінарну опозицію «так чи ні», і спрямовувати заплановані методи виключно з використанням правильних технологій.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку нових підходів ефективного використання інтерактивних технологій у професійній підготовці філологів в умовах трансформації освітнього процесу.

Список використаних джерел

- Зарічанська, Н. (2014). Використання інноваційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців філологічних спеціальностей. *Міжнародний науковий вісник*. Т. 9, № 2. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4914.15.2017.163260>.
- Карлінська, Я. (2008). Педагогічна техніка А.С.Макаренка та сучасні інтерактивні технології формування інформаційної компетентності студентів. *Вісник Житомирського державного університету*, 42. 116–118.
- Кобюк, Ю. (2016). Підготовка майбутнього вчителя до застосування інтерактивних технологій у професійній діяльності. Київ : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, 32.
- Методика викладання профілактичних програм. *Основи здоров'язбережної компетентності*. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/19/69>
- Мірошниченко, В. (2017). Професійна підготовка майбутніх філологів засобами інтерактивних технологій. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 58. 105-112.
- Пишко, О. (2014). Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257
- Побірченко, Н., Пометун, О. & Коберник, Т. (2008). Інтерактивні технології: теорія та методика: посіб. Умань-Київ. 94. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/377/1/interakt_tehn_t_eor_met.pdf

- Сисоєва, С. (2011). Інтерактивні технології навчання дорослих : Навч.-метод. посіб. для викл. системи форм., неформ. та інформ. освіти. Київ : ЕКМО, 324.
- Собченко, Т. (2020). Досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні педагогічних дисциплін. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету Педагогічні науки*, 44. 71–78. DOI: 10.31376/2410-0897-2020-3-44-71-78.
- Собченко, Т. (2021). Сучасні вимоги до підготовки майбутніх філологів у закладах вищої освіти в умовах цифровізації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 8 (346). Ч. II. 157-167. DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-2-157-166.
- Собченко, Т. (2022). Використання цифрових сервісів та інструментів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Науковий журнал Хортицької національної академії*, 2. 93-100. DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-7-10>
- Якубовська, М. (2020). Інтерактивні методи навчання як засіб формування духовних цінностей особистості. *Освітні обрії*. Т. 2, № 51. 2–5.
- Serdyuchenko, Y. (2019). Interactive technology of teaching as a factor for the development of foreign language dialogical speech. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1. 335–339.

References (translated and transliterated)

- Karlinska, Ya. (2008). Pedagogichna tekhnika A.S.Makarenka ta suchasni interaktyvni tekhnologii formuvannia informatsiinoi kompetentnosti studentiv [Pedagogical technique A.S. Makarenko and modern interactive technologies of forming students' information competence]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, (42). 116–118 [in Ukrainian].
- Kobiuk, Yu. (2016). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do zastosuvannia interaktyvnykh tekhnologii u profesiinii diialnosti [Preparing the future teacher for the use of interactive technologies in professional activities]. Kyiv : In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, 32 [in Ukrainian].
- Metodyka vykladannia profilaktychnykh prohram [Methods of teaching preventive programs]. *Osnovy zdoroviazberezhnoi kompetentnosti* [in Ukrainian].
- Miroshnychenko, V. (2017). Profesiina pidhotovka maibutnykh filolohiv zasobamy interaktyvnykh tekhnologii [Professional training of future philologists by means of interactive technologies]. *Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, (58). 105-112 [in Ukrainian].
- Pobirchenko, N., Pometun O. & Kobernyk, H. (2008). Interaktyvni tekhnologii: teoriia ta metodyka [Interactive technologies: theory and methodology]: posib. Uman-Kyiv. 94 [in Ukrainian].
- Pyshko, O. (2014). Interaktyvni metody navchannia yak sposib rozvytku tvorchykh zdbnosteï uchniv na urokakh istorii ta pravoznavstva [Interactive teaching methods as a way of developing students' creative abilities in history and

- law lessons]. *Narodna osvita* [in Ukrainian].
- Serdyuchenko, Y. (2019). Interactive technology of teaching as a factor for the development of foreign language dialogical speech. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, (1). 335-339 [in English].
- Sobchenko, T. (2020). Dosvid vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii pry vykladannia pedahohichnykh dystsyplin [Experience of using information and communication technologies in teaching pedagogical disciplines]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu Pedahohichni nauky*, (44). 71-78 [in Ukrainian].
- Sobchenko, T. (2021). Suchasni vymohy do pidgotovky maibutnikh filolohiv u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh tsyfrovizatsii [Modern requirements for the training of future philologists in institutions of higher education in conditions of digitization]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 8 (346), II. 157-167 [in Ukrainian].
- Sobchenko, T. (2022). Vykorystannia tsyfrovyykh servisiv ta instrumentiv u protsesi profesiinoi pidgotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [The use of digital services and tools in the process of professional training of future music teachers]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii*, (2). 93-100 [in Ukrainian].
- Sysoieva, S. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh [Interactive technologies for adult learning]: navch.-metod. posib. dlia vykl. systemy form., neform. ta inform. osvity. Kyiv : EKMO, 324 [in Ukrainian].
- Yakubovska, M. (2020). Interaktyvni metody navchannia yak zasib formuvannia dukhovnykh tsinnosti osobystosti [Interactive learning methods as a means of forming spiritual values of the individual]. *Osvitni obrii*, 2 (51), 2-5 [in Ukrainian].
- Zarichanska, N. (2014). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidgotovky maibutnikh fakhivtsiv filolohichnykh spetsialnosti [The use of innovative technologies in the process of professional training of future specialists in philological specialties]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk*, 9 (2). 174-181 [in Ukrainian].

РОЗДІЛ III

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КОНТЕКСТІ ПОРІВНЯЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 378.7+374.7(4)

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.152-161](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.152-161)

**Бабушко
Ростиславівна** – доктор
педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму
Національного університету
фізичного виховання і спорту
України

Світлана

Babushko Svitlana – Doctor of
Sciences in Pedagogy, Professor,
Head of the Tourism Department at
the National University of Ukraine
on Physical Education and Sport

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8348-5936>

E-mail: babushko64sr@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКА ГУМАНІТАРНА ПІДТРИМКА УКРАЇНОК ПРОТИ ГЕНДЕРНОГО І СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. ЄС приділяє значну увагу забезпеченню гендерної рівності та дотриманню прав жінок не лише на території країн-членів Єврозою, але й за їх межами. Нині це питання істотно актуалізувалося через війну, підступно розв'язану РФ проти України. Одним із пріоритетів допомоги ЄС Україні стало вирішення гендерного питання та надання підтримки гендерно вразливій категорії населення – жінкам і дівчатам. Метою статті є висвітлення європейських ініціатив гуманітарної підтримки українських жінок, які втекли від війни чи перебувають на території України у прифронтових та деокупованих районах, та постраждалих від гендерного та сексуального насильства. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових методів, що включали огляд літератури та джерел, їх аналіз, систематизація отриманої інформації, узагальнення, та конкретно-наукових, зокрема аналіз статистичних даних і структурування інформації. Автором наголошено, що гуманітарна допомога надається за такими напрямками: безпосередньо жінкам (так-звані «набори гідності», у тому числі засоби контрацепції та базові послуги сексуального та репродуктивного здоров'я), організаціям з гуманітарної допомоги (6,5 млн євро для надання психологічної та соціальної підтримки, управління випадками гендерно зумовленого насильства, реалізації заходів щодо зменшення ризику гендерно зумовленого насильства тощо), впровадження проєктів для попередження сексуального та гендерного насильства та допомоги постраждалим від нього. Підкреслено, що складовою допомоги є підвищення рівня обізнаності українських жінок і дівчат з проявами

гендерного та сексуального насильства та навчання фахівців, покликаних надавати послуги постраждалим від насильства. Продовження такої гуманітарної підтримки українських жінок і дівчат сприятиме зменшенню ризику гендерно зумовленого насильства в Україні.

Ключові слова: гуманітарна підтримка; ЄС; гендерне і сексуальне насильство; гендерно вразлива категорія населення; допомога; проекти; навчання.

Babushko Svitlana

EUROPEAN HUMANITARIAN SUPPORT OF UKRAINIAN WOMEN: GENDER ASPECT

Abstract. *The EU pays considerable attention to ensuring gender equality and the observance of women's rights not only on the territory of EU Member States, but also outside their borders. Currently, this issue has become significantly actualized due to the war, insidiously launched by the Russian Federation against Ukraine. One of the priorities of the EU aid to Ukraine is to solve the gender issue and provide support to the gender-vulnerable population category – women and girls. Therefore, the purpose of the article is to highlight the European initiatives of humanitarian support for Ukrainian women who are fleeing from the war or are in the front-line territory or de-occupied areas of Ukraine, and are victims of gender and sexual violence. To obtain a complete picture, a complex of general scientific methods was used, which included a review of literature and sources, their analysis, systematization of the received information, generalization, and specific scientific methods, in particular, analysis of statistical data and structuring information. The author determines that humanitarian aid is provided in the following directions: directly to women (so-called «dignity kits», including contraceptives and basic sexual and reproductive health services), to humanitarian aid organizations (6.5 million euros for provision of psychological and social support, management of cases of gender-based violence, implementation of measures to reduce the risk of gender-based violence, etc.), implementation of projects to prevent sexual and gender-based violence and help the victims. It is emphasized that the component of humanitarian assistance is raising the level of awareness of Ukrainian women and girls about manifestations of gender and sexual violence and training specialists whose duty is to provide services to victims of violence. Continuation of such humanitarian support for Ukrainian women and girls will contribute to reducing the risk of gender-based violence in Ukraine.*

Key words: humanitarian support; EU; gender and sexual violence; gender-vulnerable category of population; aid; projects; training.

Постановка проблеми, її актуальність. Питання гендерної рівності вже давно стало актуальним у всіх сферах діяльності людини, й, без перебільшення, у всьому світі. Проте не у всіх країнах його

намагаються вирішити. Більше того, у деяких країнах мова про жіноче рівноправ'я з чоловіками взагалі не йде. Наприклад, в Афганістані режим Талібану встановив надзвичайні обмеження щодо прав жінок і дівчат. Результатом повного нехтування правами жінок і дівчат та жорстоким поведінням поліції моральності ісламського режиму стало виключення Ірану з Комісії ООН з прав жінок.

ЄС приділяє значну увагу забезпеченню гендерної рівності та дотриманню прав жінок не лише на території країн-членів Євросоюзу, але й за їх межами. Нині це питання істотно актуалізувалося через війну, підступно розв'язану РФ проти України, яка змусила мільйони українців шукати притулку в країнах-членах ЄС. За даними Укрінформ з початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. за кордон виїхало понад 8 млн українців (Укрінформ, 2023). Тому Євросоюз зосередився на наданні фінансової, соціальної та гуманітарної підтримки українцям, що постраждали через загарбницьку війну РФ. Одним із пріоритетів допомоги стало вирішення гендерного питання, зокрема підтримка жертв сексуального і гендерного насильства, пов'язаного з війною, торгівля людьми, яка, насамперед, стосується жінок і дітей, які тікають від війни в Україні. Загалом, за даними ООН, у 2022 р. понад 17,7 млн осіб з України потребували допомоги і цивільного захисту, з них 3,7 млн осіб потребували допомоги саме через гендерне насильство.

Забезпечення швидкого та ефективного захисту жінок і дітей, які постраждали, стало першочерговим завданням для ЄС. Через обмеження виїзду за кордон українських чоловіків призовного віку, частка жінок і дітей серед українських мігрантів становить 90% (Stark, et al, 2022). Враховуючи той факт, що під час воєн і воєнних конфліктів, насильства проти жінок і дівчат, включаючи сексуальне насильство та експлуатацію, зростає у два-три рази (Ciolan, 2022), питання гендерної допомоги цій категорії осіб набуває особливої значущості. Варто згадати і те, що згвалтування та сексуальне насильство використовується окупантами як зброя для залякування місцевого населення та зменшення цивільного супротиву. За своєю сутністю згідно з міжнародним правом вони кваліфікуються як військові злочини та злочини проти гуманності і людяності (Rome Statute, 2002). Війна в Україні не стала винятком.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Це дослідження є продовженням низки інших, здійсненим автором і присвяченим гендерним проблемам. Зокрема, «Гендерність у неформальній/інформальній освіті дорослих: європейські практики» (Бабушко, 2021), «Гендерні бар'єри в неформальній освіті дорослих в Європі» (Бабушко, et al, 2022). Так, в останньому із зазначених досліджень аналізувалися причини гендерної нерівності, що перешкоджають жінкам повноцінно брати участь у неформальній освіті в Європі, а саме: соціальні, економічні, культурні,

історичні (2022). У першому – автор представив результати аналізу європейського досвіду формування гендерної чутливості через реалізацію освітніх ініціатив для чоловіків, на прикладі руху «Men's' Shed» (2021).

На відміну від попередніх досліджень, поточне дослідження присвячено проблемам забезпечення гендерності в умовах соціально-гуманітарної кризи, яку спричинила війна, зокрема ініціативам Ради Європи для підтримки українських жінок, які постраждали від гендерного та сексуального насильства.

З огляду на викладене, **метою статті** є висвітлення сучасних європейських ініціатив гуманітарної підтримки українських жінок, які втекли від війни чи перебувають на території України у прифронтових та деокупованих районах, та постраждалих від гендерного та сексуального насильства.

Для отримання цілісної картини було використано комплекс загальнонаукових методів, що включали огляд літератури та джерел, їх аналіз, систематизація отриманої інформації, узагальнення, та конкретно-наукових, зокрема аналіз статистичної інформації та структурування. Джерельною базою дослідження послуговували статистичні звіти ЄС, матеріали Європарламенту та ЄС, програми підтримки мігрантів та публікації вітчизняних і зарубіжних науковців з досліджуваної проблеми. Здійснюючи аналіз джерельної бази, особливу увагу ми звертали на гендерні аспекти: а саме підтримку українського жіноцтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до визначення ООН, гендерне насильство – це широкий та всеохоплюючий термін, що використовується для опису будь-якого шкідливого діяння, вчиненого проти волі особи та зумовленого на соціально обумовленими, тобто гендерними, відмінностями між чоловіком та жінкою (МОМ, ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, 2020, с. 5). Термін охоплює всі дії, які завдають фізичну, сексуальну або психічну шкоду чи страждання, погрози такими діяннями, примушування та інше позбавлення волі. Відтак, розрізняють сексуальне, фізичне, емоційне та психологічне, соціальне та фінансове види гендерного насильства. Воно серйозно впливає на сексуальне, фізичне та психологічне здоров'я постраждалих і у подальшому сприяє посиленню ризиків щодо проблем зі здоров'ям.

Зазначимо, що під час воєнних дій на території своєї країни українські жінки та дівчати ставали найбільш вразливою категорією, яка стикалася з різними проявами прямого чи непрямого гендерного насильства. Також під час пошуків безпечного притулку і на новому місці тимчасового проживання в Європі вони стикалися з серйозними ризиками психологічного, емоційного та фізичного характеру. Відтак при наданні військової, фінансової, економічної, підтримки Україні, ЄС особливу увагу звертав і на гуманітарну допомогу, спрямовану гендерно вразливу групу,

зокрема українських жінок і дівчат.

ЄС засуджує використання сексуального та гендерного насильства як зброю у війні. Депутати Європарламенту висловлюють глибоку стурбованість зростанням кількості випадків торгівлі людьми, сексуального насильства, експлуатації, зґвалтування та жорстокого поводження щодо жінок та дітей, які втікають від війни в Україні. Було прийнято відповідну резолюцію на захист жінок, які тікають з України від війни з РФ. В ній міститься заклик до держав-членів ЄС і національних парламентів працювати над запобіганням сексуальному і гендерному насильству, пов'язаному з конфліктом, у мирний час і під час збройного конфлікту, і наголошується, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є злочином проти людяності та воєнним злочином. Резолюція закликає 46 держав-членів Ради Європи «сприяти у мирний час ненасильницьким, стійким суспільствам, заснованим на рівності та рівному доступі до прав для всіх, як передумовам для подолання криз, зменшення напруги, яка ризикує перерости у відкритий конфлікт та мінімізації його наслідків» (Parliamentary Assembly, 2023).

Одним із дієвих засобів є розроблення превентивних стратегій, пріоритетною з них має стати навчання гендерно вразливої категорії жінок і дівчат щодо запобігання сексуального та гендерного насильства та навчання кадрового корпусу відповідних органів щодо надання допомоги постраждалим.

Крім того, Глава Комітету з прав жінок та гендерної рівності Європарламенту Роберт Бедронь зазначив, що для ЄС повністю неприйнятно, щоб жінки, які шукають притулку в державах-членах ЄС, були позбавлені базових послуг сексуального та репродуктивного здоров'я. Він закликав держави-члени ЄС до того, що вони повинні використати усі наявні ресурси, щоб українські жінки-біженки отримали необхідну підтримку, зокрема надсилати так-звані «набори гідності», включаючи засоби контрацепції та репродуктивного здоров'я (Резолюція, 2023).

Так, з перших тижнів початку війни ЄС розпочав 6 нових проєктів вартістю 80,75 млн євро (EU, 2023), спрямованих на негайне реагування на кризову ситуацію, метою яких стало: просувати гуманітарне право, підтримувати залучення до відповідальності за скоєні воєнні злочини та злочини проти людяності, ідентифікувати зниклих безвісти, допомагати українській владі у захисті цивільного населення, готуватися до швидкого відновлення звільнених територій, забезпечувати охорону культурної спадщини та підтримувати Міжнародний кримінальний суд для розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності. Підтримка розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності включає пов'язане з війною сексуальне насильство.

ЄС тісно співпрацює з Міжнародним Комітетом порятунку з питань

надання гуманітарної допомоги і щорічно виділяє 6,5 млн євро на різноманітні заходи, ініціативи та проекти для подолання гендерної вразливості. Для порівняння, у 2022 р. ЄС виділив 6 млн євро для підтримки українських місцевих громадських центрів та неурядових жіночих організацій, які є першими, до кого звертаються у випадках гендерного, у тому числі й сексуального насильства, українські жінки (EU, 2023). Послуги, які надають ці центри та організації включають: психологічну та соціальну підтримку, управління випадками ґендерно зумовленого насильства, заходи щодо зменшення ризику ґендерно зумовленого насильства, покращення захисту дітей. На кінець 2022 р. в Україні за допомоги ЄС було відкрито 5 таких центрів підтримки жертв гендерного насильства у м. Вінниця, Одеса, Дніпро, Харків, Миколаїв.

З березня 2022 р. центри здійснюють активну діяльність, зокрема систематично надають інформацію про послуги з питань сексуального та репродуктивного здоров'я, які рятують життя; надали психосоціальну підтримку понад 32 000 жінок через мобільні бригади або через гарячу лінію; доступ до послуг зі збереження сексуального та репродуктивного здоров'я отримали понад 10 000 жінок через мобільні клініки (EU, 2023).

Завдяки тісній співпраці з українською владою було досягнуто домовленості та розроблено механізми евакуації за потреби тих жінок і дівчат, які стали жертвами сексуального насильства та потребували медичного лікування.

У рамках програми «Європейський Союз для здоров'я» (EU4Health), стратегічною метою якої є оздоровлення і зміцнення здоров'я тих, хто проживає в ЄС упродовж 2021-2027 рр., було підписано угоду з Україною про надання фінансової підтримки у сфері системи охорони здоров'я, що допоможе пом'якшити наслідки, завдані воєнною агресією РФ.

Результатом стало оголошення конкурсу проектів для неурядових організацій на підтримку психічного здоров'я людей, які тікали від війни в Україні, переважно жінки та діти. На це було виділено 3 млн євро (EU4Health, 2023). Очікується, що відібрані проекти будуть впроваджувати кращі практики для покращення психічного здоров'я та психологічного благополуччя українських мігрантів і біженців, зокрема жінок і дівчат.

Найефективнішим засобом попередження сексуального та гендерного насильства, передусім, є обізнаність жінок і дівчат про можливість отримання належної допомоги і підтримки. Одним із проектів, в рамках якого можна пройти відповідне навчання, став Проєкт Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні – Етап II» (COVAW-II), що розпочався 1 січня 2023 р. і триватиме до 31 грудня 2024 р. Його мета – запропонувати е-навчання фахівцям, покликаних надавати послуги постраждалим від сексуального насильства та проводити профілактичні заходи з його попередження (Офіс Ради Європи в Україні, 2023).

Зазначимо, що це – складова комплексного просвітницького навчання з питань людської гідності та гендерної рівності. Попередніми просвітницькими проєктами були: «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні (COVAW-I)» у 2021-2022 рр.; поглиблення знань і розуміння щодо Стамбульської конвенції як інструменту боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством в Україні у 2018-2020 рр. В межах проєктів Ради Європи підготовлено низку публікацій про насильство стосовно жінок та домашнє насильство в Україні, посібник зі статей Стамбульської конвенції, переклад основних документів Ради Європи. Прикметно, що всі навчально-методичні матеріали щодо гендерного і сексуального насильства пропонуються українською мовою. Окрім цього, в межах проєкту також передбачено розроблення ресурсів для сусідніх країн, які приймають біженців з України.

Результатами реалізації II етапу Проєкту стали: розроблення безкоштовного онлайн курсу для працівників правоохоронних органів щодо боротьби з насильством щодо жінок та перший пілотний курс з отриманням сертифікату; проведення професійного тренінгу для фахівців, що надають послуги постраждалим від сексуального насильства під час війни в Україні.

Так, участь у тренінгу взяли 30 професійних психологів, операторів гарячих ліній та спеціалістів із соціальної роботи з різних областей України. Тренінг проходив в інтерактивній формі. Упродовж чотирьох днів 17-20 липня 2023 р. учасники обговорювали перспективні гендерно-чутливі практики, орієнтовані на постраждалих від сексуального насильства під час військового конфлікту. Під час навчання використовувалися спеціальні навчально-методичні матеріали, що розроблені з особливим урахуванням потреб внутрішньо переміщених жінок під час війни, зокрема посібник для фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні «Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту» (2022).

Також увага приділялася положенням міжнародного права, включаючи Стамбульську конвенцію; вивчалися та обговорювалися наявні протоколи допомоги постраждалим, питання злагодженої координації та взаємодії між органами влади та установами в умовах воєнного стану.

Рада Європи планує продовжувати проведення таких тренінгів задля посилення реагування України та сусідніх держав, які надали притулок українським біженцям, на насильство щодо жінок і сексуальне насильство, пов'язане з війною, та забезпечення надання гендерно-чутливої соціальної, психологічної, медичної та юридичної підтримки постраждалим від насильства.

З огляду на нагальну потребу в підвищенні рівня обізнаності та професійної спроможності працівників українських правоохоронних органів в сфері захисту жінок від насильства в умовах війни, у липні 2023 р. також

було реалізовано пілотний курс для 20 співробітників правоохоронних органів та Міністерства внутрішніх справ України. Курс було перекладено українською мовою і його можна пройти самостійно. Він складається з 3-х модулів і представлений на навчальній платформі Ради Європи HELP (Human Rights Education for Legal Professionals – освіта для представників правоохоронних органів з прав людини). Після успішного завершення користувач отримує в електронному форматі сертифікат HELP (Офіс Ради Європи в Україні, 2023).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, огляд європейських ініціатив з гуманітарної підтримки українок засвідчує, що значна увага приділяється гендерному аспекту, зокрема наданні підтримки постраждалим через гендерне та сексуальне насильство в умовах війни. Гендерне та сексуальне насильство часто використовується як зброя у війні, тому ЄС надає активну допомогу Україні з питань захисту гендерно вразливої категорії населення – жінок і дівчат. Допомога надається за такими напрямками: безпосередньо жінкам (так-звані «набори гідності», у тому числі засоби контрацепції та базові послуги сексуального та репродуктивного здоров'я), організаціям з гуманітарної допомоги (6,5 млн євро для надання психологічної та соціальної підтримки, управління випадками ґендерно зумовленого насильства, реалізації заходів щодо зменшення ризику ґендерно зумовленого насильства та ін.), впровадження проєктів для попередження сексуального та гендерного насильства та допомоги постраждалим від нього. Складовою допомоги є підвищення рівня обізнаності українських жінок і дівчат з проявами гендерного та сексуального насильства та навчання фахівців, покликаних надавати послуги постраждалим від насильства. Продовження такої гуманітарної підтримки українських жінок і дівчат сприятиме зменшенню ризику ґендерно зумовленого насильства в Україні.

Перспективами подальших наукових розвідок можуть бути дослідження освітніх, просвітницьких ініціатив і заходів, спрямованих на попередження інших проявів гендерного насильства в Україні й за кордоном, зокрема щодо біженців і внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел

- Бабушко, С., Соловей, М., & Соловей, Л. (2022). Гендерні бар'єри в неформальній освіті дорослих в Європі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2 (22). 27-38.
- Бабушко, С.Р. (2021). Гендерність у неформальній/інформальній освіті дорослих: європейські практики. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2(20). 10-20.
- Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) & Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). (2020). Як надати першу допомогу особам, які

- пережили гендерне насильство: кишеньковий посібник.
URL: <http://surl.li/enopc>
- Офіс Ради Європи в Україні. (2023). Новини та заходи.
URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/>
- Резолюція на захист жінок, які тікають з України від війни з РФ. (2023).
URL: <http://surl.li/hdhhb>
- Сарета, А., Мельниченко, О., & Степанюк, О. (2022). Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні» (COVAW) 2021-2022 роки.
URL: <http://surl.li/mpngb>
- Укрінформ. (2023). Кількість українців та їх міграція за кордон через війну.
URL: <http://surl.li/lfftv>
- Ciolan, I. (2022). European Policy Centre: Putin's war on Ukrainian Women, <https://epc.eu/en/publications/Putins-war-on-Ukrainian-women-468c8c>
- EU. (2023). 2023 Report on Gender Equality in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <http://surl.li/mpnff>
- EU4Health. (2023). Association Agreement with Ukraine. <http://surl.li/mpnfk>
- Parliamentary Assembly. (2023). Resolution 2476: Conflict-related sexual violence. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31572/html>
- Rome Statute of the International Criminal Court. (2002). Article 7 (g).
URL: <https://iccforum.com/romestatute>
- Stark, L., Seelinger, K. T., Ibalá, R.-M., Tovpeko, Ya. & Mukwege, D. (2022). Prevention of conflict-related sexual violence in Ukraine and globally, *The Lancet*, Volume 399, Issue 10342. URL: <http://surl.li/mpnez>

References (translated and transliterated)

- Babushko, S., Solovei, M., & Solovei, L. (2022). Henderni bariery v neformalnii osviti doroslykh v Yevropi [Gender barriers in non-formal adult education in Europe]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, perspectives*. 2(22). 27-38 [in Ukrainian].
- Babushko, S.R. (2021). Hendernist u neformalnii/informalnii osviti doroslykh: yevropeiski praktyky [Gender in non-formal/informal adult education: European practices]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, perspectives*. 2(20). 10-20 [in Ukrainian].
- Ciolan, I. (2022). European Policy Centre: Putin's war on Ukrainian Women [in English].
- Council of Europe Office in Ukraine. (2023). Novyny ta zakhody [News and Events]. [in English].
- EU. (2023). Report on Gender Equality in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union [in English].
- EU4Health. (2023). Association Agreement with Ukraine [in English].
- IOM, UNHCR & UNISF. (2020). Yak nadaty pershu dopomohu osobam, yaki perezhlyli henderne nasytstvo: kyshenkovi posibnyk [How to provide first aid to survivors of gender-based violence: a pocket guide]. [in Ukrainian].
- Parliamentary Assembly. (2023). Resolution 2476: Conflict-related sexual violence [in English].

- Rezoliutsiia na zakhyst zhinok, yaki tikaiut z Ukrainy vid viiny z RF [Resolution on the protection of women fleeing Ukraine from the war with the Russian Federation]. (2023) [in Ukrainian].
- Rome Statute of the International Criminal Court. (2002). Article 7 (g) [in English].
- Sareta, A., Melnychenko, O., & Stepaniuk, O. (2022). Robota z postrazhdalymy vid seksualnogo nasylstva v umovakh zbroinoho konfliktu [Working with victims of sexual violence in armed conflict]. Proiekt Rady Yevropy «Borotba z nasylstvom stosovno zhinok v Ukraini» (COVAW) 2021-2022 roky [Council of Europe project «Combating violence against women in Ukraine» (COVAW) 2021-2022]. [in Ukrainian].
- Stark, L., Seelinger, K. T., Ibala, R.-M., Tovpeko, Ya. & Mukwege, D. (2022). Prevention of conflict-related sexual violence in Ukraine and globally, The Lancet, Volume 399, Issue 10342 [in English].
- Ukrinform. (2023). Kilkist ukrainstiv ta yikh mihratsiia za kordon cherez viinu [The number of Ukrainians and their migration abroad due to the war]. [in Ukrainian].

УДК 37.374.1

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.161-172](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.161-172)

Білан Марія Вікторівна –
здобувачка відділу андрагогіки
Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих імені Івана
Зязюна НАПН України

Bilan Mariia – PhD Student of the
Andragogy Department, Ivan
Ziazun Institute of Pedagogical
and Adult Education of the National
Academy of Educational Sciences
of Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-8250-9092>

E-mail: mbilan1317@gmail.com

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЇ У КАНАДІ: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена історії формування та розвитку української діаспори у Канаді. Історико-ретроспективний аналіз дозволяє актуалізувати наявний досвід у контексті нинішніх подій та глибоше зрозуміти сутність досліджуваного явища – інтеграції українських біженців у канадське суспільство засобами освіти. Ефективним засобом інтеграції є освіта. Тому метою дослідження став аналіз історичної ретроспективи української міграції до Канади в контексті освітніх можливостей для дорослих мігрантів. У дослідженні використано комплекс таких методів: загальнонаукових (аналіз і синтез, узагальнення і систематизація), міждисциплінарних статистичний і системно-структурний), конкретно-наукових (хронологічний, хронологічно-проблемний, ретроспективний, картографічний). Для історико-ретроспективного аналізу автором було взято за основу, доповнено та адаптовано до потреб дослідження класифікацію етапів

формування і розвитку української діаспори в Канаді, запропоновану канадськими науковцями. Ключовим чинником виокремлення хвиль імміграції українців до Канади послужувала війна та військові дії. Було виокремлено 5 хвиль: перша довоєнна хвиля (1891-1914 рр.); друга (після Першої світової війни); третя (після Другої світової війни); четверта (після розпаду Радянського Союзу до 2016 р.); п'ята (після початку повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України). Здійснюючи опис кожної хвилі, автор акцентував увагу на формуванні української громади та характеризував культурні та освітні аспекти її розвитку. На кожному етапі було відтворено профіль типового українського мігранта: рівень його освіченості, знання мови приймаючої країни, наявність кваліфікації та професійного досвіду та ін. Це дало змогу простежити еволюцію рівня освіченості українського мігранта в Канаді відповідно до етапів міграції та формування української діаспори: від неписьмених та малоосвічених селян у першій хвилі міграції до високоосвічених фахівців різних професій зі знанням англійської мови.

Ключові слова: дорослі; українські мігранти; українська діаспора; історія розвитку; Канада; освітні характеристики.

Bilan Mariia

HISTORICAL RETROSPECTIVE OF UKRAINIAN MIGRATION IN CANADA: EDUCATIONAL ASPECT

Abstract. *The article is devoted to the history of Ukrainian diaspora development in Canada. The historical retrospective analysis makes it possible to update the existing experience in the context of current events and to better understand the essence of the phenomenon under study – the integration of Ukrainian refugees into Canadian society by means of education. An effective means of integration is education. Therefore, the purpose of the study was to analyze the historical retrospective of Ukrainian migration to Canada in the context of educational opportunities for adult migrants. The author used a complex of the following research methods: general scientific (analysis and synthesis, generalization and systematization), interdisciplinary statistical and system-structural), specific scientific (chronological, chronological-problematic, retrospective, cartographic).*

For the historical retrospective analysis, the author took as a basis the classification of the stages of the formation and development of the Ukrainian diaspora in Canada, proposed by Canadian scientists. It was supplemented and adapted to the needs of the research. The war and military operations served as a key factor in distinguishing the waves of Ukrainian immigration to Canada. 5 waves were distinguished: the first pre-war wave (1891-1914); the second (after the First World War); the third (after World War II); the fourth (after the collapse of the Soviet Union until 2016); the fifth (after the start of a full-scale war unleashed by the Russian Federation against Ukraine).

While describing each wave, the author emphasized the formation of

the Ukrainian community and characterized the cultural and educational aspects of its development. At each stage, the profile of a typical Ukrainian migrant was recreated: the level of education, knowledge of the host country language, availability of qualifications and professional experience, etc. This made it possible to trace the evolution of the Ukrainian migrants' education level according to the stages of migration to Canada and the formation of the Ukrainian diaspora: from illiterate and poorly educated peasants in the first wave of migration to highly educated specialists of various professions with knowledge of the English language.

Key words: *adults; Ukrainian migrants; Ukrainian diaspora; history of development; Canada; educational characteristics.*

Постановка проблеми, її актуальність. Звернення до історії української міграції у Канаді обумовлене прагненням якомога глибше й ґрунтовніше вивчити та ретельно проаналізувати весь попередній процес розвитку цього явища. Як підкреслював академік С. Гончаренко, лише за умов володіння інформацією про передумови питання, історію його становлення і розвитку, можна усвідомити й осмислити досліджувану проблему на належному рівні (Гончаренко, 2008, с. 23). Відтак, історико-ретроспективний аналіз міграційного руху українців до Канади дозволить нам актуалізувати наявний історичний досвід у контексті нинішніх подій та з'ясувати особливості останньої міграційної хвилі. Це, в свою чергу, допоможе зрозуміти зміст і сутність навчання дорослих українських мігрантів на сучасному етапі.

Як відомо, українська діаспора в Канаді є доволі великою. За підрахунками, вона складає близько 1,4 млн осіб. За обсягами вона є 11-ю мовно-етнічною групою в Канаді (СКУ, 2022). Тож Канада стала привабливою країною для міграції українців. Зважаючи на складні умови воєнного часу і небезпеки ракетних ударів, бойових дій, авіа бомбардувань через війну, розв'язану Росією проти України, багато українців змушені були залишити свої домівки у пошуках безпечного місця. Таким місцем стала для них Канада та її програма підтримки CUAET (The Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel – дозвіл на екстрені подорожі Канада-Україна). За підрахунками, за період з березня 2022 р. по 15 липня 2023 р. до Канади приїхало понад 166800 українців, близько 793804 заяв було схвалено, і ще понад 300 тис заявників на притулок у Канаді очікують вирішення. Таким чином, потенційно під час цієї хвилі імміграції українців до Канади очікується понад 950 тис. осіб до 31 березня 2024 р., поки діє зазначена вище програма захисту українських біженців (Immigration News, 2023).

Така підтримка українців має глибоке коріння та безпосередньо пов'язана з формуванням і розвитком української діаспори в Канаді.

Ефективним інструментом інтеграції новоприбулих у Канаді стала освіта: формальна, неформальна та інформальна. Тому вивчення того, як з часом змінювалися освітні ініціативи та як вони сприяли адаптації та інтеграції українських мігрантів у канадське суспільство, набуває актуальності у нинішніх умовах.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Історія становлення й розвитку української діаспори була предметом вивчення істориків, соціологів, етнографів, педагогів та науковців інших галузей наук. У різних наукових та науково-популярних джерелах пропонується різна періодизація українського міграційного руху до Канади. Науковці П. Артимишин, Д. Кірюхін, І. Лапшина та багато інших обирають соціально-економічні чинники та мотиви переселення українців як хронологічні межі міграційного руху та виокремлюють 6 етапів розвитку української громади у Канаді. Натомість українська дослідниця Т. Шадріна пропонує доволі стислу класифікацію етапів формування української громади в Канаді, в якій виділено всього три етапи формування української діаспори. В основу її класифікації покладено відмінності й неоднорідність народних мас, що «активно переселялися за океан у різні часи» (Шадріна, 2016, с. 309). Попри свою стислість ця класифікація відображає певні освітні характеристики, а саме рівень освіченості українського мігранта: від малоосвічених селян до високоосвічених інтелігентів.

Доволі поширеною і відомою є класифікація І. Романько, що охоплює «три великі хвилі» масової імміграції українців до Канади: перша хвиля (1891-1914 рр.) налічувала близько 170 тисяч осіб, друга (між двома світовими війнами) – 68 тисяч і третя (1947-1954 рр.) – 34 тисячі осіб. До цієї класифікації автор додає ще й четверту хвилю, яку називає «новою діаспорою», обґрунтовуючи свою позицію тим, що у період між 1991-2001 рр. з України до Канади прибуло на постійне проживання майже 20 тисяч українців (Романько, 2020, с. 136).

З огляду на викладене, **метою нашого дослідження** є аналіз історичної ретроспективи української міграції до Канади в контексті освітніх можливостей для дорослих мігрантів.

Для досягнення поставленої мети було використано загальнонаукові методи досліджень, зокрема аналіз і синтез, узагальнення і систематизація, а також міждисциплінарні методи: статистичний і системно-структурний. Пріоритетними у дослідженні стали конкретно-наукові методи, а саме історичні: хронологічний, хронологічно-проблемний, ретроспективний, картографічний. Їх використання в комплексі дозволило глибоко зануритися в досліджувану проблему та проаналізувати освітні можливості, що їх пропонувала Канада дорослим мігрантам з України

здля їх адаптації та інтеграції в канадське суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для свого дослідження обираємо класифікацію етапів формування та розвитку української громади в Канаді, запропоновану канадськими науковцями М. Стіком (M. Stick) та Фенг Гоу (Feng Hou). В її основу було покладено війну як примусовий чинник масового переселення українців до Канади. За М. Стіком (M. Stick) та Фенг Гоу (Feng Hou), п'ять хвиль імміграції українців до Канади:

- перша (1891-1914 рр.) довоєнна хвиля;
- друга (після Першої світової війни);
- третя (після Другої світової війни);
- четверта (після розпаду Радянського Союзу до 2016 р.);
- п'ята (після початку повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України) (Stick, Feng Hou, 2022).

Проте у цій класифікації четверта хвиля «вибивається» з авторської побудови міграційних етапів українців до Канади, спонукальним чинником яких була війна чи воєнні дії. Розпад Радянського Союзу був мирним процесом і жодних воєнних дій у той час не відбувалося.

Зважаючи на те, що нині українці змушені залишати свою Батьківщину та шукати прихистку через війну в інших країнах, у тому числі й у Канаді, війна як примусовий чинник вимушеного переселення населення за кордон чи в межах своєї країни може розглядатися як об'єктивний критерій, що відображає головні тенденції міграції та основні характеристики мігрантів.

З огляду на висловлені міркування, спробуємо класифікувати історію створення української діаспори в Канаді, адаптуючи класифікацію М. Стіка (M. Stick) та Фенг Гоу (Feng Hou) до потреб нашого дослідження. Таким чином, критерієм розмежування етапів створення української громади в Канаді є воєнні дії. Головним завданням класифікації стає висвітлення культурного та освітнього аспектів імміграції українців до Канади задля їх подальшої адаптації й інтеграції в канадське суспільство.

Перша (довоєнна) хвиля імміграції українців до Канади (1891-1914 рр.). За твердженням М. Стіка (M. Stick) та Фенг Гоу (Feng Hou) 1891 р. став роком масової імміграції українців (Stick, Feng Hou, 2022). За даними федерального уряду Канади до країни іммігрувало понад 150 тис. українців (Government of Canada, 2020). Переважно це були селяни з Галичини та Буковини, які оселялися у трьох провінціях країни (Манітоба, Саскачеван та Альберта) й займалися сільськогосподарською справою. Більшість іммігрантів не вміли читати й писати рідною мовою. Не знали вони й англійської мови й культурних особливостей нової країни, відтак

почувалися «громадянами третього сорту» (Czumer, 1981, с. 69). Тому недивно, що українці трималися консолідовано, відчужено від місцевого населення та соціально-культурного життя своєї нової батьківщини. На переконання канадської українки, дослідниці імміграції в Канаді, М. Косташ (M. Kostash), цей фактор став основоположним у формуванні української громади. Іншими словами, вона залишалася «замкненою в собі» (Kostash, 1992). Це була реакція на вороже ставлення до українських іммігрантів, які, в свою чергу, свідомо відмовлялися вивчати англійську мову для входження в канадське суспільство.

Підсвідоме прагнення зберегти свої національні риси означало для українців вижити у неприхильній до них країні. Водночас, у дітей українських переселенців спрацьовував інший механізм виживання: вивчити англійську мову і позбутися зневажливого ставлення до них, як до іноземців. Тобто через мову відкрити для себе шлях до рівноправного проживання в країні (Шадрина, 2016).

Друга хвиля масового переселення українців припадає на період після Першої світової війни до початку Другої світової війни (1920-1939 рр.). За підрахунками, у період між двома світовими війнами понад 67 тис. осіб виїхали з України до Канади (Government of Canada, 2020). Загалом, понад 1 млн українців змушені були залишити своє постійне місце проживання за 10 років у період з 1920-1930-ті рр. (Lapshyna, 2022) з таких причин, як припинення існування Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, колективізація, Голодомор, політичні репресії.

Окрім селян, іммігрувала також й українська інтелігенція, яка почала обирати для свого поселення промислові містечка східної частини Канади (СКУ, 2022). Загалом, розселення іммігрантів визначалось можливостями їхнього працевлаштування та професійною підготовкою. Так, ті, що хотіли працювати в сільськогосподарській галузі, оселялися у селах; ті українці, хто влаштовувались на роботу на шахтах, лісопереробних, вагоноремонтних заводах, у транспортній сфері, у кравецьких й кушнірських майстернях, обирали міста та їх околиці. Важливим чинником нового місця поселення ставала наявність в тій чи іншій місцевості мешканців українського походження (Романько, 2020, с. 145).

Українці, які мали дітей, хотіли кращої долі для своїх дітей на чужині, розуміючи, що цього можна досягти лише завдяки освіті. Вони продовжили організовуватися у різні групування. Переважно це були організації релігійного спрямування, які допомагали виховувати дітей та зберігати народні традиції. Інші організації були освітніми. Вони залучали

молодь через різні розваги, зокрема театральні постановки, спів у хорі. Ще одним мотивом до об'єднання українських іммігрантів стали ідеї боротьби за свої права. Вони організовувалися у профспілки для отримання кращих умов праці та заробітної плати (Czumer, 1981, с. 80). Таким чином, спільними зусиллями переселенці будували «державу в державі», «модель своєї країни в мініатюрі» (Шадріна, 2016, с. 310). Так продовжувався процес об'єднання мовно-етнічної громади українців зі своїми освітніми, науковими, політичними, фінансовими та громадськими інституціями.

Третя хвиля міграційного руху розпочалася вже після Другої світової війни (1945-2000-ні рр.). Основну частку іммігрантів становили українці, яких було вивезено на примусові роботи до нацистської Німеччини, колишні воїни Української повстанської армії (УПА), які відмовилися повертатися до Радянського Союзу, де їх чекали табори. Таким чином, більшість новоприбулих через політичні мотиви переїздили до Канади. Під час цієї хвилі українські іммігранти селилися у великих містах східної Канади (Торонто, Монреаль), де працювали на фабриках і заводах. До прикладу, до 1952 р. до Канади в'їхало понад 30 тис. українців, переважно зі статусом «біженці» (Government of Canada, 2020). Це були представники усіх регіонів України, різних професій і галузей науки й мистецтва. Вони стали найбільш впливовою групою серед попередніх міграційних хвиль. За короткий час нові мігранти включились у діяльність українських установ, поповнили їх, брали активну участь в урядовій діяльності, розвитку науки, бізнесі та кардинально змінили імідж української громади.

Після розвалу Радянського Союзу (1991 р.) в Україні настала глибока економічна криза, яка й змусила емігрувати тисячі українців. Причому, основна частка іммігрантів до Канади були кваліфікованими спеціалістами, мали вищу освіту, володіли англійською мовою. Після проголошення незалежності України у 1991 р. українці могли легально емігрувати до Канади за умови їх відповідності вимогам канадської імміграційної служби.

Таким чином, на початку третього етапу українці переселялися до Канади з політичних мотивів, а потім з економічних. Основні риси тодішнього мігранта включали освіченість: 12,8% новоприбулих мали середню освіту, 37% мали диплом про вищу освіту, закінчивши інститут, а 36,1% осіб здобули університетську освіту (Українці у Канаді, 2023).

Четверта хвиля (2014-2016 рр.) розпочалася з Революції гідності в Україні, анексії Криму та воєнними діями РФ на сході України. За даними Державної служби статистики України, 1,3 млн громадян залишили Україну у період з 2015-2017 рр. задля працевлаштування за кордоном (Державна

служба статистики України, 2017). Чисельність українських мігрантів до США, Канади, Західної та Центральної Європи зросла з 0,7 млн (у 1991 р.) до 2,5 млн осіб (у 2017 р.), що становить 13% і 38% відповідно (IOM, 2021).

Основною часткою українських мігрантів стала студентська молодь, потік іммігрантів не просто зріс, а подвоївся, починаючи з 2013 р. і досягнув позначки у 157 тис. осіб у 2019 р. (Integral Human Development, 2020). Мотивом для міграції молоді стали воєнні дії, прагнення залишити країну, навчатися за кордоном і знайти своє місце на міжнародному ринку праці. Відтак, потоки української молоді спрямовані були саме на країни, де функціонували українські діаспори, у тому числі й до Канади. Особливостями тодішніх іммігрантів стала їх освіченість, прагнення інтегруватися у міжнародний ринок праці, професійно та особистісно реалізуватися. Освіту вони розглядали як перший етап своєї еміграції, справедливо вважаючи, що диплом про здобуту освіту в університеті за кордоном, допоможе їм знайти гідну роботу.

Разом з тим, доцільно зауважити, що були й такі молоді люди, що їхали з України лише на навчання, не шукаючи «кращої долі» за кордоном. Багато з них планували повернутися на свою Батьківщину, привнести з собою набутий освітній та професійний досвід та сприяти розвитку України. За цей період українська діаспора консолідувалася й стала потужною громадою, що почала відігравати помітну роль у політичному, суспільному, культурному та освітянському житті країни. До прикладу, громада має 14 музеїв, 600 художніх колективів, у тому числі 150 танцювальних ансамблів, 100 хорів, театральних груп, оперне об'єднання. Система освіти української громади в Канаді охоплює дошкільний, шкільний рівень та вищу освіту. Вона налічує 295 різних шкіл: суботні «рідні школи», курси українознавства, літні мовні табори, приватні школи, дво- і тримовні релігійні школи, дитячі садки. В чотирьох провінціях невід'ємною частиною державної шкільної програми є українські студії (навчальні програми з української мови, літератури, історії, географії).

Бажаючи можуть здобути вищу освіту українською мовою у Канадському інституті українських студій університету Альберти, Центрі українських канадських студій в університеті Манітоби, університетах Торонто та Оттави. Крім того, українська мова, історія та література як окремі навчальні дисципліни викладаються в десяти університетах країни (Романько, 2020).

Наступна *п'ята хвиля української імміграції* (2022 р.) – «воєнна» (СКУ, 2022), зумовлена повномасштабною війною РФ проти України, розв'язаною 24 лютого 2022 р., стала чи не найпотужнішою і найчисельнішою. Незважаючи на те, що існує велика невизначеність щодо

тривалості перебування українців у Канаді, продовження бойових дій на території України затьмарює перспективи швидкого повернення для більшості українських мігрантів. Переважна більшість із них починає осідати в новому для себе суспільстві. Відтак, і питання їх інтеграції у ринок праці стає все більш актуальним.

Як зазначають експерти Організації з економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD), біженці з України значно відрізняються від попередніх мігрантських потоків (OECD, 2022). Повною мірою це стосується і мігрантів до Канади. Головною відмінністю, що вирізняє нинішніх українських мігрантів, є те, що значна їх частина має професійно-технічну чи освітню кваліфікацію. Тобто це – висококваліфіковані фахівці. Крім того, новоприбулі з України мають право працевлаштування чи самозайнятості в приймаючій країні (OECD, 2022).

Демографічний склад мігрантів з України також відрізняється від інших потоків мігрантів і спричиняє додаткові перешкоди для інтеграції в канадське суспільство і ринок праці. Через воєнний стан в Україні та заборону виїзду з країни чоловікам призовного віку (18-60 років), понад 70% новоприбулих дорослих становлять жінки, третину мігрантів становлять діти та біля 4-6% люди віком 65 років і старші (OECD, 2023). Тобто більшість мігрантів є матерями, які залишили Україну разом зі своїми дітьми. Як наслідок, склад сімей українських мігрантів стає ключовою проблемою для їхньої інтеграції на ринок праці. Відсутність чоловіків, вплив різноманітних стресових чинників на дітей і на самих жінок у новому середовищі збільшують навантаження по догляду за дітьми та ускладнюють поєднання сімейних обов'язків із роботою. Тому, навіть ті, хто шукає роботу, можуть віддавати перевагу лише частковій зайнятості, принаймні до тих пір, поки вони не отримають доступ до послуг з догляду за дітьми. Те, що в українських мігрантських сім'ях є й утриманці похилого віку, незадовільний стан їхнього здоров'я може стати додатковою перешкодою у пошуку роботи жінки-матері. Разом з тим, якщо літні люди перебувають у гарному здоров'ї, вони можуть допомагати доглядати за дітьми. Як наслідок, жінка отримує більше можливостей виходу на ринок праці.

Нестача кваліфікованих кадрів у багатьох секторах економіки Канади створює гарні передумови для успішної інтеграції українських мігрантів у ринок праці. Тим більше, що рівень їх освітньо-професійної підготовки є доволі високим і значно перевищує освітній рівень інших мігрантів, у тому числі й попередніх українських. За даними UNHCR, понад дві третини українських мігрантів мають вищу освіту. Кожен дев'ятий здобув професійно-технічну освіту, а 8% мігрантів отримали лише загальну

середню освіту (UNHCR, 2022). Цікавим фактом є те, що кожен десятий мігрант з України до свого вимушеного переселення працював в освітній сфері (OECD, 2022). За даними UNHCR, ця частка є навіть більшою і становить 17% (UNHCR, 2022).

Щодо мовної підготовки, її рівень у нинішніх українських мігрантів також позитивно відрізняється від попередніх хвиль. Так, за опитуваннями OECD, проведеними у 2022 р., половина всіх респондентів (50%) повідомили, що вони можуть розмовляти англійською (OECD, 2022). За результатами опитування UNHCR, 38% біженців повідомили, що вони можуть розмовляти англійською мовою (UNHCR, 2022).

Узагальнення отриманих даних щодо культурно-освітніх характеристик українських мігрантів на різних етапах розвитку української діаспори дало можливість вибудувати еволюційну траєкторію освіченості українського мігранта в Канаді (рис. 1).

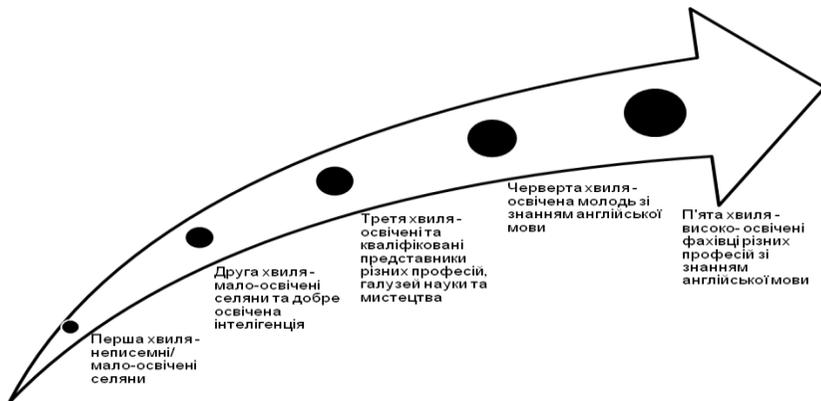

Рис. 1. Еволюція рівня освіченості українського мігранта в Канаді відповідно до етапів міграції.

Джерело: розроблено автором.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, дослідивши історію української діаспори в Канаді та обравши воєнні дії як часову детермінанту етапів її розвитку, можна констатувати, що канадське українство пройшло важкий шлях до інтеграції у нове суспільство та ринок праці: від малоосвічених чи й зовсім неписьменних селян першої хвилі імміграції до високоосвічених і кваліфікованих українців останньої хвилі. Завдяки своїй згуртованості, освіченості, національним культурним традиціям, українська громада має помітний вплив на політичне, економічне, соціальне та культурне життя канадського суспільства. Українська діаспора завжди підтримувала та продовжує підтримувати

іммігрантів з України, зокрема й нинішніх біженців. Завдяки українській громаді підтримуються та зміцнюються зв'язки з історичною батьківщиною, забезпечуються усі умови для збереження національної самобутності та ідентичності. Тож, з одного боку, українська громада допомагає асимілюватися та інтегруватися в канадське суспільство. З іншого, намагається зберегти українську етнічну культуру та самобутність. Ефективним інструментом в цих процесах є освіта на навчання мігрантів через різні програми та курси, в залежності від рівня їх освіченості, професійних чи особистісних потреб.

Перспективами подальших наукових розвідок можуть стати прикладні дослідження проблеми інтеграції дорослих українців-мігрантів через навчання та освіту.

Список використаних джерел

- Гончаренко, С. У. (2008). Педагогічні дослідження: *Методологічні поради молодим науковцям*. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця». 278.
- Державна служба статистики України. (2017). Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). *Статистичний бюлетень*. К. 36. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm
- Романько, І.І. (2020). *Історія та культура української діаспори*: навч. посібник. Кропивницький: Льотна академія Національного авіаційного університету. 328.
- СКУ. Світовий конгрес українців. (2022). *Українці в Канаді: від першої хвили дотепер*. URL: <http://surl.li/lkppo>
- Українці у Канаді – від хлібного колоска до Уейна Ґрецького. (2023). *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/4d581f9dc286a/>
- Шадрина, Т. (2016). Українська діаспора в Канаді: мова «чужої» країни. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія», 2(36). 309-314.
- Czumer W. (1981). *Recollections about the life of the first Ukrainian settlers in Canada*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. 215. URL: <http://surl.li/mmfqz>
- Government of Canada. (2020). *Ukrainian*. URL: <http://surl.li/mmfqd>
- Immigration News. (2023). *Sponsorship for Ukrainians will be open for applications on October 23, 2023*. URL: <http://surl.li/mmfqw>
- Integral Human Development. (2020). *Ukraine: Country Profile*. URL: <https://migrants-refugees.va/country-profile/ukraine/>
- International Organization for Migration (IOM). (2021). *World Migration Report*. McAuliffe, M. and Triandafyllidou, A. (eds.) Geneva. URL: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022.pdf>
- Kostash, M. (1992). *All of Baba's Children*. Edmonton: NeWest Press. 445.
- Lapshyna, I. (2022). Ukraine – Emigration and Displacement in Past and Present. *Migration Weltweit*. URL: <http://surl.li/mmfql>
- OECD. (2022). *Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving*

Countries. Paris: OECD Publishing.
URL: <https://doi.org/10.1787/09beb886-en>

Stick, M., Feng Hou. (2022). A sociodemographic profile of Ukrainian Canadians: *Economic and Social reports. Statistics Canada*. DOI: <https://doi.org/10.25318/36280001202200400003-eng>

UNHCR. (2022). *Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees from Ukraine #2*. URL: <http://surl.li/mmfqs>

References (translated and transliterated)

Czumer, W. (1981). *Recollections about the life of the first Ukrainian settlers in Canada*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. 215 [in English].

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017). Zovnishnia trudova mihratsiia (za rezultatamy modulnogo vybirkovoho obstezhennia) [External Labor Migration (based on the results of a modular sample survey)]. *Statystychnyi biuletyn – Statistical bulletin*. K. 36 [in Ukrainian].

Government of Canada. (2020). *Ukrainian* [in English].

Honcharenko, S.U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: Methodological advice to young scientist]. Kyiv-Vinnytsia: DOV «Vinnytsia». 278 [in Ukrainian].

Immigration News. (2023). *Sponsorship for Ukrainians will be open for applications on October 23, 2023* [in English].

Integral Human Development. (2020). *Ukraine: Country Profile* [in English].

International Organization for Migration (IOM). (2021). *World Migration Report*. McAuliffe, M. and Triandafyllidou, A. (eds.) Geneva [in English].

Kostash, M. (1992). *All of Baba's Children*. Edmonton: NeWest Press. 445 [in English].

Lapshyna, I. (2022). *Ukraine – Emigration and Displacement in Past and Present. Migration Weltweit* [in English].

OECD. (2022). *Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving Countries*. Paris: OECD Publishing [in English].

Romanko, I.I. (2020). *Istoriia ta kultura ukrainskoi diaspyry* [History and culture of the Ukrainian diaspora]: navch. posibnyk. Kropyvnytskyi: Lotna akademiia Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. 328 [in Ukrainian].

Shadrina, T. (2016). *Ukrainska diaspora v Kanadi: mova «chuzhoi» krainy* [Ukrainian diaspora in Canada: language of the host country]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Serii «Filolohiia»* [Philology]. Vyp. 2(36). 309-314 [in Ukrainian].

SKU. Svitovyi konhres ukrainsiv [World Congress of Ukrainians]. (2022). *Ukrainsi v Kanadi: vid pershoi khvyli doteper* [Ukrainians in Canada: from the first wave to the present]. [in Ukrainian].

Stick M., Feng Hou. (2022). A sociodemographic profile of Ukrainian Canadians: *Economic and Social reports. Statistics Canada* [in English].

Ukrainsi u Kanadi – vid khlibnoho koloska do Ueina Gretskoho (2023) [Ukrainians in Canada – from a grain of bread to Wayne Gretskiy]. *Istorychna Pravda – Historical truth* [in Ukrainian].

UNHCR. (2022). *Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees from Ukraine #2* [in English].

УДК 37:(048.8)(477)

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.173-182](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.173-182)

Котун Кирил Васильович – кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Kotun Kyryl – PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Researcher at Department of Foreign Systems of Pedagogical Education and Adult Education, Ivan Ziazun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of NAES of Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3661-6689>

E-mail: smarkk@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. Автором наголошено, що освітня система скандинавських країн є прикладом високоефективної моделі професійної підготовки вчителів, що базується на інноваційності, технологічності та всебічному розвитку педагогічних кадрів. У контексті воєнних реалій України та повоєнного відновлення країни, дослідження скандинавського досвіду набуває особливої актуальності для удосконалення змісту освітніх програм у системі професійної педагогічної підготовки вчителів. Стаття розкриває ключові аспекти змісту професійної підготовки вчителів у країнах, які лідирують у сфері освіти – Норвегії, Швеції та Фінляндії. Проаналізовано комплексний підхід до навчання, який включає академічні знання, практичні навички та професійний розвиток. Особливу увагу приділено інтеграції цифрових технологій, психологічній підтримці, етиці та соціальній відповідальності в підготовці вчителів. Окреслено різні особливості змісту освітніх програм: від теоретичних знань до практичного застосування, від методології викладання до стратегій управління класом, від індивідуального розвитку учнів до роботи в мультикультурному середовищі. Зазначено, що аналіз скандинавських освітніх практик є нагальним у формуванні гнучких та адаптивних освітніх стратегій змісту професійної підготовки вчителів, важливих для України в умовах післявоєнної відбудови. У висновках акцентовано увагу на необхідності подальшого дослідження та аналізу змісту скандинавських освітніх програм професійної підготовки вчителів, їх інноваційних та технологічних компонентів, для реалізації ефективних освітніх стратегій в Україні та можливої адаптації скандинавських практик у контексті відновлення та модернізації української системи педагогічної освіти.

Ключові слова: вчителі; зміст; професійна підготовка; Швеція; Норвегія; Фінляндія.

Kotun Kyryl

CHARACTERISTICS OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL TEACHER TRAINING IN SCANDINAVIAN COUNTRIES

Abstract. *The educational system of Scandinavian countries merits special attention as an example of a highly effective model for teacher professional training, grounded in innovation, technological advancement, and comprehensive development of pedagogical staff. In the context of Ukraine's wartime realities and post-war recovery, studying the Scandinavian experience becomes particularly relevant for improving the content of educational programs in Ukraine's system of professional pedagogical training. This article elucidates key aspects of teacher professional training in countries leading in education – Norway, Sweden, and Finland. It highlights a holistic approach to learning, encompassing academic knowledge, practical skills, and professional development. Special attention is given to the integration of digital technologies, psychological support, ethics, and social responsibility in teacher training. Various features of the educational programs' content are outlined: from theoretical knowledge to practical application, from teaching methodology to classroom management strategies, and from individual student development to working in a multicultural environment. The analysis of Scandinavian educational practices is urgent in developing flexible and adaptive educational strategies for the content of teacher professional training, which are vital for Ukraine in the post-war reconstruction period. The conclusions emphasize the need for further research and analysis of the content of Scandinavian educational programs for teacher professional training, their innovative and technological components, to implement effective educational strategies in Ukraine and possibly adapt Scandinavian practices in the context of revitalizing and modernizing Ukraine's pedagogical education system.*

Key words: *teachers; content; professional training; Sweden; Norway; Finland.*

Постановка проблеми, її актуальність. Освітня система скандинавських країн – це унікальний феномен, який привертає увагу дослідників з усього світу. Високий рівень освітніх досягнень, інноваційний підхід до навчання та виховання, а також ефективність педагогічної практики роблять цю систему взірцем для багатьох країн. Особливої уваги заслуговує підготовка вчителів, яка є ключовим компонентом успіху скандинавської освітньої моделі. Скандинавські країни використовують комплексний підхід у підготовці вчителів, який об'єднує теоретичні знання, практичні навички та професійний розвиток. Цей підхід може бути корисним для України, сприяючи створенню більш гнучкої та ефективної системи підготовки вчителів. У скандинавських освітніх системах пріоритетного значення набули інноваційні методики та стратегії навчання, що допомагає вчителям розвивати критичне мислення, креативність і вміння адаптуватися до змін в

освітньому середовищі. Значна увага приділяється інтеграції цифрових технологій у педагогічний процес. Освітні програми професійної підготовки вчителів у Скандинавських країнах наголошують на всебічному розвитку вчителів, включаючи психологічну підтримку, етику та соціальну відповідальність, а також великого значення надають підготовці вчителів до роботи в мультикультурному та інклюзивному середовищі.

У Скандинавських країнах традиційні підходи поєднуються з інноваціями, щоб забезпечити високу якість освіти та підготувати вчителів, здатних ефективно працювати в сучасному швидкозмінному світі. Усі ці аспекти застосовуються у змісті освітніх програм підготовки та професійного розвитку вчителів у таких країнах, як Норвегія, Швеція та Фінляндія. Саме тому вивчення зарубіжного досвіду Скандинавських країн уможливить удосконалення змісту освітніх програм у системі професійної педагогічної підготовки вчителів в Україні, відкриваючи нові можливості для впровадження сучасних освітніх практик та підходів.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Вагомий науковий доробок у теорію та методику професійної підготовки вчителів Скандинавських країн належить насамперед зарубіжним вченим та науковцям, зокрема, В. Тіссарі (V. Tissari), С. Усіяутті (S. Uusiautti), П. Кансенен (P. Kansanen), Р. Джирхама (R. Jyrhämä), П. Каікконен (P. Kaikkonen), Р. Джакку-Шівонен (R. JakkuSihvonен), Д. Хардревес (D. Hargreaves), Дж. Бенгтссон (J. Bengtsson), В. Дойль (W. Doyle), Г. Галлузо (G. Galluzo), Р. Панкратц (R. Pancratz), Дж. Джуссіла (J. Jussila), С. Саарі (S. Saari), Н. Ніємі (N. Niemi). Українськими вченими (Авшенюк Н., Пазюра Н., Постригач Н., Годлевська К., Дяченко Л., Пилинський Я., Марусинець М., Бідюк Н., Матвієнко О., Кучай Т., Лещенко М., Лавриченко Л. та ін.) накопичено значний досвід вивчення зарубіжних систем педагогічної освіти, зокрема досвіду Скандинавських країн (Котун К., Огієнко О., Базельюк Н., Роляк А., Пуховська Л. та ін.).

Мета статті полягає у виокремленні деяких ключових аспектів змісту освітніх програм професійної підготовки вчителів на прикладі досвіду Норвегії, Швеції та Фінляндії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Детальніше виокремимо декілька ключових аспектів змісту професійної підготовки вчителів у Скандинавських країнах.

Швеція. Зміст професійної підготовки вчителів у Швеції є всеосяжним, структурованим та спрямованим на забезпечення майбутніх вчителів широким спектром знань та навичок. Освіта вчителя початкової школи триває чотири роки, а освіта вчителя старших класів середньої школи – від 4 до 5 років. Програми освіти вчителів складаються з трьох частин:

предметні дослідження та предметна дидактика; освітні науки – майбутні вчителі отримують освіту в галузях знань, які є центральними як для професії вчителя, так і для шкіл як соціального, педагогічного та дидактичного середовища для учнів та вчителів; розширена практика – майбутні вчителі беруть участь у повсякденній роботі школи, навчаються планувати уроки та викладання, управлінням класом та відносинами з учнями (Stockholm University, 2016).

Професійний розвиток. Професійна сертифікація для вчителів і вихователів дошкільних закладів була запроваджена у Швеції в 2011 році. Метою цієї реформи було підвищення рівня кваліфікації серед вчителів та вихователів дошкільних закладів, аби покращити якість освітніх послуг у Швеції. Шведське національне агентство з освіти (The Swedish National Agency for Education) приймає рішення щодо сертифікації вчителів та вихователів дошкільних закладів (Education Act, 2010).

Для того, щоб стати вчителем математики та/або природничих наук у 4 класі, потрібно пройти університетське навчання з конкретного предмету протягом одного семестру. Для вчителів з сертифікатом викладання трьох предметів у 8 класі необхідно пройти три семестри університетського навчання з одного предмету та 1½ семестру з двох інших.

У 2018 році програма під назвою «Програма постійного професійного розвитку для вчителів» мала на меті підвищення рівня досягнень учнів шляхом покращення компетенції вчителів. Вчителям надається можливість поглибити свою компетенцію в предметах, за якими вони вже мають ступінь, а також розширити свою компетенцію в предметах, де у них немає освіти. Після завершення програми вчителі можуть подати заявку на нову акредитацію предметів. Національне агентство освіти організовує курси програми у співпраці з університетами, а муніципалітети можуть подавати заявки на урядові гранти для покриття витрат на скорочення навчального навантаження вчителів, які відвідують ці курси (Skolverket, 2016). У 2013 році була введена нова програма кар'єрного розвитку для вчителів, яка передбачала значне збільшення заробітної плати для призначених вчителів, оплачувану урядом. Вчителі, які були прийняті до програми, повинні мати рекомендації від своїх директорів та добре задокументований досвід (Regulation for the teacher career reform, 2013).

Серед ключових компонентів освітньої програми для підготовки вчителів можна виокремити такі: вчителі мають мати глибокі знання у предметах, які вони збираються викладати, що включає детальне вивчення конкретних предметів, забезпечуючи високий рівень обізнаності вчителів у контенті, який вони будуть викладати; вивчення методології викладання, стратегій управління класом та освітніх теорій, важливими для розуміння

того, як залучити учнів та створити ефективне навчальне середовище; практичний досвід у школах, тобто педагогічна практика, є важливою частиною підготовки вчителів, що дозволяє стажерам застосовувати свої теоретичні знання у реальних умовах класу під керівництвом менторів-вчителів; особлива увага приділяється тому, як задовольнити потреби учнів з різними освітніми потребами, для забезпечення інклюзивної освіти; розуміння психологічних аспектів навчання та поведінки учнів є критично важливим, оскільки цей компонент охоплює такі сфери, як розвиток дитини, процеси навчання та мотивація; майбутніх вчителів навчають розробляти змішані освітні програми та методи оцінювання для ефективного планування, впровадження та оцінювання; у сучасному класі технологічні навички є надважливими, саме тому підготовка вчителів включає розвиток цифрових навичок для освітніх цілей; розуміння етичних міркувань та законодавчої рамки, у межах яких працюють вчителі, оскільки це включає знання про права учнів, обов'язки вчителів та діючі освітні політики; деякі програми можуть включати компоненти з освітніх досліджень, надаючи вчителям здатність критично аналізувати освітні практики та вносити вклад у розвиток нових методів та стратегій викладання; з огляду на різноманітність у класах, що є особливістю Скандинавських країн, підготовка включає компоненти мультикультурної освіти та глобальних перспектив, готуючи вчителів до роботи в різноманітних освітніх середовищах. Детальний зміст і структура програм професійної підготовки вчителів можуть варіюватися між університетами та коледжами у Швеції. Однак загальною метою є підготовка вчителів, які можуть ефективно реагувати на динамічні потреби учнів та освітньої системи.

У Швеції функціонують різні університети та освітні програми, які займаються підготовкою вчителів, з-поміж яких: Стокгольмський університет (Stockholm University), Університет Гетеборга (University of Gothenburg), що провадить підготовку від дошкільної освіти до освіти дорослих, Мальме університет (Malmö University), який пропонує одну з найбільших програм підготовки вчителів у Швеції, включаючи програми підготовки вчителів початкових класів, Університет Крістіанстад (Kristianstad University), який працює за програмою, що базується на основних демократичних цінностях, знаннях про сучасне індивідуальне навчання та розвиток дітей. Вони пропонують пакети курсів, які пов'язані з вчительською освітою, та можливість стажування в школах для студентів програм обміну. Означені університети та відповідні програми відображають широкий спектр можливостей для майбутніх шведських учителів, пропонуючи різноманітні курси і спеціалізації, що відповідають різним освітнім і професійним цілям.

Норвегія. Вчителі 1-10 класів у Норвегії працюють в міських

радами, а вчителі 11-13 класів – окружними радами. З 2008 року застосовуються регулювання з працевлаштування в Норвегії, які вимагають від вчителів завершення певної кількості кредитів з норвезької мови, математики або англійської мови перед працевлаштуванням. Для вчителів початкової школи мінімальна вимога становить 30 кредитів з будь-якого з цих трьох предметів. Для вчителів математики у початковій середній школі мінімальна вимога – 60 кредитів; для вчителів природничих наук у нижчій середній школі – 30 кредитів. Однак, одержавши роботу, вчителі початкової середньої школи можуть викладати будь-який предмет, не маючи обов'язково кредитів з цього конкретного предмету. У старшій середній школі вчителі повинні мати щонайменше 60 кредитів з кожного предмету, який вони викладають. (Norwegian Directorate for Education and Training, 2015).

До недавнього часу вчителі базової школи (1-10 класи) здобували освіту у педагогічних університетських коледжах і були кваліфіковані викладати всі предмети на всіх рівнях як універсальні вчителі. У 2010 році педагогічна освіта для базової школи, яку продовжували надавати університетські коледжі, була реформована і поділена на два типи програм: одна готує універсальних вчителів 1-7 класів, інша – спеціалізованих вчителів 5-10 класів. Обидва типи програм розраховані на чотири роки та включають мінімум 100 днів педагогічної практики.

Вчителі, які здобули освіту у закладах вищої освіти, кваліфіковані викладати свої предмети (зазвичай два) у початковій і старшій середній школі (8-10 та 11-13 класи відповідно) як спеціалізовані вчителі. Вчителі, які бажають продовжувати навчання у закладах вищої освіти, можуть вступити до п'ятирічної магістерської програми, яка включає 75-85 днів педагогічної практики. Альтернативно, вони можуть додати рік додаткової освіти до бакалаврського або магістерського ступеня, який включає педагогіку, методику викладання предметів та 60 днів педагогічної практики.

Зміст професійної підготовки вчителів у Норвегії відомий якісним стандартом та інноваційним підходом до навчання, охоплює ряд ключових компонентів, які спрямовані на розвиток необхідних навичок та компетенцій для виконання педагогічної діяльності. Серед ключових особливостей можна виокремити: академічні знання у певній спеціальній галузі; педагогічна освіта як розуміння теорій навчання, методів викладання, оцінювання учнівських досягнень та управління класом; значна практична підготовка; інклюзивне виховання та спеціальна освіта; дослідницькі навички та рефлексія; цифрова компетентність; багатокультурна освіта та глобальні компетенції; знання психології та соціальної педагогіки; специфічна освіта для вчителів математики та науки; постійний професійний розвиток.

З-поміж норвезьких закладів вищої освіти, що провадять освітню

програму підготовки вчителів, можемо виокремити такі: Університет Осло (Oslo Metropolitan University) пропонує широкий спектр педагогічних програм, включаючи програми для початкової та середньої освіти. Університет у Бергені (University of Bergen) провадить підготовку вчителів з акцентом на дослідницькі методи та інноваційні підходи до навчання. Норвезький університет науки та технологій (Norwegian University of Science and Technology) пропонує різноманітні програми підготовки вчителів, включаючи спеціалізації в галузі природничих наук та технічних дисциплін. Університет у Тромсе (UiT The Arctic University of Norway) має програми, які зосереджені на підготовці вчителів у Північних регіонах, з акцентом на інклюзивну освіту та багатокультурність. Університет у Ставангері (University of Stavanger) пропонує освітні програми, які готують вчителів до роботи у різних освітніх середовищах. Університет у Агдері (University of Agder) освітні програми якого зосереджені на інноваціях в освіті та педагогічній практиці.

Фінляндія. Першим етапом до педагогічної кар'єри є здобуття ступеня бакалавра (180 ECTS-кредитів), другим – ступінь магістра при наборі 120 ECTS-кредитів. Особливість здобуття фінської педагогічної освіти полягає в тому, що до викладання в школах допускаються тільки студенти, які отримали магістерський ступінь. Повна ступінь із загальною сумою 300 ECTS-кредитів досягається через п'ять років. Основним для майбутніх учителів є систематичне навчання, акцентуючи увагу на викладанні, дослідженні та дидактиці. Зв'язок теорії та практики необхідний на всіх рівнях навчання (Kotun, 2014).

Зміст освітньої програми професійної підготовки охоплює: загальне навчання (основні предмети), кожна дисципліна складається з трьох рівнів: загальне навчання (Basic Studies) – (approbatur), проміжне навчання (Intermediate Studies) – (cum laude approbatur), поглиблене навчання (Advanced Studies) – (laudatur); практичне навчання (Practice Studies) зазвичай складається з послідовного стажування від початку і до поглибленого рівня навчання. Практика проходить у педагогічних тренувальних школах під керівництвом вчителя-супервізора; дидактичне предметне навчання (Subject Didactics Studies) включає міждисциплінарні предмети, що викладаються у початковій школі; додаткове предметне навчання (Minor Subject Studies) можна додатково вибрати два предмети, кожен по 15 ECTS-кредитів, або один предмет – 35 ECTS-кредитів; комунікативно-мовне навчання (Language and Communication Studies) в основному поділяється на курси вивчення рідної мови та на вивчення іноземних мов. Обов'язковим є вивчення другої державної мови – шведської, оскільки ця мова є обов'язковим предметом в загальноосвітніх шкільних програмах; факультативне навчання (Optional Studies) включає в себе деякі

додаткові курси, які студент може вибрати з інших кафедр факультету освіти або програм на інших факультетах. Ці додаткові курси можуть бути включені в свідоцтво вчителя в якості додаткового навчання. Присудження ступеня магістра з освітньої програми вчителя початкової школи засвідчує кваліфікованого педагога для роботи у фінській шкільній системі освіти (Kotun, 2014). Серед особливостей фінської педагогічної освіти вчителів можемо виокремити: когнітивний компонент інтелектуальної підготовки майбутнього педагога; морально-естетичний підхід у навчанні; цілісну особистість майбутнього учителя із гуманістичним спрямуванням та використанням когнітивного, міждисциплінарного, полікультурного, практико-орієнтованого, дослідницько-базованого, ІКТ та цифрового компонентів.

Структура відповідних освітніх програм дозволяє використовувати гнучкі компоненти курікулуму для навчання вчителів початкових класів та вчителів-предметників (середня та старша школи). Відповідно до законодавства, педагогічне навчання повинно відповідати галузі науки і освіти з дидактичним акцентом. Метою педагогічного навчання є створення можливості для вивчення педагогічної взаємодії, розвивати власні навички викладання, навчитися планувати, вчитись працювати і оцінювати навчання відповідно курікулуму, навчатись співпрацювати з шкільним співтовариством, вміти працювати з учнями різного віку, враховуючи їх індивідуальні особливості. Студенти також повинні навчитися співпрацювати з іншими вчителями, батьками та представниками «добробуту суспільства» («Welfare Society»). У Фінляндії національна програма педагогічної освіти відрізняється особливою гнучкістю, оскільки ставляться високі вимоги до вчителів, які повинні мати можливість вибору. У фінській програмі акцентується увага на тому, що вчителі повинні адаптувати свою методику навчання до специфічного контексту в якому їм доводиться працювати (Kotun, 2014).

Фінська освітня програма базується на важливих складових, актуальність яких зумовлено сучасними вимогами суспільства та освітньої практики, а саме: інформаційна комунікативність, інноваційність, культуровідповідність та традиційність, відкритість та рівноправність, тристороннє співробітництво (державний сектор, громадські організації, університети), висока довіра до викладацького складу, матеріальна та технічна забезпеченість, чітка та вузькопрофільна галузево-курікулярна спрямованість, висока профорієнтаційна робота та селективна університетська система, наприклад на педагогічні факультети та інше. Всі ці складові не тільки визначені та перераховані у паперовому варіанті, а є невід'ємною частиною реальної праці та життя фінської освітньої громади. Більшість державних документів (закони про Базову освіту, Вищу освіту, акти про університети (Act 645/1997, Act 315/2011, Act 558/2009 та ін.), що

стосуються фінської освіти, досить чіткі та лаконічні, адже стратегії досягнення і розвитку певних результатів розробляють самі викладачі університетів та вчителі шкіл.

У Фінляндії підготовка вчителів здійснюється переважно у таких університетах: Університет Хельсінкі (University of Helsinki) один з провідних університетів у Фінляндії, який пропонує широкий спектр програм для підготовки вчителів. Університет Йоенсуу (University of Eastern Finland, Joensuu Campus) відомий своєю педагогічною підготовкою, зокрема в галузі освіти та досліджень з виховання. Університет Тампере (Tampere University) пропонує різноманітні програми для підготовки вчителів, у тому числі спеціалізовані курси для педагогів. Університет Турку (University of Turku) має сильну педагогічну програму, яка охоплює різні аспекти освіти та навчання. Університет Оулу (University of Oulu) пропонує комплексні програми для підготовки вчителів, включаючи дослідження в галузі педагогіки та освітньої психології. Університет Юваскюля (University of Jyväskylä) відомий своїм фундаментальним педагогічним факультетом та інноваційними підходами у підготовці вчителів. Ці університети пропонують високоякісні програми підготовки вчителів, які відповідають високим стандартам фінської системи освіти. Вони надають студентам глибокі теоретичні знання та практичні навички, які необхідні для успішної кар'єри в галузі освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення досвіду скандинавських країн щодо змісту професійної підготовки вчителів є важливим для України, особливо у контексті сучасних воєнних реалій та повоєнного відновлення. Скандинавські моделі освіти характеризуються інноваційністю, технологічністю та високою якістю, що робить їх взірцем для впровадження сучасних освітніх практик. Аналіз, осмислення та об'єктивна оцінка цього досвіду сприятиме обґрунтуванню нових теоретичних і практичних підходів до вирішення проблеми професійної підготовки вчителів в Україні.

Інноваційність скандинавських систем освіти полягає у впровадженні передових методів навчання та викладання, які сприяють розвитку критичного мислення, творчості та самостійності майбутніх учителів. Українська освіта може взяти на озброєння ці підходи для формування адаптивних та гнучких освітніх стратегій, які є критично важливими у повоєнний період. *Технологічність* скандинавських програм підготовки вчителів, зокрема використання цифрових та інтерактивних засобів навчання, може слугувати зразком для модернізації української освіти. Це особливо актуально у контексті відновлення країни, де важливо забезпечити доступність та ефективність освітніх процесів.

Висока якість скандинавської педагогічної освіти, заснована на глибоких академічних знаннях і практичних навичках, є прикладом для удосконалення змісту освітніх програм професійної підготовки вчителів в Україні. Враховуючи потребу відновлення освітньої інфраструктури та забезпечення якісної освіти в умовах постконфліктного суспільства, українська освіта може використовувати ці підходи для розробки ефективних, інклюзивних та орієнтованих на майбутнє освітніх стратегій.

Отже, вивчення та адаптація досвіду скандинавських країн може сприяти зміцненню системи педагогічної освіти України, підвищенню якості професійної підготовки вчителів та формуванню ефективного освітнього середовища, яке буде відповідати потребам сучасного та повоєнного суспільства.

Перспективи подальших досліджень передбачають детальний аналіз змісту освітніх програм професійної підготовки вчителя провідних закладів вищої освіти педагогічного профілю скандинавських країн.

Список використаних джерел

- Kotun, K. (2014). Педагогічна освіта Фінляндії у контексті європейського виміру: метод. рек. 60. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709876/>
- Förordning 2013:70 om statsbidrag till skolhuvudmän som inrättat karriärsteg för lärare [Regulation for the teacher career reform]. (2013). URL: <http://surl.li/oqdxw>
- Norwegian Directorate for Education and Training. (2015). Utdanningsspeilet 2015. Oslo: Author.
- Skollagen, SFS 2010:800 [Education Act]. (2010). URL: <http://www.skolverket.se/regelverk/skollagen-och-andralagar>.
- Skolverket. (2016). Government grants for professional developments of teachers. URL: <http://surl.li/oqdxh>.
- Stockholm University. (2016). Teacher education programmes. URL: <http://surl.li/oqdxh>.

References (translated and transliterated)

- Förordning 2013:70 om statsbidrag till skolhuvudmän som inrättat karriärsteg för lärare [Regulation for the teacher career reform]. (2013) [in Swedish].
- Kotun, K. (2014). Pedahohichna osvita Finlyandi u konteksti yevropeys'koho vymiru [Pedagogical education in Finland in the context of European dimension]: metod. rek. Kyiv. 60 [in Ukrainian].
- Norwegian Directorate for Education and Training. (2015). Utdanningspeilet 2015 [The education mirror]. Oslo: Author [in Norwegian].
- Skollagen, SFS 2010:800 [Education Act]. (2010) [in Swedish].
- Skolverket. (2016). Government grants for professional developments of teachers [in English].
- Stockholm University. (2016). Teacher education programmes [in English].

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВІ, ОСВІТНІ ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ ІНІЦІАТИВИ

**Науково-практичні заходи у сфері освіти дорослих – 2023
(ініціативи та співініціативи науковців відділу андрагогіки
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України)**

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL EVENTS IN THE FIELD OF ADULT EDUCATION –
2023 (INITIATIVES AND CO-INITIATIVES OF THE SCIENTISTS OF ANDRAGOGY
DEPARTMENT OF THE IVAN ZIAZIUN INSTITUTE OF PEDAGOGICAL
AND ADULT EDUCATION OF THE NATIONAL ACADEMY
OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE)**

I. Науково-практичні заходи, включені до Плану роботи НАПН України

Міжнародні та всеукраїнські конференції, форуми, читання

III Міжнародна науково-методична конференція «Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті» (18-19 травня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків)

Спікер: Баніт О.В., д. пед. н., с. д., г. н. с. відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

VII Всеукраїнські педагогічні читання «Особистісний і професійний розвиток дорослих», присвячені 95-річчю від дня народження видатного науковця – академіка Семена Устимовича Гончаренка (14 червня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Модератор: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, директор Інституту.

Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, директор Інституту, Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу, Алла Самко А.М., к. пед. н, с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком:

<https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3074/>

<http://ipood.com.ua/novini/v-vseukransk-pedagogchn-chitannya-pamyat-akademka-semena-goncharenka---2023/>

II Міжнародна науково-практична конференція «Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи» (8–9 червня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків)

Модератор: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, директор ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: пленарне засідання: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., професор, член-кор. НАПН України, директор; *секційні засідання* Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки; Баніт О.В., д. пед. н., с. д., п. н. с. відділу андрагогіки; Піддячий В.М., к. пед. н., с. н. с. відділу андрагогіки; Радомський І.П., к. пед. н, доц., п. н. с. відділу андрагогіки; Самко А.М., к. пед. н, с. н. с. відділу андрагогіки.

Деталі – за лінком:

<https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3065/>

<http://ipood.com.ua/novini/-mjnarodna-naukovo-praktichna-konferencya-osvta-doroslih-svtov-tendenc,-ukransk-real-ta-perspektivi/>

V Всеукраїнський відкритий науково-практичний онлайн-форум «Інноваційні трансформації у сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії» (наукова панель №7 «Неперервний професійний розвиток дорослих: українські реалії, зарубіжний досвід») (20 вересня 2023 року; Національний центр «Мала академія наук України», Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Модератор: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки.

Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки; Піддячий В.М., к. пед. н., с. н. с. відділу андрагогіки; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України; Самко А.М., к. пед. н, с. н. с. відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України; Шевенко А.М., к. психол. н., м. н. с. відділу психології праці.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/v-vseukrainskiy-vdkritiy-naukovo-praktichniy-onlayn-forum---nnovacyn-transformac-u-suchasny-osvtt-vikliki,-real,-strateg/>
<https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3119/>

II. Експозиційно-виставкова робота

Вебінар «Науковці – освітянам: науково-методичне забезпечення професіоналізації андрагогів» у рамках заходів XIV Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2023» (17 травня 2023 року, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Модератор: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки. **Спікери** від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу; Баніт О.В., д. пед. н., с. д., п. н. с. відділу; Піддячий В.М., к. пед. н., с. н. с. відділу; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу; Самко А.М., к. пед. н, с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/suchasn-zakladi-osvti--2023/>

III. Науково-практичні масові заходи ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України

Конференції

Міжнародний форум «Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу» (16 лютого 2023 року; Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Спікер (пленарне): Лук'янова Л.Б., д. пед. н., професор, член-кор. НАПН України, директор ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

Спікери (секційні засідання) від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу; Баніт О.В., д. пед. н., с. д., п. н. с. відділу; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/mjnarodniy-forum-modernzacya-pedagogchno-osvti-u-globalnomu-vimr-bezpeki-socalno-turbulentnogo-svtu/>

Секційне засідання «Професіоналізація педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих: проблеми, рішення, можливості» Звітної конференції Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за 2022 рік «Розвиток педагогічної науки і практики в умовах воєнного та повоєнного часу» (21 березня 2023 року;

відділ андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України; Інститут соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ)

Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., професор, завідувач відділу андрагогіки; Баніт О.В., д. пед. н., с. д., г. н. с. відділу; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/profesionalizatsiya-pedagogichnogo-personalu-u-sfer-osviti-doroslih-problemi,-rshennya,-mojlivost---seksyue-zasdannya-zvtno-konferenc--2023/>

XVI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (3-4 жовтня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця)

Спікери: пленарне: Л.Б. Лук'янова, д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, директор ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України; *секційні (від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України):* Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу; Баніт О.В., д. пед. н., с. д., г. н. с. відділу; Піддячий В.М., к. пед. н., с. н. с. відділу; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком: <http://ipood.com.ua/novini/suchasn-nformacyntehnolog-ta-nnovacyn-metodiki-navchannya-v-pdgotovc-fahvcv-metodologya,-teorya,-dosvd,-problemi---2023/>

Семінари, круглі столи

Інструкторсько-методичне заняття «Використання інтерактивних методів навчання в освітньому процесі» (4 січня 2023 року; Центр андрагогічної майстерності на базі відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України; Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ)

Спікери: Баніт О.В., д. пед. н., с. д., п. н. с. відділу андрагогіки; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу андрагогіки.

Деталі за лінком: <http://ipood.com.ua/novini/spvpracuyumo-z-kivskim-nstitutom-naconalno-gvard-ukrani/>

Методичний семінар «Особливості впровадження в освітній процес інтерактивних технологій та методів навчання: обмін досвідом» (27 березня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ)

Тренери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Баніт О.В., д. пед. н., с. д., п. н. с. відділу; Радомський І.П., к. пед. н, доц., с. н. с. відділу.

Деталі – за лінком: <http://ipood.com.ua/novini/metodichniy-semnar-v-kivskomu-nstitut-naconalno-gvard-ukrani/>

Круглий стіл «Роль освіти дорослих в умовах війни та повоєнному відновленні України» (14 вересня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Модератори: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, директор ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України, Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України. Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу; Радомський І.П., к. пед. н., доц., п. н. с. відділу андрагогіки.

Деталі – за лінком: <http://ipood.com.ua/novini/krugliy-stl-rol-osvti-doroslih-v-umovah-vyni-ta-povonnomu-vdnovlenn-ukrani/>

IV. Інші заходи

Онлайн-обговорення оновленого проєкту освітньо-наукової програми «Освітні, педагогічні науки» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (31 березня 2023 року; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Вінниця)

Спікери від відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: О. Аніщенко, д. пед. н., проф., завідувач відділу.

Деталі – за лінком:

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid037n69iTcLBePDYp3Nv4BbKcPQUH2EmeN43F9uPeLKJS61DptaKQ4Np6Gu3ykwf23al&id=100013099788859

Обговорення результатів наукового дослідження «Теорія і практика професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих» (25 травня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Спікер: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/obgovorennya-rezultatv-naukovogo-doslidjennya--teorya--praktika-profesonalzac-pedagogchnogo-personalu--u-sfer-osviti-doroslih/>

Практика магістрантів Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (25 вересня 2023 року; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ)

Спікери від ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Лук'янова Л.Б., д. пед. н., професор, член-кор. НАПН України, директор Інституту; Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки; Вовк М.П., д. пед. н., проф., завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти.

Деталі – за лінком:

<http://ipood.com.ua/novini/praktika-magstrantv-ukranskogo-derjavnogo--unversitetu-men-mihayla-dragomanova/>

Відкрита лекція «Порівняльні дослідження в освіті дорослих» (04 грудня 2023 року, Університет Коменського в Братиславі (Словаччина), ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київський міжнародний університет (м. Братислава (Словаччина)).

Спікер: Матульчик Юліус, д-р філософії, проф. кафедри педагогіки та андрагогіки філософського факультету університету Університету Коменського у Братиславі (Словаччина).

Перекладач: Волярська О.С., д. пед. н., доц., науковий співробітник кафедри педагогіки та андрагогіки філософського факультету Університету Коменського у Братиславі (Словаччина).

Деталі – за лінком:

<http://umo.edu.ua/news/porivnjajni-doslidzhennja-v-osviti-doroslikh>

Гостьова лекція на тему «Дорослі як суб'єкти інтерактивної взаємодії у навчанні в умовах цифрової трансформації освіти» (07 грудня 2023 року, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Київ – Вінниця)

Спікери від ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України: Аніщенко О.В., д. пед. н., проф., завідувач відділу андрагогіки; Котун К.В., д. пед. н., с. н. с. відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих.

Деталі – за лінком:

<https://www.facebook.com/100057693841340/posts/pfbid022z9yjobwMVEAss46CXySiwwWY51mgvQj3z43bvfaNrwDpvMdCq6fQIQbSoj2cjVcl/?sfnsn=mo>

ПАМ'ЯТКА АВТОРУ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ Й ПОДАННЯ РУКОПИСІВ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ»¹

Обсяг рукопису статті – від 0, 5 друк. арк.

Мова рукопису: українська, англійська, польська.

Текст має бути набрано у текстовому редакторі MS Word (розширення doc, .rtf). Параметри сторінки: всі поля – 2 см, без колонтитулів і нумерації сторінок. Шрифт Times New Roman, 14 пт, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною, відступ першого рядка – 1, 25 см, міжрядковий інтервал – 1, 5 см, інтервал між абзацами – 0 пт.

Покликання у статті та список літератури (останній подається мовою оригіналу наприкінці статті) оформлюються згідно з вимогами APA – American Psychological Association Style (методичні рекомендації додаються; (онлайн конвертер за стандартом APA: <http://reffor.us> або <http://www.citationmachine.net>)). Декілька джерел розділяються крапкою з комою.

УВАГА!!! У тексті статті ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл), напр: І. В. Петренко

Оформлення структурних елементів статті:

1. індекс УДК;
Українською мовою
2. ПІБ автора (розгорнуто, вирівнювання по ширині, напівжирний шрифт, 14 пт);
3. наукове звання, вчений ступінь, посада (вирівнювання по ширині, 14 пт);
4. місце роботи: повна назва установи (вирівнювання по ширині, 14 пт);
5. ORCID ID (вирівнювання по ширині, 14 пт), (реєстрація на сайті <https://orcid.org/register>);
6. e-mail (вирівнювання по ширині, курсив, 14 пт);
7. назва статті (14 пт, напівжирний шрифт, прописні літери, абзац без відступів першого рядка, вирівнювання по центру);
8. слово «**Анотація**» (напівжирний, курсив, 14 пт). Далі в тому ж рядку – анотація статті обсягом **1800 символів** (звичайний, курсив, по ширині, 14 пт);
9. фраза «**Ключові слова**» (14 пт, напівжирний, курсив). Далі в тому ж рядку – ключові слова – від 4 до 8 термінів і понять, розділених знаком «;» (14 пт, звичайний, курсив, вирівнювання по ширині);
Англійською мовою
10. Назва статті, ПІБ авторів з відомостями про них, ORCID ID, e-mail.
11. розширена анотація статті обсягом **1800 символів** та ключові слова англійською мовою (елементи подаються так, як й українською. мовою).

Після анотацій:

12. Основний текст статті (шрифт звичайний, 14 пт) має складатися з таких підрозділів:

Постановка проблеми, її актуальність.

---

¹ У 2013 р. збірник внесено до Міжнародного ISSN-реєстру (номер ISSN 2308-6386). Видання індексується Google Scholar (Google Scholar профіль: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=f0VUgP4AAAAJ&hl=en>)

Аналіз актуальних досліджень і публікацій.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

13. Підзаголовок «Список використаних джерел» (напівжирний, 14 пт);

14. список літератури (14 пт, звичайний, подається мовою оригіналу, не більше 15 джерел); оформлення – див. приклад оформлення статті.

15. Рядок «Матеріал надійшов до редакції __.__.20__ р.» (вирівнювання праворуч);

16. підзаголовок «References (translated and transliterated)», перекладений і транслітерований латиницею список використаних джерел (шрифт 10 пт, міжрядковий інтервал – 1 см) оформлюється таким чином:

- **прізвища авторів та власні назви (журналів, видавництв) – транслітеруються кирилицею;**

- **назви статей, конференцій – перекладаються англійською мовою;**

- після кожного посилання необхідно в дужках вказати мову оригіналу джерела – (in Ukrainian), (in Russian) тощо.

Для автоматизації процесу транслітерації рекомендується використання онлайн-сервісів (наприклад:

translit.kh.uat; <http://translit.ayho.org.ua> – для україномовних джерел; <http://translit.ru> – для російськомовних джерел).

Англомовні джерела не транслітеруються.

Автори мають дотримуватися наукового стилю викладу матеріалів статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою авторів статей.

Архів номерів збірника розміщено за покликанням:

<http://adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/about>

Контактні телефони щодо оформлення рукописів: (044) 440-63-88 (попросити з'єднати з відділом андрагогіки).

Авторські рукописи просимо надсилати на електронну адресу: **zbirnyk_od_17@ukr.net**

Наукове видання

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ:
ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ**

збірник наукових праць

ВИПУСК 2 (24)

Головний редактор – *Л. Б. Лук'янова*
Заступник головного редактора – *О. В. Аніщенко*
Науковий і літературний редактор – *О. В. Аніщенко*
Літературний редактор іноземних текстів – *О. В. Василенко*
Відповідальний секретар – *А. М. Самко*
Комп'ютерна верстка – *А. М. Самко*

Адреса редакції:

04060, м. Київ, вул. Максима Берлинського, 9,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
відділ андрагогіки
E-mail: zbirnyk_od_17@ukr.net

Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування й скорочення статей. Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. Автори несуть повну відповідальність за опублікований матеріал (за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей).

Тираж виготовлено з оригінал-макету замовника

Підписано до друку 21.11.2023 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура TimesNewRoman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 10,62. Обл.-вид. арк. 10,93

Виготовлювач ТОВ «Талком» 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс
(044) 424-40-69, 424-56-26 e-mail: ukraine.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013 р.

Scientific edition

**ADULT EDUCATION:
THEORY, EXPERIENCE, PROSPECTS**

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

VOLUME 2 (24)

Editor-in-chief – Lukyanova L.
Deputy Editors – Anishchenko O.
Scientific and Literary editor – Anishchenko O.
Literary editor of foreign texts – Vasylenko O. (English version)
Executive secretary – Samko A.
Computer layout and design – Samko A.

Editorial office address:

04060, Kyiv city, 9, Maksyma Berlynskogo St.,
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAES of Ukraine,
Andragogy Department
E-mail: zbirnyk_od_17@ukr.net

Editorial board reserves the right to edit and reduce articles. The views of the authors do not always coincide with the editorial board's ones. Authors are fully responsible for published materials (for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names and other information).

Тираж виготовлено з оригінал-макету замовника

Підписано до друку 21.11.2023 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура TimesNewRoman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 10,62. Обл.-вид. арк. 10,93

Виготовлювач ТОВ «Талком» 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс
(044) 424-40-69, 424-56-26 e-mail: ukraine.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013 р.